

ሆክስ

1973

ገጽ 11-12

ՄԻՈՆ

և է.

ՏԱՐԻ — ՆՈՐՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

1973

Նոյեմբեր - Դեկտեմբեր

Թիւ 11 - 12

1973

November — December

No. 11 — 12

S I O N

VOL. 47

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

A BIMONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

Editor-in-chief: Archbp. Shahe Ajamian Editor: Ara Kalaydjian

St. James Press
Jerusalem

ԱՐԺԱՐԻ ԾԱՌԱՅ ՅԻ ՔԻ ՈՂՈՐՄՈՒԴԵԱՄԲԼ ԱՅ ԵՒ ԿԱՄՕՔԼ ԱՉԳԻՍ.
ԵՂԻՍԿՈՐՈՍԱՊԵՏ ԵՒ ԿԱՌՈՐԻԿՈՍ ԱՄԵԼԱՅՆ ՀԱՅՈՅ
ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏԻՄՔ ՀԱՄԱՉԻԱԿԱՆ ՆԱԽԱԵԾԱՐ ԱՌՈՈՑ ԱՅՐԱՄՏԵԱՆ
ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՃՈՑ ՍՐԲՈՑ ԿԱՌՈՐԻԿԵ ԷԼՄԱԾՆԻ

ՔՐԻՍՏՈՍԱՒԱՆԴ ՍԻՐՈՑ ՈՂՋՈՐՅՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
 ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՑ Տ. Տ. ԽՈՐԵՆԱՅ ԱՌԱՋՆՈՑ, ՊԱՏ-
 ՐԻԱՐԲԻՆ ՀԱՅՈՑ ՍՐԲՈՑ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ Տ. ԵՂԻՇԷԻ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ,
 ՊԱՏՐԻԱՐԲԻՆ ՀԱՅՈՑ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒԹՈՂՍՈՑ Տ. ՇՆՈՐՀՔԱՅ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈ-
 ՊՈՍԻՆ, ՀԱՄՕՐԷՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ,
 ԲԱՀԱՆԱՅԻՑ ԵՒ ՍԱՐԿԱԽԱԳԱՅ, ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈԽԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՑ
 ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՒ ԹԱՂԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐՈՑ ԵՒ ՊԱՇՏՕՆԵՑ ԵՒ ՍԻՐԵՑԵԱՂ ՀԱ-
 ՄԱՅՆ ՀԱՒԱՏԱՑԵԱՂ ԺՈՂՈՎՐԻԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

«Այս Ներսէս առաւելեալ էր իմաստութեամբ քան զյո-
 լովս ի ժամանակի անդ, ո՛չ միայն քան զվարդա-
 պետս հայոց, այլեւ քան զՅունաց եւ զԱսորոց
 այնքան՝ մինչ զի համբաւ իմաստութեան նորա
 տարածեցաւ ընդ ամենայն ազգս»:

Պատմագիր Կիրակոս Գանձակեցի

Փրկչական երկրորդ հազարամեակի սեմին, երբ արևմուտ-
 քից Բիւզանդական կայսրութեան եւ արեւելքից խուժող Սելջուկ-
 եան հարուածների տակ, Հայաստանը կորցնում էր իր անկախու-
 թիւնը եւ փայփայում Բագրատունեաց իշխանութիւնը, Աստուա-
 ծային նախախնամութեամբ, Հայոց աշխարհից հեռու՝ Կիլիկիա-
 յում կազմաւորուեց ու զարգացաւ մի նոր Հայկական պետութիւն,
 որ հանդիսացաւ պահպանողը եւ շարունակողը Հայ ժողովրդի փա-

դաժան գիտակցութեան, հոգեւոր ժառանգութեան եւ ազգային մշակոյթի:

Սուրբ Էջմիածնէն ժամանակաւորապէս Կիլիկիա փոխադրուեց նաեւ Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Աթոռը, նորաստեղծ Հայ պետութեան հովանիին ներքոյ, հոգեւոր ու մշակութային սերտ կապեր պահպանելով Հայաստանի հոգեւոր կենտրոնների հետ, երբ ու ինչքան թոյլատու էին լինում ֆաղափական պայմանները:

Եւ այսպէս մօտ երեք դար շարունակ 1080ից մինչեւ 1375 թուականը, Կիլիկիան դարձաւ բուն Հայաստան աշխարհի անբաժանելի մասը, նոր փառով պսակելով Հայ ժողովրդի պատմութեան գիրքը եւ անկորնչելի արժէքներ ընծայելով Հայ մշակոյթի գանձատանը:

Հոգեւոր դպրութեան, գրականութեան, արուեստներու եւ գիտութեան զարգացման մի նոր դարաշրջան է բացում որ իրաւամբ արժանի է դառնում Հայոց պատմութեան «Արծաթէ Դար»ը կոչուելու:

Մանաւանդ ժի դարը, հանդիսանում է կատարը Կիլիկեան շրջանի Հայ մշակոյթի զարգացման, որի կենտրոնում փայլում է պայծառ անձնաւորութիւնը Սուրբ Ներսէս Շնորհալու, շառաւիղը Պահլաւունեաց իշխանական տան, թոռը հռչականուն Գրիգոր Մագիստրոսի:

Ապիրատ իշխանի որդին, Ներսէսը ծնուել է Տըլուք գաւառի Ծովք հայրենական դղեակում, եւ փոքր հասակից մեծացել ու դաստիարակուել է Կարմիր Վանքում, իր մեծ հօր Գրիգոր Վկայասէր Կաթողիկոսի ձեռքի տակ, իբրեւ ուսուցիչ ունենալով նոյն Վանքի գիտնական Վանահայր Ստեփաննոս Մանուկ Եպիսկոպոսը:

Հայրապետական Աթոռը, ֆաղափական անապահով պայմանների հետեւանալով 1150 թուականին, Ծովքից փոխադրուելով, նա եւս հետեւում է իր Կաթողիկոս եղբորը՝ Գրիգոր Պահլաւունուն, եւ վերջնականապէս հաստատուում է Հռովկա, ուր և ինք բարձրանում է Սուրբ Լուսաւորչի գահը 1166 թուականին, կոչուելով Ներսէս Գ Կլայեցի Կաթողիկոս:

Այստեղ, Հռովկայում մանաւանդ, Ներսէս Շնորհալին, ոգեկան եւ իմացական աստուածատուր ուժերի լիութեամբ, բոլորում է իր ստեղծագործական կեանքի ամենափայլուն շրջանը:

Պահլաւունի Ներսէսը իրապէս լի եղաւ շնորհներով, իբրեւ հոգեգարդ Հայրապետ Հայոց, իբրեւ ուղղափառահաւատ խորիմաստ աստուածաբան մայր եկեղեցւոյ, իբրեւ ներշնչեալ աղօթող բանաստեղծ, իբրեւ նուիրեալ կրթական մշակ եւ իբրեւ ֆաջակոբով պաշտպան Հայ պետութեան:

Առանց Ներսէս Շնորհալու լուսաշող ներկայութեան, պիտի մերկանար Կիլիկեան ժի դարը իր փառքից եւ պիտի անէանար մի անկրկնելի շողարձակ բարձունք մեր մշակոյթի պատմութեան հորիզոնից: Երանաշնորհ Սուրբ Շնորհալին փառաւորուել է անցեալում եւ փառաւորուելու է միշտ, իբրեւ բոլոր ժամանակների պարծանք ամենայն Հայոց:

Նրախտագէտ սրտով եւ երկիւղածութեամբ, խոնարհուով եւնի հրաշաշնորհ Հայրապետի սուրբ յիշատակի եւ մեծ վաստակի առաջ, աղերսանալով ջերմեռանդ որ նա Բարձրելոյն գահին առջեւ քարեխօս լինի՝ ի խնդիր անասանութեան եւ մի եւ անբաժան պահպանման Առաքելական մեր Մայր Եկեղեցու:

Յաւէտ յարգանք, լոյս եւ փառք Սուրբ Ներսէս Շնորհալու նուիրական յիշատակին ու անքառամ գործին:

Այս տարի 13 Օգոստոսին լրանում է մեծ Հայրապետի մահուան ութհարիւրամեակը: Այսու Մեր կոնդակով երջանիկ եւնի հրաւեր կարդալու Մեր Եկեղեցու Նուիրապետութեան բոլոր արժաներին եւ թեմական-եկեղեցական կազմակերպութիւններին, որ տարւոյս ընթացքին պատշաճ եկեղեցական արարողութիւններով, հանդիսաւոր նիստերով եւ հայերէն ու այլ լեզուներով հրատարակութիւններով, տօնախմբուի ու պանծացուի՝ Շնորհալի Սուրբ Հայրապետը Ամենայն Հայոց:

«Յիշեցէք զառաջնորդս ձեր որ խօսեցան ձեզ զրանն Աստուծոյ. հայեցեալքս յեւս զհաջից նոցա՝ նմանողք եղերուք հաւատոցն» (Եբր. ԺԳ 7): Ամէն:

Տպար. կոնդակս ի 166 Յունուարի

1973 Փրկչական ամի,

եւ ի տուաբիս Հայոց ՌՆԻԲ,

ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի

Հմբ. 743

Արամ Երեմյան

ՍԱՅՐԱԿՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱԿՆ ԼՍՏՈՅ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ս. ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

Մարդկութեան պատմութեան մէջ յաճախ կը հանդիպինք անուններուն անձնաւորութիւններու՝ որոնք, իրենց գործունէութեամբ եւ նկարագրով կը հանդիսանան խիղճն ու ոգին իրենց պատկանած ցեղին։ Այդպիսիներ հարազատ հայելին են այն բոլոր առաքինութիւններուն, զորս տուեալ ցեղ մը իր երակներուն մէջ կը պահէ, եւ որոնց մէկակեղումով կը կազմուի հաւաքականութեան մը զէմքը։ Բազմաթիւ դարերու հոլովոյթին ընթացքին իրենց անունն ու գործունէութիւնը մարդկային յիշողութեան մէջ տպաւորած նման անձնաւորութիւններ ժամանակին հետ խորհրդանիշերու կը վերածուին, կը դառնան հրեղէն սիւներ՝ որոնց կը դառնան մարդիկ իրենց կեանքի ճակատագրական թէ գծուարին պահերուն, առաջնորդութիւն եւ կամք խնդրելով։ Այդ խորհրդանիշերը յօշիւ անսահման աւագաններ են, ուրկէ ժողովուրդ մը կը ստանայ իր աւիշը, ապրելու իր նպատակը, յառաջանալու իր մրդիչ ուժը։ Առանց անոնց, մարդկային պատմութիւնը անովասիւս անապատ մը պիտի ըլլար, կեանքի ոչ մէկ նշոյլ ցուցարերոյ։

Հայկական «փոքր ածու»ն միշտ կենսունակ մնացած է աւիշովն ու արիւնովը բոլոր անոնց՝ որոնք այսօր մեր պատմութեան Մեսրոպներն են ու Վարդանները, Դաւիթ Անյաղթներն ու Աշոտ Երկաթները, Նարեկացիներն ու Դաւիթ Բէկերը, Յակոբ Զուղափեցիները եւ Անդրանիկները։

Հայ պանթէոնի այդ լուսաւոր զէմքերուն մէջ ինքնայատուկ ու բացառիկ տեղ մը ունի Ս. Ներսէս Շնորհալի Հայրապետը, որ, վախճանումէն ութ արհաւիրաց դարեր ետք իսկ, իր անունին ու գործին չփեղովթեան առջեւ մեզի ապշահար հիացում կը պարտադրէ։ Բայց, ինչպէս բոլոր սքանչացումներու պարագային, չենք կրնար յստակօրէն որոշել թէ ի՞նչն է առաւելարար քաղցրախօս Հայրապետին մէջ որ մեզ կը գրաւէ. ի՞նչ բան կը նախընտրենք անոր մօտ. բանաստեղծը, աստուածաբանը, Եկեղեցիին հօր պաշտպանն ու պատգամախօսը, հայրենասէ՞րը, սրբակրօն հաւատացեալը, թէ՛ իրրեւ միութիւն այս բոլորին՝ Մարդը։ Այս երեւութական անստուգութիւնը, սակայն, արդիւնք չէ որեւէ անհոգութեան, հետաքրքրութեան պակասի կամ մեծ Սուրբին գործունէութեան մասնակի թէ ամբողջական մոռացումին. ընդհակառակը, այդ հետեւանք է այն հիացախառն երկխոյն եւ յարգանքին՝ որ կու գայ Շնորհալիի աշտարակուող մեծութենէն, անոր ժառանգութիւնը լաւապէս գնահատել կարենալու մեր սահմանափակ կարողութենէն։

* * *

Մեր արիւնտտ պատմութեան մէջ շատ քիչ են այն պահերը, երբ, քաղաքական խաղաղ պայմաններու ընձեռած ազատութենէն օգտուելով, Հայր Հաւաքած ըլլայ ինքզինք եւ ձեռնարկած վերակառուցումի աշխատանքին, վերստին ունենալու հոգեկան թէ նիւթական այն բոլորը՝ որոնք տարիներ տեւող պատերազմները աւերած ու սահանքն ի վար առած տարած պիտի ըլլային։ Այդ տեսակ երջանիկ պահ մըն է ԺԲ դարը իր ամբողջութեան մէջ առնուած, երբ, Հայութեան մէկ հատուածը, Կիլիկիան թագաւորութեան հովանիին ներքեւ, նեո-աղեղին հետ պիտի գործածէ արօքն ալ, ինչպէս եւ գրիչը։ Այդպէս է որ, ինքզոյ առարկայ հարիւրամեակը իրագործումներու ճշմարտօրէն փայլուն չրջան մը կը հանդիսանայ, մասնաւորաբար մշակութային կեանքէ ներս։

Պատմարաններ, գրականագէտներ եւ բանասէրներ մանրամասնութեամբ պիտի ուսումնասիրեն այդ դարը, պիտի գտնեն հիմնական պատճառները՝ որոնցմով կարելի եղաւ հիանալի բարձրութեան տանիլ հայ կեանքը այդ օրերուն, գործիչներու կեանքն ու ստեղծագործութիւնը պիտի պեղեն, երեսան հանելու այն ոգին՝ որ հիմն ու խարխիսն է չրջանէն եկող սրբազան Ժառանգութեան, եւ, մասնաւորելով՝ մենագրութիւններու նիւթ պիտի դարձնեն Ս. Ներսէս Ծնորհալին։ Եւ սակայն ապահովաբար պիտի չըլլայ իրականին մէջ՝ ապրող, շնչող գոյութիւն մը, բազմահուն կեանքով։ Թերեւս միայն ստուերանկարներ պիտի արուին, Ծնորհալիի հարուստ անձնաւորութեան զանազան երեսները ներկայացնող։

Բայց, ինչ ալ ըլլայ պարագան, սուրբ Հայրապետը մեր Ժողովուրդի կեանքին հետ կ'ապրի, եւ, Նարեկայ վանքի Մենակեացին հետ կը հանդիսանայ այն անբաժանելի զոյգը, որուն կը դիմէ հայ հաւատացեալը միշտ։ Ս. Գրիգոր Նարեկացի իր հրաշագործ Աղօթամատեանով, Ս. Ներսէս Ծնորհալի իր անկրկնելի «Առաւօտ էրօտոյ»ով, «Հաւատով Սոստովանիմ»ով եւ հոյակապ չարականներով՝ ամենէն պաշտելի անուններն են աղօթող Հայուն համար։ Որքան թեւադրիչ այն իրողութիւնը, որ, հայ ապագրութիւնը իր բեղուն կեանքի արշալոյսին՝ «Նարեկ» տպած է, եւ «Յիսուս Որդի» ու «Հաւատով Սոստովանիմ»։ Առաջինը՝ հայ տունին ամենէն թանկագին եւ սրբազան իրը, ամենարուժ եւ ամենակարող. երկրորդը՝ ամէն առաւօտ եւ ամէն երեկոյ հաւատացեալէն մընջուելու սահմանուած։ Եւ իրապէս, Ծնորհալի հայ Ժողովուրդի գիտակցութեան մէջ մասնաւորաբար Աղօթոյն է, առաւուն՝ հաւատացեալ կեանքի փառաբանութեան չարական, գիշերային «հրակում»ին՝ սրտի խորերէն ծնող աղօթք։ Պարզ աւանդութիւն այն պատմութիւնը, ըստ որուն պաշարեալ հայ գիտութիւններու համար Ծնորհալի «երգ»եր ստեղծած ըլլայ. աւանդութենէ աւելի՝ խորունկ

իրողութեան մը գեղեցիկ ցոլացումն է անիկա, հայրենիքի եւ հասարակական զոյգ գազափարները միացնող :

Այդ միութեան գործնականացումն է արդէն Շնորհալիի ամբողջ կեանքը. շատ երխտասարգ տարիքէն նուիրուած էր եկեղեցիին եւ հայրենիքին ծառայութեան, սրբազան եռանդի եւ խանդավառութեան կրակով տաղնապած : Գործունեայ եւ յարաշարժ, ամէն տեղ էր եւ ամէնուն հետ, կրօնական գործունէութեան առնթեր իր օժանդակութիւնը եւս բերելով հայ քաղաքական կեանքին : Առտուածարանական ամենէն խոր հմտութեամբ զինուած, գիտէր խօսիլ Բիւզանդական կայսրերու հետ ու սահմանել մեր եկեղեցիի գաւառանքը, խորշիլ չափազանցութիւններէ բաց պահել անպարտ ինչ որ դաբերէն եկող ցեղային մեր սրբազան աւանդն էր : Քաջ հոգեւոր, իր արամարանութեան պայծառ արեւին զիմաց կը հայէին տարակարծիքներու բոլոր փառատարկութիւնները : Իրբեւ հայրապետ եւ յաջորդ Ս. Լուսաւորչի Գահին, իր խնամքին ստարկան էին հաստատապէս եպիսկոպոս եւ սարկաւազ, իշխանադուն եւ խոնարհ մշակ : Հայրարար կը յանդիմանէր եւ կը խրատէր, քրքիստոնէարար ներելով : Եւ տախտին, մեր մեծադոյն չարականագիրներէն էր, Հայ եկեղեցիի Շարակնոցը իր սրտին ու հաստաքին գոհարներով վարդարող : Մեծ բանաստեղծ, Միջնադարի մեր գրականութիւնը տարբեր շունչ, տարբեր կեանք, տարբեր երանգ կը ստանայ իր անկորնչելի ստեղծագործութեամբ. ժառանգութիւն՝ որ ամենէն թանկագիններէն է Հայ ժողովուրդի հոգեկան մշակոյթի գանձարանին :

Ո՛ր միայն ժիւ դարու, այլ ամբողջ Հայ պատմութեան ամենէն պայծառ դէմքերէն մին է Ս. Ներսէս Շնորհալի, որ իր մեծութեամբ առանձինն կ'իշխէ դարերուն, եւ որուն ստուերը կ'երկարածուի մինչեւ մեր ներկան : Նուիրական իր անունին շուրջ յարգանքն ու հիացումը անթափաճ ծաղկեպսակ մը հիւսած են, եւ հայորդիներ մեծ Սուրբին մէջ երախտապարտութեամբ ու սքանչացումով կը տեսնեն մարմնացումը իրենց ցեղային բոլոր առաքինութիւններուն, ինչպէս եւ կամքին ու անդրդուելի լուսատեսութեան :

Ա. Գ.

ՍԱՀՄԱՆՔ ԶԱԿԱՏՈՅ ԶԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԳՐԵԱԼ ՆԵՐՍԻՍԻ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԶԱՅՈՑ

Ի ԽՆԴԻՐՈՅ ԱՍՏՈՒԱԾԱՍԷՐ ԹԱԳԱԻՈՐԻՆ ՀՈՌՈՄՈՅ ՄԱՆՈՒԷԼԻ

ԹԻՊԷՏ Եւ աղքատութիւն մտաց եւ բանի ոչ տայ թոյլ ի բարձրագոյնս՝ սրն քան զմեզ համարձակել ձեռնարկութիւն, արկանել ի համատարած ծով գիտութեան ձերոյ բաժակաւ միով ջուր բանի՝ որպէս յաւելուած, կամ յեթեալ ինքնակալ թաղաւորութեանդ հրաման՝ որ ի ձեռն մեծի պալատանդ ծառայի, առ մերս հասեալ նուաստութիւն, տալ զբոլ զհաստոյ մեր դաւանութեան բան, համարձակութիւն ետ ակարութեանս մերոյ: Բայց եւ աստուածային հրաման հրամայէ տալ ամենայնի՝ որ խնդրիցեն, յորոյ ունիցի ոք ի մեծամեծաց կամ ի փոքունց. եւ եթէ ամենեցուն տալ օրէն է, քանի՞ եւս բարձրագոյնին ամենայնի: Վասն որոյ եւ մեք աշտօրիք համարձակեալ տացուք սակաւուք զլրումն խնդրոյն, ոչ նորագոյն ի մէնջ հիմնարկութեամբ, այլ իբրեւ ըզլինուած ինչ ի պատուական եւ յանձախելի ի հրոյ նիւթոց ի վերայ հիման Սոաքելոց եւ Մարգարէից եւ ուղղափառ վարդապետաց. ոչ ճարտարութեամբ բանից՝ յորս եւ ոչ կրթեցաք ունել, այլ ճշմարտութեամբ Հոգւոյն որպէս ծառայու մեզ յունդացն դնաւ. ոչ զհերձուածողական խաւար ինչ ծածկելով կերպարանեմք զբանս լուսով ուղղափառութեան, որպէս եւ կարծիք յոմանց ըզնոյն ակտացելոց, այլ զոր ունիմք յաներեւոյթ ողւոջ, պնոյն խօսիմք եւ երեւելիս զբոլ՝ վկայութեամբ մտաց մերոց եւ սրտից տեսողի Հոգւոյն որ դամենայն քննէ եւ դատի:

Եւ քանզի բաւական գերեմն տուեալն ի խնդրոյ աստուածաբնին՝ զորս եւ բնութեցայք, աւելորդ վարկանէաք կրկին գրել բան վասն միոյ եւ նորին խորհրդոյ, զիտելով զասացեալն թէ՛ առաւելութիւն բանի պատերազմող է լսելեաց: Բայց զի ձերով հրամանաւ պնդագոյնս պահանջեաց թղթաբեր սուրբ թաղաւորութեանդ ի մէնջ, ոչ ընդդիմացաք հրամանին, այլ յաւելաք եւ զայս եւս ի նոյն, որպէս զի յերկուց եւ յերկից կրկնարանութեանց հաստատեացի բանին ճշմարտութիւն իբրեւ վկայութեամբ. զոր եւ սկսանիմք աստի, ուստի սկսանելն արժան է:

Խոստովանիմք որպէս ուսաք ի հարցն սրբոց՝ զՀօր յատկութիւն տառնձնաւորութեանն՝ անծին եւ անսկիզբն, եւ զՈրդւոյ ծնունդ անսկզբնակաւնին Հօր՝ անեղապէս եւ անժամանակ. եւ զՀոգւոյ բղիտումն եւ ելումն եւ արտաքրս առաքումն ի Հօրէ անձառարար:

Հայր ասի Հայրն՝ վասն պատճառ զոլոյն Որդւոյ ծննդեան եւ Հոգւոյն ելողութեան. եւ Որդին՝ Որդի, ոչ յաղաղս ակտաւոր ինչ նիւթականացս՝ որպէս կարծեն կոյրքն մաօք, այլ զի ի բնութենէ Հօր՝ եւ ոչ արարած է, սակայն յեղանակ ծննդեանն անհաս է յարարածոց. կոչի եւ Միածին, զի ոչ այլ ոք յառաջ քան զնա կամ յետ նորա՝ ծնունդ Հօր. ասի եւ Բան, քանզի անախտարար է ծնունդն ըստ օրինակի մերոյս բանի՝ որ ծնանի ի մտաց:

Եւ ոչ նախ Հայր եւ ապա Որդի, որպէս հոսանուտ եւ սերական բնութեանն է օրէն. այլ որպէս յաւիտենական է Հայր, յաւիտենական է եւ Որդի

ընդ յաւիտենականին Հօր, եւ մշտնջենաւորակից նմին ի սկզբանն եւ կատարածին՝ ծաղման արեղակիան նմանելով ճառագայթից: Զի որպէս՝ ոչ նախ արեղակն եւ ապա լոյս, այլ ի միութեմ ժամանակի երեւին երկոքեան, այսպէս եւ լոյս Որդի ի լուսոյ Հօրէ ծաղեալ եւ ընդ նմին մշտնջենաւորեալ: Եւ որպէս ոչ փառք առանց լուսոյ եւ ոչ պատկեր առանց նախառարկի, նոյնպէս եւ ոչ Հայր առանց Որդւոյ եւ ոչ Որդի առանց Հօր, զի նա է լոյս փառաց եւ նկարագիր է՝ աթեան նորա: Քանզի փառք է Հայր, եւ փառացն լոյս՝ Որդի. սկզբնառիւթ է Հայր, եւ պատկեր աներեւութին Աստուծոյ Հօր՝ Որդի. փառն որով՝ Համալոյս եւ արարչակից դաւանեմք զորդի Հօր:

Աստուծանիմք եւ զՀոգին Սուրբ ճշմարտապէս Հոգի Աստուծոյ. եւ ոչ յաղապս Համանունութեանն Համեմատեմք զնա արարածական հոգւոց, որպէս եւ ոչ զմին եւ զքնութեամբն Որդի Հաւատարեմք շնորհօք որդւոց Աստուծոյ. քանզի Աստուծոյ անուանելովն Հոգի՝ բաժանի յեղականաց հոգւոց:

Եւ առջ եկեալ յանսկզբնականէն Հօրէ՝ անսկզբնաւոր անձնաւորութիւն կատարեալ, անխմանայի եւ անճառ յէիցս զորով. բառ էութեանն պատճառի՝ առ ի Հօրէ միայնոյ, իսկ բառ ունակութեան եւ շնորհարաշխութեան՝ հաւասարապէս Հօր եւ Որդւոյ, բառ ասելոյն Որդւոյ յաղապս նորին Հոգւոյն. «Ոչ եթէ յանձնէ ինչ խօսի, այլ յիմմէ անտի առնու եւ պատմէ. զի ամենայն որ ինչ Հօր է՝ ասէ, իմ է»: Ոչ սկիզբն ունելով ժամանակի եւ ոչ փոփոխումն աշխարհութեան՝ բառ արարածոց. քննող անքննելի խորոցն Աստուծոյ, եւ յայտնի: անյայտից խորհրդոց նորա. էակից Հօր եւ Որդւոյ՝ բառ մշտնջենաւորութեանն, եւ փառակից եւ կցորդ արարչութեան՝ բառ Համալօր եւ Համապատիւ զոյոյն:

Աստուծանիմք եւ զերիս զայս անձնաւորութիւնս ի մի աստուածութիւն ժողովեալ եւ միաւորեալ. ոչ յայլ բնութիւնս բաժանեալս ի միմեանց, բառ Արիստի՝ արարած եւ ժամանակ ի ներքս մուծանելով, այլ մի բնութիւն, մի տէրութիւն, մի զօրութիւն, մի փառք ամենասուրբ երբորդութեանն Հաւատացեալ ճանաչեմք: Եւ ոչ դարձեալ հրէականին հետեւողի Սարգիս լիբէացւոյ ճայակցելով՝ զերիսն ի մի հաւաքել անձնաւորութիւնս, այլ բաժանեմք անբաժանաբար եւ միւտրեմք որոշմամբ՝ բառ ուղղափառ հարցն զաւանութեան: Քանզի երիս դաւանեմք զանձինս, եւ ոչ առաւել կամ նուազ քան զերիսըն, եւ բնութիւն մի՝ եւ ոչ յերիս բաժանեալս բառ անձնաւորութեանցն. որպէս եւ ծանեալ եկեղեցի ի սերովրէիցն արարածութեանց՝ զերիս սրբառացութիւնսն ի մի հաւաքելով տէրութիւն եւ Աստուածութիւն: Եւ ոչ՝ փառն զի Հայր անձին է եւ Որդի ծնունդ եւ Հոգին բղիտմն, զանազանի ի միմեանց եւ բնութեամբ. որպէս եւ ոչ Ազամ եւ Սէթ եւ Եւա, զի ոմն անձին է եւ ոմն ծնունդ, եւ միւսն՝ թէպէտե ոչ ծնունդ՝ այլ յԱզամայ, բաժանին այսու բառ բնութեան: Ոչ ոմն յերից Համապատուացն մեծ ի բնութենէ, քան ընդ որս կարգեցաւն. զի թէպէտե մեծ ասացաւ Հայր, յաղապս պատճառին է մեծ եւ ոչ փառն բնութեանն, քանզի բնութեամբ հաւատարակից է Որդւոյ եւ Հոգւոյ. եւ ոչ յառաջագոյն նուազ զորով աստուածութիւնն Հօր եւ առ սակաւ սակաւ յետ ժամանակի եկեալ ի լրումն, որպէս թէ երբեմն յորժամ ոչ էր Հայր՝ ոչ ունելով զՈրդին, եւ ոչ իմաստուն՝ ոչ կրկնով ի ծոց իւր զիմաստութիւնն, եւ ոչ զօրաւոր՝ յաղապս ոչ լինելոյ ընդ նմա զօրութեանն, քանզի՝ «Քրիստոս է Աստուծոյ ցորութիւն եւ Աստուծոյ իմաստութիւն», բառ Առաքելոյ. եւ ոչ բանաւոր՝ եթէ ոչ էր Բանն ի սկզբանէ առ Աստուած, բառ ԅովհաննու. եւ ոչ ընդունակ կենդանութեան՝ եթէ էր երբեմն յորժամ ոչ էր առ նմա Հոգին կենդանաբար: Այլ է Հայր՝ միշտ Հայր, անփոփոխելի ունելով յինքեան զրանն եւ զզօրութիւն եւ

գիմատութիւն եւ զկենդանութիւն. եւ Որդին՝ Որդի յաւիտենական առ ի Հօրէ եւ ընդ Հօր միշտ. եւ Հոգին սուրբ՝ մշտնջենաւոր Հոգի Աստուծոյ եւ առ Աստուած: Հայր պատճառ, եւ Որդի եւ Հոգի ի պատճառէն անժամանակաբար եւ առանց պատճառի: Հայր ոչ սկսեալ յուսեքէ, եւ Որդի եւ Հոգի սկսեալք ի Հօրէ, այլ յառաջ քան զժամանակ եւ զրնութիւն՝ արարիչ զոլով ընդ Հօր՝ ժամանակի եւ որոց ընդ ժամանակաւ իմանալի եւ զգալի արարածոց՝ յանգոյից ածեալք ի զոյութիւն:

Խոստովանիմք զմի յերից անձնաւորութեանց Որդի՝ կամաւ Հօր եւ Հօգւոյն՝ աւետեօք Հրեշտակապետին Գարբիէլի իջեալ յերկիր՝ զոր արարն եւ ուր էրն միշտ եւ նախախնամէր, եւ մնացեալ աննոսաղ՝ ուստի էջն. բովանդակեցաւ յորովայնի Կուսին անբովանդակելին արարածոց, յորմէ առեալ զմերո մեղանշական եւ ապականակիւր բնութիւն՝ զՀոգի եւ զմիտս եւ զմարմին, խառնեալ միացոյց ընդ անմեղ եւ անապական բնութեան իւրոյ, եւ եղեւ նոքօք մի եւ անբաժանելի, փոփոխելով ոչ զբնութիւն մարմնոյ յանմարմնութիւն, այլ ըզմեղանշական մարմինն յանմեղութիւն եւ զապականացուն յանապականութիւն եւ զմեռեալն յանմահութիւն, յորժամ կամեցաւ անփոփոխ ի միաւորութեանն պահելով զաստուածային եւ զմարդկային էութիւնն, իննամսեայ ժամանակի յղացմամբ ծնեալ ի Կուսէն, անխախտելի կուսութիւն ծնողին մնալով: Եւ նոյն ծնեալն ի Հօրէ անմարմնաբար՝ ծնաւ ի մօրէ ըստ մարմնոյ, եւ որդին Աստուծոյ եղեւ որդի մարդոյ, ոչ ոմն Աստուծոյ որդի, եւ ոմն մարդոյ, զմին որդի յերկուս բաժանելով որդիս, ըստ հայհոյութեանն Նեստորի: Քանզի Բանն ոչ ի մարմին բնակեցաւ, այլ թանձրացաւ ի մարմին. ոչ փոփոխմամբ, այլ միաւորութեամբ. եւ ոչ ի Կուսին արդանդի արարչագործութեամբ թանձրացոյց իւր մարմին՝ ըստ չարափառաց ոմանց ասելոյ, այլ ի Կուսէն ա՛ռ մարմին. ոչ օտար ի նմանէ, այլ ի նորին բնութենէ. եւ ոչ առ աջօք իրբեւ ընդ խոզովակ ինչ անցեալ՝ ըստ Եւտիքեայ եւ համախոհից նորին, այլ ճշմարտապէս մարմին ըզդեցեալ ի զանդուածոյն Աղամայ՝ նոր խառնմամբ եւ սքանչելի խառնուածով, օրինակաց զերազոյն զոլով ամենայնի: Քանզի արարչի ընդ արարածոյ ոչ եղեւ ի սկզբանէ խառնումն եւ միաւորութիւն, փոքր ինչ միայն եւ ոչ ամենայնիւ հոգւոյ եւ մարմնոյ համեմատի չարախառնութեան՝ Աստուծոյ ընդ մարդոյ միաւորութիւնն, որպէս եւ Գրիգոր Նիւսեայ ի բնութեանն զիրս՝ ի բանն որ յազազս հօգւոյ եւ մարմնոյ միաւորութեանն, ասէ. «Վկայէ այսոցիկ Պորփիրոս՝ հակառակ Քրիստոսի շարժող զիւրն լեզու, վասն զի հօրազոյնք են թշնամեաց վասն մեր վկայութիւնք, ոչ մի ինչ ունելով զիմարանութիւն: Այս Պորփիրոս, ասէ, յերկրորդում բանին գրէ այսպէս. —Ոչ է ասելի թէ էութեան իրիք անհնարին է լինել ի լրումն այլ էութեան, ընդ ալլում լինել եւ զիւրն ամբողջ պահելով, զմեծագունութիւնն իւր ոչ փոխելով, այլ փոփոխելով զնա մեքճաւորութեամբն յիւր ներգործութիւնն: —Եւ ասէ զայս վասն միաւորութեան հօգւոյ եւ մարմնոյ: Իսկ եթէ ի վերայ հօգւոյ յազազս անմարմնութեանն՝ ճշմարիտ է բանս, ո՞րչափ եւս առաւել ի վերայ բանին Աստուծոյ՝ յաւէտ անբաղդատաբար եւ ըստ ճշմարտութեան անմարմնոյն»:

Եւ մեր այսոցիկ համաձայնեալ հաւատամք, եթէ Բանն որ եղեւ մարմին ըստ Յովհաննու, ոչ ի մարմին փոխեցաւ՝ զիւրն կորուսանելով բնութիւն, այլ ընդ մարմնոյ միացեալ՝ եղեւ մարմին ճշմարտապէս, եւ մնաց անմարմին՝ որպէս էրն ի սկզբանէ. ոչ այլ ոմն մարմին եւ այլ ոմն անմարմին, այլ մի եւ նոյն Քրիստոս է մարմին եւ է անմարմին, մարմին՝ ըստ մարդկութեանս զոր առ, եւ անմարմին՝ ըստ աստուածութեանն զոր ունէր: Եւ նոյն տեսանելի եւ անտեսանելի, չօչափելի եւ անչօչափելի, ժամանակեայ եւ առանց ժամանակի,

որդի մարդոյ եւ որդի Աստուծոյ, Համագոյ Հօր ըստ աստուածութեանն եւ Համագոյ մեզ ըստ մարդկութեանս : Ոչ ոմն եւ ոմն այսօրիկ, այլ մի էութիւն եւ մի անձնաւորութիւն՝ ի յերկուց բնութեանց ի մի Քրիստոս միացելոց անշրփոթելի եւ անբաժանելի միաւորութեամբ : Եւ թէպէտեւ մարդկային միտք տրկարանան յայսօսիկ, զի ի վեր է քան զբնութիւն, այլ աստուածային զօրութեանն ոչինչ է անկարելի. զի թէ Հոգի եւ մարմին արարած զուով Աստուծոյ՝ կարէ լինել յերկուց Հակառակացն մի բնութիւն, եւ ոչ մի ի նոցանէ կորուսանէ զիւրն էութիւն ի միութեանն, քանի՞ արդեւք է կար եւ Հնար ամենագոր բնութեանն Աստուծոյ եւ լինել մարմին եւ մնալ անմարմին, խառնել ընդ եղականի մարդոյս բնութեան եւ պահել անփոփոխ դանեղական բնութիւնն որ ի Հօրէ :

Եւ որպէս խոստովանիմք յերկուց բնութեանց մի լեալ, եւ ի միաւորութեանն ոչ կորուսեալ զմի ոք ի յերկոցունցն, այսպէս եւ զկամօն ոչ այլ եւ այլ ասեմք, որպէս թէ աստուածային կամքն Հակառակ լինել մարդկայնոյն կամաց, եւ կամ մարդկայնին՝ աստուածայնոյն, այլ ի միոյ էութենէն կրկին եղելոյ կամաց՝ ըստ այլ եւ այլ ժամանակի, երբեմն աստուածային՝ յորժամ զաստուածութեան կամէր ցուցանել զզօրութիւն, եւ երբեմն մարդկային՝ յորժամ զմարդկութեան կամէր յայտնել զխոնարհութիւն : Եւ այս ոչ Հակառակութեան, այլ անձնիշխանութեան են ցոյցք. զի ոչ եթէ մարդկային կամքն զաստուածայինն բռնադատէր՝ որպէս եւ ի մեզ, զի կամք մարմնոյն ցանկայ Հակառակ Հոգւոյն, այլ մարդկայինն՝ աստուածայնոյն Հետեւիւր կամաց. զի յորժամ կամէր եւ թոյլ տայր, յայնժամ զիւրան կրէր մարմինն, որպէս եւ ի փորձութեանն՝ յետ քառասնօրեայ պահոցն լրման, ապա կամեցաւ թոյլ տալ բնութեան մարմնոյն՝ քաղցնուլ : Զի թէպէտ եւ ա՛յլ ասաց զկամս Հօրն եւ ա՛յլ զիւրն ըստ ասացելոյն՝ «Ոչ որպէս եւ կամիմ՝ այլ որպէս դու» . Համակամութեան է այս ցոյցք՝ որպէս Որդւոյ առ Հայր, եւ ոչ Հակառակութեան. զոր յայտ առնէ եւ յայլում վարի վասն յատուկ աստուածութեանն եւ ոչ վասն մարմնաւորութեանն. «Իջի եւ յերկնից, ոչ զի զկամս իմ արարից, այլ զկամս Հօր իմոյ» . եւ իջեալն ի յերկնից, յայտ է թէ՛ անմարմին աստուածութիւնն էր, եւ ոչ մարմին՝ զոր ա՛ռ յետ իջանելոյն յերկիր : Եւ ըստ աստուածութեանն զիս՞ող Համարձակի ոք բաժանել զկամս Որդւոյ ի Հօրէ, եւ ո՞ր են կամք Հօրն՝ ինքն ցուցանէ Որդին. «Այս են կամք Հօր իմոյ՝ ասէ, զի ամենայնի՞ որ Հաւատայ յիս, տաց զկեանսն յաւիտենից» : Արդ՝ Հօր կամքն են տալ Հաւատացելոցն յՈրդի զկեանս, եւ Որդւոյ չե՛ն կամք. այսօրիկ մանաւանդ զհամակամութիւնն եւ ոչ զբնդդիմադրութիւնն ցուցանէ՝ ըստ Աստուածաբանին Գրիգորի. քանզի «Յասելն, ասէ, Որդւոյ առ Հայր, եթէ ոչ ի կամքս եղիցին, այլ քոյդ, որ է իմս, յայտ արար թէ՛ իւր եւ Հօրն մի են կամք» : Զի թէ ամենայն՝ որ ինչ Հօր է, Որդւոյ է, եւ որ ինչ Որդւոյ՝ Հօր, յայտ է թէ՛ եւ կամքն Հօր՝ կամք են Որդւոյ, եւ կամք Որդւոյ՝ կամք Հօր :

Ըստ կամաց օրինակի զոր ասացաքս, ի միոյ անձնիշխան կամաց աստուածութեանն երկուց լինել անՀակառակարար՝ աստուածայինն եւ մարդկայինն, Հաւատամք եւ ներդրածութեանն նոյնպէս լինել՝ աստուածայնոյն եւ մարդկայնոյն ի միաւորութեան անդ, ոչ զբարձրագոյնան՝ աստուածութեանն միայն տալով առանց մարմնոյն եւ ոչ զխոնարհագոյնան՝ մարդկութեանն առանձինն առանց աստուածայնոյն. զի թէ այսպէս ոչ էր, զիս՞ող ասիւր՝ Որդին մարդոյ յերկնից իջեալ, կամ Աստուած խաչեալ, եւ արիւն Աստուծոյ լլուսալ : Այլ միոյ անձնաւորութեան զերկոսին զայսօսիկ խոստովանիմք, երբեմն որպէս զԱստուած՝ զաստուածայինսն ներդրծելով, եւ երբեմն որպէս զմարդ՝

զմարդկայինն, զոր յայտ առնեն եւ անօրէնութեան նորա գործք ի սկզբանէն մինչեւ ցկատարումն: Քանզի թէ յղացաւ որպէս զմարդ, այլ ի Հոգւոյն Սրբոյ՝ որպէս զԱստուած: Մնաւ ի կնոջէ որպէս զմարդ, այլ ի Կուսէ եւ զկուսութիւն ծնողին անապական պաշկոյթ յետ ծննդեանն՝ որպէս զԱստուած: Թրփատեցաւ ութօրեայ որպէս զմարդ, եւ երարձ զթրփատութիւն մարմնոյ, եւ ուսոյց զթրփատութիւն սրտի՝ որպէս զօրէնագիր թրփատութեանն: Ընծայեցաւ քառասնօրեայ ի տաճարն որպէս զմարդ, եւ վկայեցաւ ի Սթեփանէ որպէս զԱստուած արձակող կապելոց: Փախեաւ ի Հերովդէէ որպէս զմարդ, եւ փախոյց զմոլորութիւն կոռոցն յեղկալտոսէ որպէս զԱստուած: Մկրտեցաւ ի Յովհաննէ որպէս զմարդ, այլ զմեղս Աղամայ լուսց մկրտութեամբն, եւ ի Հօրէ եւ ի Հոգւոյն վկայեցաւ որպէս զԱստուած: Փորձեցաւ նոր Աղամս որպէս զհինն, եւ յազթեաց փորձողին որպէս սաեղծիչ Աղամայ, եւ ետ իշխանութիւն որդւոց Աղամայ՝ որպէս զԱստուած կոխել զգօրութիւն թշնամւոյն: Քաղցեաւ որպէս զմարդ, եւ զրիւրս կերակրեաց ի սակաւ հացից որպէս զԱստուած: Մարաւեցաւ որպէս զմարդ, եւ զմարտիս կոշեաց առ ինքն արբուցանել զջուրն կենաց որպէս զԱստուած: Վաստակեցաւ ի ճանապարհի որպէս զմարդ, այլ հանգիստ եղև աշխատելոց եւ ծանրաբեռանց մեղօք քաղցր լծովն եւ փոքրողի բեռամբն որպէս զԱստուած: Ննջեաց ի նաւին որպէս զմարդ, եւ գնաց ի վերայ խորոցն եւ սաստեաց հոգմոյն եւ ծովուն որպէս զԱստուած: Ետ հարկս որպէս զմարդ, այլ ի բերանց ձկան նորաստեղծ սատերս որպէս զԱստուած: Աղօթէր ընդ մեր եւ վասն մեր որպէս զմարդ, եւ ընդունէր ընդ Հօր իւրում զաղօթն ամենեցուն որպէս զԱստուած: Արտասուէր վասն սիրելւոյն որպէս զմարդ, եւ զաղարեցուցանէր զարտասուս քերցն յարութեամբ եղբօրն որպէս զԱստուած: Հարցանէր, ո՞ւր եղիք զՊաղարոս՝ որպէս զմարդ, եւ յարուցանէր ձայնիւ զչորեքօրեայ մեռեալն որպէս զԱստուած: Վաճառեցաւ գիւրադին որպէս զմարդ, եւ գնեաց զաշխարհ մեծադնի իւրով արեամբն որպէս զԱստուած: Եղև անխօս որպէս զօրով առաջի կտրչի ըստ մարդկային բնութեանն, այլ բան է Աստուծոյ ի սկզբանէ՝ որով երկինք հաստատեցան ըստ աստուածային բնութեանն: Բեւեռեցաւ ի սիսյաի ընդ աւազակսն որպէս զմարդ, այլ զլուսաւորսն խաւարեցուցանէր եւ զաւաղակն ի դրախտն մօծանէր որպէս զԱստուած: Քացախ արբ եւ լեղեաւ կերակրեցաւ որպէս զմարդ, այլ զջուրն ի գինի փոխեաց եւ զառնութեան ճաշակացն եղև քաղցրացուցիչ որպէս զԱստուած: Մեռաւ մարդկային բնութեամբն որպէս զմարդ, եւ զմեռեալս յարուցանէր աստուածային զօրութեամբն որպէս զԱստուած: Ճաշակեաց ի մահուանէ մարմնով որքան ինքն կամեցաւ՝ որպէս զմարդ, եւ ելոյժ մահուամբն զմահ որպէս զԱստուած: Ոչ ոմն մեռեալ եւ ոմն լուծիչ մահու, այլ ինքն մեռեալ եւ ինքն կենդանի եւ կենդանարար մեռելոց. քանզի մի եւ նոյն Քրիստոս՝ մարդ զոլով բնութեամբ մահականացու, եւ Աստուած զոլով բնութեամբ անմահ:

Ոչ ի յերկուս բաժանեալ պտու ի յերկուց միացեալ բնութիւնն, որպէս թէ ոմն չարչարելի եւ մեռեալ՝ եւ ոմն անչարչարելի եւ անմահ, այլ միաւորեալն յերկուց ընդդիմակացն եւ մի լեալն՝ կրէր զերկաքանչիւր հակառակացն զկիրս, մարդկային բնութեամբն զչարչարանս եւ զմահ, եւ աստուածային բնութեամբն զանչարչարութիւն եւ զանմահութիւն: Զի նա որ մեռեալն եղև մարմնային, նոյն կենդանի էր աստուածութեամբն. եւ որ չարչարեալ, նոյն էր անչարչարելի. եւ որ քրանեաց յերկիւղէ, նոյն ընկրկեաց եւ զյարուցեալսն ի վերայ. եւ որ փոքր մի քան զհրէշտակս խոնարհեալ՝ զօրացաւ ի հրէշտակաց,

զօրացուցանէլ զարարածս ամենայն. և որ արարիչ գոյով էլիցս բոս աստուածութեանն ընդ Հօր, նոյն արարած յազազս մարդկութեանն ընդ մեզ. զոր և քարոզիչք Բանին քարոզեն՝ Աստուած և մարդ կատարեալ, զերազոյն միութեամբ միաւորեալ՝ քան զհօգի և զմարմին: Զի մարդկայինն ոգի ի ձեռս Հօր տանգեալ՝ բաժանեցաւ ի մարմնոյն, բայց աստուածութիւնն անբաժանելի մնաց յերկոցունցն. քանզի էր միացեալ ընդ բանականի հոգւոյն՝ յորժամ էջ առ հոգիոն որ ի դժոխս և էր անմեկնելի ի մեռեալ մարմնոյն՝ որ ի գերեզմանի անդ, ոչ մասնաւորարար, այլ առ երկոսեան: Վասն զի՝ նոյն որ ի ծոց Հօր՝ և յորովայնի կուսին, յաթոռ փառաց՝ և ի մտուր. ընդ աջմէ Հօր՝ և ի խաչին, ի քրովէն՝ և ի գերեզմանէ. զի լի են երկինք և երկիր փառօք նորա, յարուցեալ յերրորդ յաւուր յարութիւն մեր և կեանք, ել յերկինս՝ ուստի ոչ երբէք պակասեաց: Եւ գայ դարձեալ միւսանգամ՝ յարուցանել ի մեռելոց զբոլորսն Ադամայ, և գատել արդարապէս զկենդանիս և զմեռեալս՝ բոս հաւատոյ և խորհրդոց և բանից և գործոց. բարեացն եղելոց՝ զբարին փոխատրելով հատուցումն, իսկ չարացն՝ զվճիռ դատաստանի տանջանացն: Եւ ինքն թագաւորեցէլ ընդ նմին թագաւորեցելովքն յանկէտ և յանխախտ յաւիտեանին, ծանուցեալ յայնժամ կատարելապէս՝ զոր այժմ չափաւորապէս ընկալաք զգիտութիւն հաւատոց որ ի Հայր և յՈրդի և ի սուրբ Հոգին, որում փառք և զօրութիւն յաւիտեանս. ամէն:

Այս ինչ՝ որ յազազս համազոյ ներորդութեանն և միաստուածութեանն և վասն տնօրէնութեան Որդւոյ, բոս մերում հաւատոյ դասանութեան ի խնդրոյ փհհազունիդ հրամանաց ասացեալ զուղնաքեայ ինչ բան բաւականացի առ այժմուս իրբի պատճառս տալով իմաստնոյդ, բոս խրատու իմաստնոյն՝ իմաստնադոյն ևս լինել:

Ո Ղ Բ Ե Դ Ե Ս Ե Ա Յ

ԱՍԱՑԵԱԼ ՍՐԲՈՅ ՏԵԱՌՆ ՆԵՐՍԵՍԻ ՇՆՈՐՀԱԼԻՈՅ

ՀԱՅՈՅ ԿԱԹՈՒՂՈՒԿՈՍԻ

ՏԵԱՌՆ ՆԵՐՍԵՍԻ ՀԱՅՈՅ ԿԱԹՈՒՂՈՒԿՈՍԻ,

*ԲԱՆ, ասացեալ՝ բարառնական,
տաղի՛ւ չափեալ՝ հոմերական.
Խաւսեալ ձայնիւ՝ ողբերգական,
վասն եղեսեայ՝ մեծի առման:
Ի թուականիս՝ հինգ հարիւրի,
եւ ինըսուն՝ ութերկի.
Քսան եւ երեք՝ Դեկտեմբերի,
յերրորդ ժամու՝ յաւր Շարաթի:*

Ա Բ Դ ողբացէ՛ք՝ եկեղեցիք,
հարսունք վերինն՝ առագաստի.
Քորք եւ եղբարք՝ ի՛մ սիրելիք,
որք յընդհանուր՝ կողմ աշխարհի:
Քաղաք եւ գեղ՝ առ հասարակ,
ա՛գգ եւ ազինք՝ որ էք յերկրի,
Հաւատացեալ ըք՝ Քրիստոսի,
երկրրպագո՛ւք՝ նորին խաչի:
Նա՛խ առաջին՝ ձեզ բարբառիմ,
արփիափայլ՝ եւ հրաշալի.
Զորեկերայից ըն՝ նմանեալ,
յերկրի աթո՛ռք՝ երկնաւորի:
Որ էք բոլորումն՝ աստուածային,
ի յաղբերէն՝ աղենային.
Յորս առ ի ձէնջ՝ փռավտակ,
յորդահոսան՝ գե՛տ հոլովին.
Արքուցանե՛լ՝ ըզտիեգերս,
աւետաբեր՝ բոլսմա՛մբ բանին.
Առ որս խաւսիմ՝ աղերսալի,
դուք լսեցէ՛ք՝ լալոյս ձայնի:
Երուսաղէ՛մ՝ փաղաք մեծի,
թագաւորին՝ երկնաւորի.
Ուստի արէնք՝ եւ մարգարէք,
աղբերաբար՝ բոլսեալ յերկրի:
Յորմէ որդին՝ հա՛ւր միածին,
լո՛յս ծագեցաւ՝ աննառելի.
Եւ ի՛նձ գրեցաք՝ երնուրթուն,
յառաջագոյն՝ փան գամենի.

Քանզի նախկին՝ հաւատացի,
գորդի ընդ հար՝ դաւանեցի.
Որով թէ ոչ՝ յանդըգնէի,
զի՛ս վեհագոյնն՝ քեզ ասէի:
Ի քեզ սպանին՝ զՏէրն ի փայտի,
եւ ի հեռուստ՝ երկիրպագի.
Թէպէտ եւ այժմ՝ ի մի հոգի,
երկրրպագեմք՝ նորին խաչի:
Բայց լո՛ւր եւ դու՝ ո՛վ սիրելի,
տարագրելոյս՝ աղաղակի.
Լե՛ր մըլխիթար՝ ցաւակցելի,
եւ ցո՛յց ինձ դեղ՝ բեկեալ սրբի:
Եւ դու Հըռոմ՝ մա՛յր փաղաքաց,
գերապայծառ՝ եւ պատուելի.
Մեծին աթոռը՝ Պետրոսի,
առաքելոց՝ գրոյսաւորի:
Եկեղեցիդ՝ անշարժելի,
ի կեփայեան՝ շինեալ վիմի.
Դրանց դըժոխոց՝ անյաղթելի,
եւ կնիք երկնիցըն՝ բացողի:
Ո՛րք վայելուչ՝ բազմաստեղի,
եւ հաստարմատ՝ տունկ Պաւղոսի.
Ոռգելով՝ արեամբ նորին,
որպէս ըզդրախտն՝ որ յաղենի:
Մասին հասեալըդ՝ Գուկայի,
աստուածային՝ մատենագրի.
Ահա՛ առ քեզ՝ բանըս խաւսիմ,
վիճակ չաթոռս՝ թաղէի:

Լո՛ւր ի հեռուստ՝ իմոյս ձայնի,
 լե՛ր ողբակից՝ ինձ յայս վայրի.
 Լա՛ց ընդ լացողս՝ որպէս ասի,
 ըստ գրեցելումն՝ առ քեզ բանի:
 Ձեռք՛ն մատո՝ վազվազակի,
 ինձ կապելոյս՝ ի տան բանտի.
 Ա՛ռ ըզվըրէժս՝ աններելի,
 ի քըշնամոյն՝ զիս գերողի:
 Առ քե՛զ են բանք՝ իմ փառելի,
 ո՛վ դու փաղաք՝ յոյժ պանծալի.
 Ձոր Կոստանդեայ՝ քաղաքի,
 շինեալ ի սկիզբն՝ Ասիայի:
 Երկրորդ եղեալ՝ Երուսաղէմ,
 եւ նոր Հրոմ՝ զարմանալի.
 Սիրեցելոյն՝ աշակերտի,
 աքոռ գոյով՝ փոխադրելի:
 Ժողովարան՝ սուրբ վրկայից,
 տուն եւ տեղի՝ մաքրագունից.
 Գահոյ՛ք հրգար՝ մեծ արքայի,
 յերկրի նրման՝ երկնաւորի:
 Լո՛ւր ինձ եւ դու՝ խոնարհաբար,
 ունկր՛ն մատո՝ լալոյս ձայնի.
 Զի սեփեական՝ ես քո էի,
 մայրափաղաք՝ քում վիճակի.
 Ի քէն շինեալ՝ յիս տաճարի,
 անուանակիր՝ քոյդ խորանի.
 Հանգոյն վերինըն՝ Սիովնի,
 անհամեմատ՝ երկրաւորի:
 Բայց այժմ քողեր՝ զիս ամայի,
 իբրեւ ըզբու՝ աւերակի.
 Կամ որպէս մարդ՝ անազնական,
 եւ ի մեռեալս՝ անյիշելի:
 Ձոր պաղատիմ՝ զարթուցանել,
 ըզգարութիւնդ՝ անվանելի,
 Հատուցանել՝ բազմապատիկ,
 ըզվրէժ ի ծոց՝ իմոյն նեղչի:
 Ահա՛ գոչեմ՝ առ դրունըս քո,
 մայրափաղաքդ՝ Եգիպտոսի.
 Աղեփանդորդդ՝ ցանկալի,
 անուանակիր՝ քում շինողի:
 Որ ես աքոռ՝ դու Մարկոսի,
 մեզ աւետեաց՝ փարոզողի.
 Որ եւ դրախտին՝ Աստուածայնոյ,
 տունկ բանաւոր՝ ի քեզ տրնկի.
 Արմատենիք՝ ծաղկեալ ի տան,
 հոյ՛ք արդարոց՝ Տեառն ընծայի.
 Եւ որպէս մայրք՝ Լիբանանու,
 ե՛ն միանձունք՝ քում նահանգի.

Հրեշտակերամբ՝ եւ խաչակիրք,
 եւ անմարմնոց՝ նրմանք յերկրի:
 Հիմն եւ արմատ՝ ուղղափառաց,
 տարամերժող՝ հերձուածողաց,
 Էին գումարք՝ հայրապետաց,
 որ առ ի քոյդ՝ նախագահի.
 Թէպէտ եւ չեն՝ այժմ ի միջի,
 այլ լոկ երա՛գ՝ են գիշերի:
 Քանզի եղեր՝ եւ դու այրի,
 կարծեմ նրման՝ ինձ ողբալի.
 Երբեմն էաք՝ մեք ըզձալի,
 բայց այժմ եղաք՝ յոյժ եղկելի:
 Որով հայցեմ՝ ով բաղձալի,
 ե՛լ ողբակից՝ ինձ յայս վայրի.
 Զի հաւասար՝ հանգունակի,
 անարինաց՝ եղաք գերի:
 Արդ մըխիթար՝ յայսմ աղէտի,
 մեզ երկոցունցս՝ ա՛յս լինիցի.
 Մաքուր մաղթանս՝ աղերսալի,
 մատուցանել՝ Տեառն արարչի:
 Զի բարկութիւնն՝ որ ըստ մեղաց,
 ի փաղցրութիւն՝ փոխարկեսցի.
 Ի տեսանել՝ մեզ ըզբարի,
 Ի՛նք քըշնամիս՝ լինել չարի.
 Թէ աստանար՝ հաւոյնացի,
 եւ եթէ անդ՝ հատուցանի,
 Փափագ ըզձից՝ մեր կատարի,
 պարգեւողէն՝ յամենայնի:
 Բանի՛ւ դատմամբ՝ ընդ քեզ կազիմ,
 ո՛վ Անտիոք՝ քոյր սիրելի.
 Առաքելոց՝ տուն եւ տեղի,
 յԱւետարանըն՝ Մատթէի.
 Յորում անունն՝ ըստանչելի,
 նախ առաջին՝ ի քեզ դընի.
 Որ քրիստոնեայն՝ վերակոչի,
 երկըրպագուացըս՝ Քրիստոսի:
 Ի՛մ մերձաւոր՝ եւ անձկալի,
 յուրախութեան՝ ժամանակի,
 Ընդէ՞ր չհասեր՝ վազվազակի,
 ինձ ի քիկունս՝ աւգնականի.
 Այլ քոյլ ետուր՝ վասըն խեթի,
 մատնել ի ձեռս՝ անարիւնի:
 Արդ յո՛ւր իմոյս՝ դառն ձայնի,
 եւ լե՛ր կըցորդ՝ այրման սրբտի.
 Լա՛ց ընդ լալիս՝ յամենայնի,
 լե՛ր տըրտմակից՝ քախծեալ սրբտի:
 Ըստ առաքելոյն՝ սուրբ հրամանի,
 լալ ընդ լացողսն՝ վշտալի:

ԱՕԳԷԼ ԾԱՌԱՅ ՅԻ ՔԻ ՈՂՈՐՄՈՒԴԱՄԲԼ ԱՅ ԵՒ ԿԱՄՕՔԼ ԱՕԳԻՍ.
ԵՂԻՍԿՈՂՈՍԱՊԵՏ ԵՒ ԿԱՌՈՒԿՈՍ ԱՄԵԼԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՀԱՄԱՕԳԷԼԱՆ ՆԱՍԱԵԾԱՐ ԱՌՈՈՆՅ ԱՅՐԱՐԱՏԷԼ
ԱՌԱՔԵԼԱԿԸ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՍՐԲՈՅ ԿԱՌՈՒԿԷ ԷԶՄԱԾՆԻ

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻՆ ՀԱՅՈՑ ՍՐԲՈՅ
ԵՐՈՒՍԱԳԷՄԻ՝ ՏԵԱՌՆ ԵՂԻՑԷԻ ՍՐԲԱԶԱՆ
ԱՐՔԵՊԻՍԿԱՊՈՍԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԱԽԱՆԴ ՍԻՐՈՅ ՈՂԶՈՐՅՆ ԵՒ
ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

Ս. Երուսաղեմ

Քաղցր զգացումներով ընդունեցինք Ձեր 12 Յուլիս 1972 թուակիր նա-
մակը, որով Մեզի կը ներկայացնէիք սուրբ Աթոռիդ երկու եպիսկոպոսներու՝
Գերաշնորհ Տ. Նորայր Պողարեան եւ Տ. Ծափէ Աճեմեան սրբազան հայրերու
երկար տարիներու անխոնջ ծառայութիւնը եւ բեղուն գործունէութիւնը, առա-
ջարկելով որ Մեր հայրապետական գնահատանքը արտայայտենք «արքու-
թեան» պատիւ շնորհելով անոնց:

Արդարեւ, Տ. Նորայր եւ Տ. Ծափէ սրբազան հայրերը ծանօթ են մեր ամ-
բողջ եկեղեցիին ու ժողովուրդին իրենց նուիրեալ կեանքով, իրենց փայլուն
շնորհներով, իրենց մատենագիտական, գրական ու կրթական վատասկով,
որով Մեր անկեղծ գնահատանքի առարկան կը հանդիսանան:

Արդ, Մենք սիրով կ'ընդատաջենք Ձեր առաջադրանքին եւ Տ. Նորայր
Եպիսկոպոս Պողարեանին ու Տ. Ծափէ Եպիսկոպոս Աճեմեանին կը շնորհենք

«արքութեան» պատիւ, մաղթելով որ սրբազան հայրերը, ալժմ արքեպիսկոպոսներ, քաջառողջ ապրին ու գործեն մինչեւ խոր ծերութիւն, միշտ ծառայելով մեր սուրբ եկեղեցիին, միշտ ծառայելով առաքելական ձեր սուրբ Աթոռին, միշտ ծառայելով հայ մատենագրութեան եւ դպրութեան:

Այս երջանիկ առիթով, սիրեցեալ Եղբայր Մեր, թոյլ տուէք շնորհատրել Էրեդ Ամենապատուութիւնը, մաղթելով սրտաբոխ, որ յաւիտ անսասան մնայ հայ Երուսաղէմը եւ Դուք տակաւին երկար, շատ երկար տարիներ շարունակէք Ձեր առաքելութիւնը, Ձեզի յատուկ վճիտ ու վճռական ոգիով:

«Այլ Աստուած յուսոյ լի արասցէ զձեզ ամենայն խնդրութեամբ եւ խաղաղութեամբ, առաւելով ձեզ յուսով՝ զօրութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ» (Հոռմ. ԺԵ 13), ամէն:

Ստաւ կոնդակս ի 12-ը Սեպտեմբերի
1973 փրկչական ամի,
ի տումարիս հայոց ՌՆԻԲ,
մայրական Սրբոյ Էջմիածնի
ՀՄՐ. 753

Կարմիր Ս.
ԴԱՅՐԱԿՈՅՆ ԳԱՏԻՄԱՐԷ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՅ
ԱՄԵՆԱՅՆ ԼՍՈՅՑ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Հ Ա Ղ Ո Ր Դ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Հայաստանեայց Եկեղեցու միջեկեղեցական յարաբերութիւնների բաժնի հրաւերով սոյն թուականի Նոյեմբերի 23—28 Ս. Էջմիածին այցելեցին Անկլիքան Եկեղեցու արտաքին յարաբերութիւնների գիւտնապետ Հայր Մայքըլ Մուրը և Ա.Մ.Ն.Ի Եպիսկոպոսական Եկեղեցու ներկայացուցիչ Հայր Ռեյմոնդ Օպենհայմը՝ իր աիկնոջ հետ։

Մայր Աթոռի պաշտօնական հիւրերին ընդունեց Նորին Սրբութիւն Տ. Տ. Վաղդէն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը։

Ազգիս Հայրապետը սիրով ընդունելով Նորին Գերազանցութիւն Քենթրերի Արքեպիսկոպոսի եղբայրական ողջոյնները՝ փոխադարձ եղբայրական ողջոյնի խօսք յղեց նրան։

Հիւրերը Հայաստանեայց Եկեղեցու միջեկեղեցական յարաբերութիւնների բաժնի ղեկավարների հետ ունեցան պաշտօնական տեսակցութիւն, որի ընթացքում Մայր Աթոռի ներկայացուցիչների և յարգարժան հիւրերի միջև տեղի ունեցաւ կարծիքների փոխանակում երկու Եկեղեցիների միջև գոյութիւն ունեցող յարաբերութիւնների, ինչպէս նաեւ Քենթրերի արքեպիսկոպոսութեան և Անգլիկայի Հայոց եկեղեցու փոխադարձ կապերի հետադայ դարպացման հեռանկարների շուրջ։

Մեծարդոյ հիւրերը Հայաստանում գտնուելու օրերին ծանօթացան Հայ Ժողովրդի հոգեւոր, մշակութային կենտրոններին և պատմական յուշարձաններին։

ԴԻԻԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ

20 Դեկտեմբեր 1973 թ.

Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Ս. ԳՐԱԿԱՆ

ՀԵԹԱՆՈՍԱՅ ԱՌԱՔԵԱԼԸ

ՊՕՂՈՍ ՀՌՈՄԻ ՄԷՋ

Պօղոս չղթալուած Յուլիոսին՝ բանտարկեալներու կարաւանին առջեւէն յաւիտենական քաղաքը կը մտնէր Via Appia պողոտային: Յորումին առջեւ փոքրիկ պատգամաւորութիւն մը իրեն կ'սպասէր: Անոնց մէջ էր Պրիսկիդան, որ իր բազուկները բացած առաքեալին կը նայէր արցունքոտ աչքերով: Զինք զիմաւորող բարեկամները բոլորն ալ հրեաներ էին, իրենց սիրածոր նայուածքները սեւեռած Պօղոսին՝ որ յողնարեկ եւ ալուրացած կը քալէր թափօրին առջեւէն: Տաւապանքներու մէջէն այս փոքր մարմնին աւրիտիւնը, քաղցրութիւնը, մահուան առջեւ մտալ պարզութիւնը աւելի քան սրտառու էր, եղբարկան ըլլալու աստիճան:

Բանտարկեալներու կարաւանը կը յառաջանար քաղաքին մէջէն, հետաքրքիր նայուածքներու ներքեւ: Փողոցը կը յորդէր տաւրօրինակ եւ խալտարդէտ մարդերով, ամէն ցեղէ եւ լեզուէ: Խարտեաչ Բրիտանացին սեւամազ Գաղիացիին հետ լծուած կը քալէր տախտակներու սալի մը: Քիչ մը անդին, մեծամարմին Գերմաններ իրենց կռնակներուն վրայ կը փոխադրէին մարմարի խոշոր կտորներ: Գերիներ՝ արեւին մէջ կը շողացնէին իրենց վիզերէն կախուած մետաղի զանակները, զրոշուած իրենց տէրերուն անուններովը:

Թափօրը չըջան ըրաւ դէպի Via Sacra: Հոս ամէնէն ճոխ շուկան կը թուէր ըլլալ Հրոտի: Մարդարիտներու շարքներ, սպիտակափայլ օրալներ եւ թանկագին քարեր կը շողշողային խանութներու առջեւ զետեղուած ցուցափեղկերու մէջ, ծխածանի գոյններով: Փզոսկրեայ դարդեր՝ ընդելուզուած կորնթական պրոնզներով: Բազմապիսակ ըզ-

դեստներ, Սիտոնի կտաւէն եւ պարսկական մետաքսներէն հիւսուած: Փիւնիկեան դոյնդոյն եւ զեղերփուած ապակիներ, Հնդկաստանի անծալ ասեղնագործութիւններ, դմուռս ու կնդրուկ, մարմարէ եւ պրոնզէ արձաններ՝ շարուեր էին վաճառատուններուն առջեւ: Ծամբուն մէկ անկիւնը բացուող հըրապարակին վրայ, խոնուած հսկայ բազմութեան մը առջեւ զերեվաճառներ կայարութեան զանազան մասերէն բերուած իրենց զերիները կը ծախէին, զրուատելով անոնց ուժը, խելքն ու զեղեցկութիւնը: Երիտասարդ մարդիկներ, Եղիպտական սրինդ ածողներ, կիներ, պատանիներ շարքով կեցած՝ կ'սպասէին զիրենք գնող յաճախողներու:

Քիչ մը անդին կը թաւալէր Տիրեր գետը, երկու կէսերու բամբակով քաղաքը: Առաջատանաւեր կը սահէին իր պղտոր ջուրերուն վրայ իրենց ճերմակ թեւակներով, նման հսկայ թռչուններու: Գետափին շուրջ կը բարձրանային սպիտակ տուններ՝ արմաւենիներու եւ պտղատու ծառերու պուրակներով եղբրուած:

Երբ բանտարկեալներու թափօրը հասաւ Փորթոբիւմ, Յուլիոս յանձնեց Պօղոսը բանտի հսկիչներուն եւ իր զօրանոցը վերադարձաւ: Եւպուլոս անունով լեզէսնականը հոգատար կարգուեցաւ առաքեալին: Այս վերջինը բանտարկեալի մասին տրուած նպաստաւոր տեղեկագրին վրայ, չղթանքէն ազատ արձակեց Պօղոսը, որ այժմ բանտի իր խցիկին մէջ կը հանդէսեցնէր իր յողնարեկ մարմինը:

Խոր մըրախ մը յետոյ, աչքերը ձէթի կանթեղին՝ չէր կրնար ճշդել թէ օրուան ո՞ր պահն էր: Խուլ, կարծես զետնի տակէն ձայ-

ներ կը թաւալէին իր շուրջը: Բանտի պատը կը դողար յաճախ այդ գողոգիւնէն: Առաքեալը ուրիշ⁶ գիտնար թէ բանտի միւս կողմը մեծ պողոտան էր, ուրիշ գինուորական կառքեր կ'անցնէին մեծադղորդ: Դատապարտուածներու այս նկուղին մէջ Պօղոսը պատին դաժուած կը փորձէր իր անցեալը ապրիլ. այս դժնդակ դերէն դատ ոչինչ ունէր ընելիք:

Կլորակ փորուածքներ՝ պատին դնդերին մէջէն երկարող մէկ լայնքէն միւսը, երակներու նման, նաւու լուսամուտներ յիշեցնող բերաններով, թիւով երեք, որոնք զրկաշափ մը թանձրութեամբ պատէն ներս կը խորանային, հետզհետէ ամփոփուելով: Իւրաքանչիւր փորուածք հիւսուած էր երեքական խաւովանդակով, մանկան բազուկի հաստութեամբ ձողերէ, կարծես պաշտօն ունենային ներս ինկած կարելի պայծառութիւնը քամելու, լոյսէն առնելու իր իսկ լիմաստը, ներս զրկելով բան մը որ ազօտ, խորզած ճերմակեղէնի հետ կրնար չփոթուիլ: Առաքեալը ի դուր իր աչքերը կը կանչէր օգնութեան, քիչ մը բան դատելու աղջամուղջէն, որ կը մնար զրեթէ անթափանց: Երբ ամբողջապէս արթնցաւ, նձարեց լէզէտնականը, որ իր խցիկին անկիւնը նստած կը հսկէր:

— Բարեկամ, հարցուց Պօղոսը, դո՞ւն ես իմ հսկիչս:

— Այո՛, բանտարկեալս:

— Կրնամ գիտնալ անունդ:

— Եւպուլոս:

— Յունարէն կը խօսի՞ս:

— Մայրենի լեզուիս պէս, որովհետեւ Մակեդոնիոյ Փիլիպէ քաղաքը ծնած եմ:

— Ո՛հ, ես հոն եղած եմ, հիանալի է ձեր աշխարհը, իր ձիւնածածկ լեռներով, դայաւրագեղ անտառներով եւ բերրի դաշտավայրերով: Փիլիպէ իբրեւ գինուորական խարխիս եւ տնտեսական կարեւոր կեդրոն, սակի օդակն է արեւելքի եւ արեւմուտքի միջին: Յետոյ քիչ մը մտածելէ յետոյ հարցուց. Պէտք է ճանչնաք մետաքսավաճառ Լիտիան:

— Ո՞վ չի ճանչնար այդ բարեհամբաւ կինը, փառքն ու պատիւը Փիլիպէ քաղաքին:

— Անիկա իմ քոյրս է, ըսաւ Պօղոս:

— Գո՞րդզ զարմացած բացականչեց լէզէտնականը, ուշադրութեամբ նայելէ յետոյ առաքեալին:

— Այո՛, քոյրս, որովհետեւ մենք կը պաշտենք նոյն Աստուածը եւ հետեւաբար իրարու կապուած ենք եղբայրական զգացումներով: Ով որ կը հաւատայ աշխարհի փրկիչ Յիսուս Մեսիային, կը պատկանի նոյն ընտանիքին, եթէ նոյնիսկ տարբեր հօրմէ եւ մօրմէ ծնած ըլլայ եւ չպատկանի նոյն ազգին: Ամբողջ աշխարհը ծածկուած է եղբայրական ցանցով որ իրարու կը դօղէ մարդերը համայնական եղբայրութեան մը մէջ, տանելու գիրքնք իրենց երկնաւոր հօրը՝ Աստուծոյ: Միեակ են անոնք միայն՝ որոնք դուրի են սիրոյ եւ եղբայրական զգացումներէն: Զկայ կեանքի մէջ աւելի սիրալի պատկեր մարդկային այս յարաբերութիւնը փոխարինող: Մեր հաւատքին գերազոյն սկզբունքն է մարդկային համապարփակ եղբայրութեամբ իրարու կապել բոլոր մարդերը:

Եւպուլոս երկար տտն մնաց լուռ, յետոյ ըսաւ.

— Ո՞վ օտարական, դուն անսովոր մարդ մը ըլլալ կը թուիս, կ'ուզեմ քեզի բերել բարեկամներս, Գարիլոս, Լուսիոս եւ Սատոնիոս, որոնք շատ կը հետաքրքրուին կրօնական եւ լիմացական հարցերով:

— Ուրախ պիտի ըլլամ եթէ զանոնք բերես ինծի:

— Այժմ ի՞նչ կրնամ ընել քեզի համար, հարցուց Եւպուլոսը, քաղցր հաճոյակատարութեամբ:

— Դուն եղբօր մը պէս կը վարուիս հետս, պատուական բարեկամ. եթէ կ'ուզես ծառայութիւն մը ընել ինծի, բարի եղի՛ր դուրս ելլելու, բանտի դրան մօտերը իմ բարեկամներս կան, որոնք ինծի համար եկած են հոն: Սնոնցմէ մին, կարճահասակ, դեղնորակ մօրուքով եւ մեծ աչքերով, ինձմէ լուր մը կ'սպասէ: Ըսէ իրեն թէ «ուժէն կը բխի քաղցրութիւնը եւ առիւծի բերնէն՝ Աստուծոյ ձայնը»:

Այդ գիշեր Եւպուլոս հետը բերաւ իր ընկերները, բոլորն ալ պրետորեան դունդի գինուորներէն էին: Պօղոսի հարցումներէն յայտնի եղաւ որ երեքն ալ փոխաբացի էին: «Ա՛հ», ըսաւ առաքեալը, «քանի՜ անգամներ մօզլցեր եմ ձեր լեռները, անցնելով Գալատիոյ մօտի եւ պող ջուրերէն»: Գովեց անոնց ծննդավայրը, ինչպէս նաեւ իրենց նը-

վերամբ կեսարին: «Մեր Տէրը», ըսաւ, «եբր տակաւին ի մարմնի էր այս երկրի վրայ, կ'ըսէր. տուէք կեսարին ինչ որ իրեն կը պատկանէ: Սակայն կեսարը Աստուած չէ, անիկա մարդ է մեզի նման: Միայն մէկ Աստուած կայ երկնքի մէջ, որ իր Միածին Որդին աշխարհ զրկեց աղատադրելու մարդերը իրենց մեղքերէն եւ մոլորութիւններէն»: Յետոյ խօսեցաւ Յիսուս Մեսիայի կեանքին, խաչելութեան եւ յարութեան մասին: «Յաբուցեալը երեցաւ նախ իր աշակերտներուն եւ բարեկամներուն, իսկ ամէնէն վերջ՝ ինծի, եւ զրկեց զիս բարի յուրը տանելու մարդոց: Մենք բոլորս եղբայրներ ենք եւ զաւակները նոյն Հայր Աստուծոյ: Ով որ Հաւատայ եկող Մեսիային պիտի փրկուի: Երանի անոնց որ կը Հաւատան ասանց տեսնելու, ըսած է Մեր Տէրը, վասնզի մեծ ճշմարտութիւնները լաճախ մարմնաւոր աչքերով չեն տեսնուիր: Անոնք վերէն կուգան, թափ կ'անցնին հողէն ասանց անհրաժեշտ միջնորդներու: Մեր Տէրը երկինք համբառնալէն առաջ խոստացաւ միշտ մեզի հետ ըլլալ, հիւրը աներեւոյթ մեր տուներուն եւ հոգիներուն: Երկիրը յետ այսու մաս կը կազմէ երկնքին եւ մենք կը բարձրացնենք ամէն օր մեր յոյնած ու մեռոտ աչքերը դէպի վեր, ուրկէ պիտի իջնէ ան իր փառքի հրաշալի շողիւններովը»:

Զինուորները լռութեամբ կը լսէին այս խօսքերը, որ իրենց համար թէկ արտակարգ բայց տարօրէն հետաքրքրական կը թուէին: Տարիներով Հաւատարիմ զինուորներ եղած էին կեսարին եւ քաղմաթիւ վէրքեր ստացած Գաղիոյ եւ Գերմանիոյ կռիւներուն: Հաւատացած էին թէ կեսարը աստուած էր: Սակայն այժմ կ'սկսէին մտածել, առաքելի խօսքերէն յետոյ, թէ Ներսն ինչպէ՞ս կրնար աստուած ըլլալ. մէկը որ թունաւորած էր իր նախորդը՝ Գլուխոս, սպաննած էր իր մայրը, վատրած իր կինը՝ ագնուական Ոկտաւիան եւ անոր տեղ առած էր բող մը, արձակած բանակէն երկրի Հաւատարիմ հրամանատարները: Կեսար մը, որ իր շուրջը հաւաքած անպատիւ մարդեր, գիշերային արշաւանքներ կը կազմակերպէր, յափափելու կիները եւ սպաննելու իր հակառակորդները: Ո՛րք կը մնար արդարութիւնն ու կարգը Հռոմին եւ սէրը Հայրենիքին՝ որ վեր էր ամէն

բանէ, որովհետեւ կը բովանդակէր բոլորը: Երբ աստուծոյ լոյսը բացուեցաւ Պողոսի մութ խցիկին մէջ, ան իր հետն ունէր չորս նոր հաւատացեալներ, որոնք կը փափաքէին անձնուէր զինուորները ըլլալու նոր Մեսիային: Առաքելային բաժնուելու պահուն ըսին միարեան. «Ուրախ ենք որ քեզի հանդիպեցանք, դուն մեր կեանքը նոր դարձակէտի մը վրայ դրիր, սակայն կը ցաւինք որ այս բանտին մէջ կը մնաս»:

— Մի՛ ցաւիք այս մասին, յարեց Պողոս, երբ երկու օրեր առաջ հոս եկայ, միակ մը տաճումը որ այցելեց ինծի այն էր՝ թէ մենք բոլորս բանտարկեալներ ենք աշխարհի մէջ, ոմանք բանտէն ներս եւ ուրիշներ դուրսը՝ զերի իրենց կիրքերուն եւ անուղիղ բաղձանքներուն: Այս վերջիններու բանտին պատերը աւելի ամուր են, վասնզի այս պարիսպներէն ներս եկողը կրնայ օր մը ազատ արձակուիլ, սակայն անոնք որ զերի են իրենց յոռի միտումներուն, դժուար թէ կարենան ազատիլ անոնց շղթաներէն: Երբ մէկը չի յաջողիր հակադէպ ենթարկել իր կիրքերը, անոնց գերին ու բանտարկեալն է: Բռնութիւնն ու անգթութիւնը մարդկային չեն եւ դուրս կը պահեն զմեզ քաղաքակրթութեան ուղիէն»:

Պողոս խորապէս յուզուած օրհնեց իր նոր բարեկամները: Ամուր ու դաշն էին իր խօսքերը, նման քաղցր անձրեւին: Վայրկեաններ կան ուր բառերը կը վերածուին պատկերի եւ իրականութեան, վեր իրենց սովորական նկարագրէն:

Պողոս կը շարունակէր մնալ բանտին մէջ: Կեսարին զիմած էր եւ ըստ հռոմէական օրէնքին պէտք էր դատուէր կեսարի ներկայութեան: Հռոմէական քաղաքացիի այս պահանջը միշտ կը զիմաւորուէր լրջութեամբ: Օգոստոս, Տիբերիոս եւ Գլուխոս, անձամբ ներկայ կ'ըլլային այս կարգի դատերու: Ներսն չէր հետեւեր իր նախորդներուն, հետեւաբար առաքելային միճակուեցաւ դատուելու Սենեկայէն, որ խորհրդատուն էր կայսեր: Պողոս չղթալուած բերուեցաւ կայսրութեան անուանի խմատասէրին առջեւ:

Սենեկան նախ ուղեց գիտնալ մեղադրեալին յանցանքը, որուն համար Հռոմ կուգար,

թէ եւ իր մասին տրուած տեղեկագրին մէջ
բացուած էր անհրաժեշտը :

— Ես պատգամաւորն եմ Իսրայէլի ապա-
րայ յոյսին եւ ստոր համար է որ կը կրեմ
այս շղթաները :

— Իսրայէլի ապարայ յոյսին, կենճո-
տեց իր դէմքը Սենեկան, այդ յոյսին սիրո՞յն
է որ ապստամբած ես Հոռմի դէմ, նուաճե-
լու բոլանդակ աշխարհը եւ բերելու մարդ-
կութիւնը քու դաւանած աստուծոյ հաւատ-
քին, ինչպէս գրուած է քու մասին տրուած
տեղեկագրին մէջ :

— Այո՛, նուաճելու ամբողջ աշխարհը,
սակայն առանց ապստամբելու Հոռմի դէմ,
այլ բերելու մարդկութիւնը Իսրայէլի կեն-
դանի Աստուծոյ հաւատքին, յանուն Յիսուս
Մեսիային որ զրկուեցաւ Հօր Աստուծոյ կող-
մէն՝ փրկելու մարդկութիւնը իր մեղքերէն
եւ տանելու մեղ քոյրս երկնքի արքայու-
թեան :

— Գիտեմ թէ Հրեաները կը յաւակնին ը-
սելու թէ իրենց պաշտած աստուածն է միակ
տէրը տիեզերքին, որուն զերագոյն սրբա-
րանն է Երուսաղէմի տաճարը : Սակայն ա-
ռաջին անգամն է որ կը լսեմ քու այս նոր
փրկչիդ մասին, յարեց Սենեկան քմծիծա-
ղով : Յետոյ կը դարձանամ թէ ինչո՞ւ այդ
փրկիչը ընտրուած է զերի Հրեաներէն եւ ոչ
աշխարհակալ Հոռմէն եւ կամ իմաստուն
Յոյներէն :

— Հրեաներէն՝ որովհետեւ անոնք առա-
ջին ժողովուրդը եղան ամբողջ աշխարհի մէջ
որ ճանչցան միակ կենդանի աստուածը տիե-
զերքին :

— Մենք եւս կ'ընդունինք ամբողջ տիե-
զերքը կառավարող ուժը, եւ կը հաւատանք
թէ աստուածները միջնորդներ են մեր եւ զե-
րագոյնին միջեւ, եւ մարդը իր միտքին լոյ-
սով է որ աստուծոյ կ'երթայ : Բանականու-
թեան ճառագայթը ազրիւրն է բոլոր գիտու-
թիւններուն եւ բարիին :

— Ո՛ր իմաստուն Սենեկա, դուեց Պօղոս,
դոյութիւն չունեցող աստուածները ինչպէ՞ս
կրնան միջնորդ հանդիսանալ մարդոց եւ կեն-

դանի Աստուծոյ միջեւ : Յետոյ, մարդը ի՞նչ
կ'արժէ որ կարենայ խորապէս երկաթեայ
օղակը իր ճակատագրին : Մենք արարածնե-
րս ոչինչ կրնանք իրազօրծել մեր իմացա-
կանութեամբ : Մարդուն բանականութիւնը
չի բաւեր տիեզերքի օրէնքներն ու կարգերը
ըմբռնելու : Նոյնիսկ Պղատոն կը խոստովա-
նէր թէ չէր կրնար մարդոց տալ ճշմարիտ
լոյսը : Պէտք է սպասենք մէկուն — ըլլայ ան
Աստուած կամ աստուածաբնալ մարդ —, որ
մեզի ստիբեցնէ զերագոյնին ճամբան եւ փա-
րատէ մթութիւնը մեր աչքերէն : Աստուած
իր անհուն դուրսի ուղեց որ մարդը ազատի
երկրաւոր իր շղթաներէն, ճանչնայ զինքը
իրբեւ հայր եւ ըլլայ հնազանդ որդին իրեն :
Մարդը Աստուծոյ հոգին ունի իր մէջ եւ կը
տենջայ աստուածութեան : Ան մեղքին դէմ
իր դարսւոր պայքարին մէջ պարտուած էր :
Ոչ օրէնքը եւ ոչ մարդկային իմաստութիւնը
ի միճակի էին այլեւս դայն փրկելու իր ժա-
ռանդական մեղքէն : Աստուած աշխարհ զը-
կեց իր Միածին Որդին, որ իր արիւնովը դե-
նեց մարդը : Ազատագրեալ նոր արարածը այժմ
կերպով կ'արդարանար ու կ'օժտուէր բարո-
յական ուժով եւ ազատ կամքով :

— Աւելի զիւրին է փրկութիւն խոստանալ
քան իրազօրծել դայն, յարեց Սենեկան,
«դուն կը խօսիս ազատարարի մը մասին, ո-
րուն չուրջ հէքեաթներ ունիս արեւելեան
շատ մը կրօնները : Կ'ընդունիմ թէ տիեզեր-
քի արարիչը անտարրեր չէ իր արարած մար-
դուն նկատմամբ, սակայն կը դարձանամ թէ
աստուած ինչո՞ւ մարմնանար տառապող ու
մեռնող միջնորդի մը մէջ, փոխանակ ընտը-
րելու աւելի հզօրները, իրազօրծել կարենա-
լու համար ինքզինքը :

— Ո՛ր Սենեկա, յարեց Պօղոսը, ո՞վ է մե-
ծըն ու հզօրը, ի՞նչ է չափանիշը մարդկբու-
արժէքին : Ինչ որ փառք է մարդոց աչքին,
խաշտապկութիւն է Աստուծոյ համար :
Մե՞ծ կը նկատես դանոնք, որոնք ամէն օր կը
կեղեքեն ու կը նուաստացնեն մարդերը, կը-
թնած իրենց վստահուած ուժին եւ իշխանու-
թեան, մերածելով կեանքը դժոխքի, որոնք

իննց զգայարանքները ունին իրբու օրէնք, ներկուած ու սեռափոխուած թէ ոչ անոնք՝ որոնք հերոսական գործերով, ի զին իրենց կեանքին, կը բարձրացնեն մարդերը, ասի մը լոյս եւ կտոր մը յոյս բաշխելով անոնց քաղցած միտքին ու հոգիին։ Գերազոյն կեանքը եւ անոր լիութեանը համապատասխանող երջանկութիւնը տառապանքի ճանաչողութենէն ու ճամբայէն միայն կրնայ անցնիլ։ Յառաջ գիմութիւնը որ ուրիշ բան չէ բայց ինքզինքը զերազանցելու կերպ մը, վերին մակարդակներու վրայ ինքզինքը արժեւորելու, կազմակերպելու, վերստին ծնելու, գերմարդկային նիւթերու կը կարօտի, անցնելով տառապանքի բովէն։ Հոգեկան հաճոյքներն իսկ ուրիշ բան չեն բայց ծնունդը տառապանքին»։

Սենեկան, Հոռմի մեծ իմաստասէրը, չէր կրնար հասկնալ առաքեալին ըսածները։ Իրեն համար աստուածութիւնը ուրիշ բան չէր, բայց իմաստութիւն եւ մտաւոր ճանաչում, լարը՝ որուն առաջնորդութեամբ մարդը կրնար դուրս գալ կեանքի լարիւրին թռչնէ։ Յետոյ ըսաւ. «Քու աստուածող տառապանքի աստուած է եւ ոչ թէ ազատ մըտքի։ Ան ստացած պէտք է ըլլայ իր ուժը ոչ իր ազատ կամքովը, որ ճամբան է իմացական մարդուն, այլ ճակատագրէն բռնադատուած։ Գերիններու աստուած մը կը թուի ըլլալ, մըտքի թափարէն կեանքէն զրկուածներուն, որոնք իրմով պիտի կարենան մոռնալ իրենց բաժին ինկած անգույթ ճակատագիրը»։

— Փրկութիւնը եկած է արդէն բոլորին անխտիր, Մեսիայի գալստեամբ, որ ժառանգրն է նոր կարգին եւ թագաւորութեան։ Յիսուսով կ'սկսի նոր թուականը, հին չափանիշները անօգուտ են այլեւս։ Օրինական ու բառայական դրութիւնները արժէք ունէին մինչեւ Մեսիայի գալուտը։ Յիսուսի մահուամբ եւ Յարութեամբ Աստուած կ'իրադրօժէ իր ճրագիրը, միութեան հրաւիրելով մարդերը, կազմելու նոր բանակը հաւատացեալներուն, փրկելու համար զիրենք իրենց միճակուած ողբերգութենէն։ Աշխարհի սպասումը իր լըրումին կը հասնէր Աստուածորդին յայտնութեամբ եւ կառուցումովը աստուածային հասարակապետութեան»։

— Կա՞յ աւելի մեծ հասարակապետութիւն քան Հոռմի աշխարհածաւալ կայսրութիւնը, որուն վրայ արեւը մայր չի մտներ»։

— Բոլոր կայսրութիւնները հիմնապէս ղէմ են մարդկային միութեան եւ եղբայրութեան, հակառակ իրենց չողչողուն բայց պատիր խոստումներուն։ Հասարակապետութիւն մը որ հիմնուած է բռնութեան, անհաւատարմեան եւ անարդարութեան վրայ, չի կրնար կանդուն մնալ երբ կաշկանդուած է անհատականութիւնը, սպաննուած՝ ողին, ի շնորհուիս պետութեան որ ժողովուրդին չի պատկանիր»։

Աւելի զիւրին էր մարդուն համար մեռնիլ իր սկրքունքներուն համար, քան ապրիլ համաձայն անոնց։ Սենեկան, Հոռմի ստոյլիկան իմաստասէրը, չէր վախնար մեռնելէ, մահը ըստ իրեն սկիզբն էր նոր ու մաքուր կեանքի մը։ Կը հաւատար որ իր մէջ եղող հոգեկան մտքը ճակատագրուած էր ապագայի մը՝ համաձայն իր վարդապետութեան։ Ըստ իրեն, օրերու համբանքը չէր որ կը չինէր կեանքը, այլ անոնց բարւօք օգտագործումը, ընելու համար մարդը տէր ինքզինքին։ Կ'ապրէր ներոնի շրջանը, ուր բոլոր յայտնի մարդոց կեանքը վտանգի մէջ էր։ Կ'ընդունէր թէ հոգին միայն սուրբ էր եւ յաւիտենական։ Մարդը իր կեանքի ընթացքին կը շրջէր կէս խաւարի մէջ եւ կը տենչար ամբողջական լոյսին։ Յաճախ իր հոգիէն դուրս կը պոռթկար աղաղակը թէ բոլոր մարդերը մեղաւորներ էին, հետեւաբար պէտք էր չարիքը փոխարինել չարիքով։ Թէ առաքինութիւնը առանց բարի գործերու կատարեալ չէր, եւ զայն պէտք էր ընել առանց ներքին կամ արտաքին շարժառիթի։ Միտքն է միակ հարստութիւնը մարդուն, որուն կարիքները սակայն բնականէն անդին չեն անցնիր, հետեւաբար երջանիկ է մարդը երբ ներդաշնակ է իր ներքին բնութեանը հետ։ Իմաստութիւնը միայն կրնար ազատել մեղ կեանքի շղթայէն։ Յետոյ դարձաւ Պօղոսը առաջնորդ լէզէոնականին. «Ազատ արձակեցէ՛ք այս բանտարկեալը, որովհետեւ անմիտ մէկը չերեւիր»։

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

77. ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ-
ՆԵՐ. Առանց երկարաբանութեան խօսինք
նաեւ այն առարկութիւններուն վրայ, զորս
հակառակորդները բնական սկզբունքներէն
կը ճշդին հանել երրորդութեան խորհուր-
դին դէմ:

Անոնք կ'ըսեն նախ թէ աստուածային բը-
նութիւնը այնքան բացարձակօրէն մի է եւ
պարզ, որ հնար չէ որ անոր մէջ լինի որեւէ
զանազանութիւն, որովհետեւ ամէն իրական
զանազանութիւն ընդդէմ է միութեան, մա-
նաւանդ պարզութեան. ուստի ինչ կերպով
ալ որ ուղուի մեկնել ենթակայութեանց եր-
րորդութիւնը, կարելի չէ որեւէ մեկնութիւն
տալ՝ առանց խանգարելու այս երկու բա-
ցարձակ ստորոգութիւնները: Ուստի, կ'ը-
սեն, կամ երրորդութեամբ եռաստուածու-
թեան կը յանդինք, եւ կամ միութեամբ՝ եր-
րորդութեան մերժումին:

Այս առարկութեան դէմ պարտինք նախ
ըսել թէ քրիստոնէական մարդասպետութիւնը
երբեք չէ շփոթած միութեան եւ պարզու-
թեան ստորոգութիւնները, եւ հաւասարա-
պէս մաքառած է թէ՛ բազմաստուածեան հե-
թանոսներուն, թէ՛ երկաստուածեան զրա-
դաշտականներուն եւ թէ՛ եռաստուածեան հե-
թադիպաններուն դէմ, պաշտպանելով աստ-
ուածային միութիւնը:

Սակայն միութիւնը եւ պարզութիւնը էու-
թեան եւ բնութեան ստորոգութիւններ են եւ
ոչ թէ ենթակայութեան կամ անձնաւորու-
թեան. եւ ինչ որ մէկուն մէջ կը պաշտպան-
ուի՝ միւսին մէջ չի տարածուիր: Մենք գի-
տենք թէ տրամաբանական բազադրութիւնը
ընդդէմ չէ բնութեան պարզութեան, թէ եւ
տրամաբանական աշխարհը հակասական չէ
իրականին. իսկ ենթակայական բազադրու-
թիւնը աւելի է քան տրամաբանականը՝ իրա-

կան տարբերութեամբ, բայց չի հասնիր էու-
թեան տարբերութեանց:

78. ԲՆՈՒԹԵՆԷՆ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐ. Էութեան
տարբերութիւնը եւ ենթակայութեանց իրա-
կան զանազանութիւնները պարզաբանելու
համար, Ս. Հայրերը սովոր են զանազան օ-
րինակներ մէջբերել բնութեան կարգէն, ո-
րոնց մէջ կը ճշմարտունի աշխարհի ենթակա-
յական զանազանութիւններ, առանց էու-
թեան տարբերութեան: Համառոտութեան
համար առանցմէ երկուքը միայն յառաջ կը
բերենք: Իրաց նիւթական կարգին մէջ արեւը
մի է էութեամբ, բայց տարբեր ենթակայու-
թիւններ են ցոլացումը, լոյսը եւ ջերմու-
թիւնը: Այնպէս որ ոչ լոյսը ջերմութիւն է, եւ
ոչ ջերմութիւնը՝ ցոլացում կամ ճառագայ-
թում: Սակայն ասոնք ոչ միայն տարբեր բա-
նէր են իրարմէ, այլ եւ միասնական ենթա-
կայութիւններ են մէկ էութեան եւ մէկ բնու-
թեան մէջ այնքան՝ որքան կարող է տանիլ
նիւթական եւ սահմանաւոր բնութիւնը: Նոյն-
պէս մեր հոգին մի բնութիւն եւ մի էութիւն
է, բայց է նոյն ատեն կար, միտք եւ կամք,
այսինքն կարողութիւն, իմացողութիւն եւ
կամեցողութիւն. երեք ենթակայութիւններ՝
որոնք իրապէս տարբեր են եւ դորձողու-
թեամբ զանազան, այնպէս որ ոչ միտքը
կամք է, ոչ ալ կամքը՝ կար, թէպէտեւ ա-
նոնց էութիւնն ու բնութիւնը միեւնոյն է եւ
միասնական, համապոյ: Հոգիին այս օրինա-
կը աւելի կատարեալ է քան լոյսինը, որով-
հետեւ հոգեկանին միճակը մերձաւորապէս է
նախատիպին, քան նիւթականը: Այս օրինա-
կը կը դորձածենք երբ Որդին կը կոչենք Բան,
որ է միտք եւ իմաստութիւն Աստուծոյ, Հո-
գին կը կոչենք Սէր, որ է յօգաբութիւն եւ
կամեցողութիւն Աստուծոյ՝ էապէս հաս-

առատուած բարիքն մէջ, եւ կարողութիւնը կը վերադրենք Հօր: Հետեւողութեամբ ալ, Որդիին կու տանք ծնունդը, Հոգիին՝ բղխութիւնը, որովհետեւ մատուցական զօրութիւնները Հոգիէն կը ծնին կ'ըսենք, իսկ կամեցողականները կը բղխին սրտէն: Այս նմանութիւնները ստէպ կը յեղյեղեն Ս. Հայրերը, բայց մենք բաւականանանք Ս. Լուսաւորչի տախտակերով. «Զի որպէս արեւ եւ լոյս եւ ֆեր՝ միայ արեւոյական ասի եւ ոչ այլոց, եւ որպէս աղբեր եւ ֆուր եւ դետ՝ ի միայ ի բրնձութենէն լոխն, նոյնպէս եւ միտք, բան եւ հոգի իմանի ի մարդում, նոյնպէս եւ աստ թիոյ բնութեան եւ աստուածութեան է իմալ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ: Զի ոչ է արեւոյակն առանց լուսոյ եւ ֆերմութեան, եւ ոչ աղբեր առանց ֆրոյ եւ բղխման, եւ ոչ միտք առանց բանի եւ հոգւոյ: Այսպէս եւ ոչ էր Հայր առանց Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» (Յաճախապատում, Ճառ Ա):

79. ՏՐԱՄԱՐԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ. Կատարիկն նաեւ թէ հնար չէ ուղիղ տրամաբանել ընդունելով Երրորդութեան դադափաբը: Իսկ այդ տարակութիւնը կ'ընդլայնեն այսպէս.

Տրամաբանութեան անյեղլի հիմն է սակիւրունքը թէ երրորդին հետ նոյն եղողները իրարու հետ եւս նոյնն են, ու այս սկզբունքով կը կազմուին բոլոր ուղիղ պատճառաբանութիւններն ու տրամաբանութիւնները. իբրեւ գործադրական ցուցմունք այդ տարակութեան՝ կը կազմեն դանդաղան հաւաքաբանական ձեւեր: Զոր օրինակ, աստուածութիւնը նոյն է անձնաւորութեան հետ. արդ, իւրաքանչիւր անձնաւորութիւն նոյն է աստուածութեան հետ, ուրեմն իւրաքանչիւր անձնաւորութիւն նոյն է իւրաքանչիւր անձնաւորութեան հետ. հետեւաբար անձնաւորութեանց տարբերութիւն չի մնար: Ու դարձեալ, Հայրն է Աստուած, Որդին եւս է Աստուած, ուրեմն Հայրն է Որդի, որ է Սաթիւն մարդասպանութիւն:

Չենք ուզեր գեղերիլ այս գիտաբանութեան մէջ, դորս տրամաբանութեան մէջ համարակեղողներն իսկ կրնան լուծել. այսքանը բնէք միայն թէ հաւաքաբանական ձեւերուն մէջ իմաստակականները շատ աւելի են քան ի-

մաստասիրականները: Այս պատճառաւ, որոշ եւ ներթախան կանոններ ունին եղբերու եւ մանաւանդ միջնորդ եղբուն կիրառութիւնները, որպէսզի ճշմարտութիւն կատարեալ նոյնութիւնը անոր կրկին եղբերուն հետ կրկին բողբառութեանց մէջ:

80. ԷԱՐԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ. Մէջ կը բերեն նաեւ Բոյիղիտոսի աւանդած եւ զբարոցներէ ընդունուած սահմանը անձնաւորութեան մասին, թէ անձը բանական անհատական զոյացութիւնն է. ուրեմն, կ'ըսեն, աստուածութեան մէջ երեք զոյացութիւններ կան, կամ որ նոյնն է՝ երեք բնութիւններ եւ էութիւններ կան:

Սակայն Բոյիղիտոս մարդկային արարածական անձնաւորութեան սահմանն է միայն որ տուած է, եւ ըստ այնմ միայն ընդունուած է: Երկրորդ՝ Բոյիղիտոս գործածուած «զոյացութիւն» բառը չէ առնուած բուն այն նշանակութեամբ որով հասկացանք մենք զայն, այլ իբր զոյաւորութիւն՝ որ ենթակայութեան կը պատկանի եւ ոչ թէ էութեան: Այսպէս կը տեսնենք նաեւ մեր մէջ «ինքնութիւն» բառին միայ, զոր մենք գործածեցինք իբրեւ հոմանշանակ զոյացութեան, ինչպէս կ'ըսէ եւ Ս. Լուսաւորիչ. «Մի է բնութիւն եւ զոյացութիւն ամենասուրբ Երրորդութեան եւ իւր է ինքնութիւն» (Յաճախապատում, Ճառ Ա), որով եւ ի դէպ է մի բնութիւն Երրորդութեան ինքնութիւնը. բայց ուրիշ տեղ նոյն բառը կը գտնենք ենթակայութեան առումով եւս, ինչպէս երբ քահանան կ'աղօթէ պատարագի առան. «Անքնին, անհատ, երբեակ ինքնութեանը»: Այս ինքնութիւնն է հոմանշանակ Բոյիղիտոսէ կիրարկուած «զոյացութիւն» բառին հետ:

Կնքենք մեր խօսքը Երրորդութեան իմաստասիրական ցուցման վստասով: Աստուած է գերազոյն եւ անսահմանաբար ամենակատարեալ էակ. ուրեմն հարկ է Աստուծոյ մէջ ենթադրել այնչափ ինչ՝ որչափ կարող է տանիլ անոր անսահման ամենակարողութիւնը: Արդ, որովհետեւ Աստուծոյ կարողութիւնը յաւիտենական է, հարկ է անոր մէջ ենթադրել յաւիտենական գործողութիւն, որովհետեւ չկայ դադափաբ կարողութեան՝ առանց գործողութեան դադափաբի: Եթէ հնար է

Աստուծոյ մէջ ենթադրել յաւիտենական գործողութիւն, անիկա չի կրնար ըլլալ դէպի զուրս գործողութիւն՝ որովհետեւ հակասական է յաւիտենականութեան սահմանումին։ Ուրեմն հարկ է ենթադրել միայն յաւիտենական գործողութիւն դէպի ներս։ Իսկ յաւիտենական գործողութիւնը չի կրնար ուրիշ բան ըլլալ եթէ ոչ ելում նոյն բնութենէն՝ աստուածութեան նոյն բնութեան մէջ։ Այդպէս են ելումները։ Արդ, աստուածութեան երեսակ անձերը ոչ այլ ինչ են եթէ ոչ ինչ որ կը ստրկեցնէ երրորդութեան խորհուրդին քրիստոնէական վարդապետութիւնը, որ ոչ միայն ընդդէմ է մտքի, այլ եւ միտքը — որչափ հնար է իրեն համար ըմբռնողութիւնը — պիտի ենթադրէր զայն աստուածութեան մէջ՝ եթէ արդէն Աստուծոյ յայտնուած չըլլար իրբեւ գերբնական ճշմարտութիւն։

ՅԱՂԱԳՍ ԱՍՏՈՒԱԾՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԲՂԽՄԱՆ ՀՈԳԻՈՅՆ ՍՐԲՈՅ

82. ՀՈԳԻՈՅՆ ԱՍՏՈՒԱԾՈՒԹԵԱՆ ՀԱԿԱՌԱՅՈՐԴՆԵՐԸ. Քրիստոնէական կրօնի ուղղութեան հակառակորդները, որոնք առաջին երեք դարերուն երեւցան, Քրիստոսի աստուածութեան դէմ է որ ուղղեցին իրենց լեզուները, և հազիւ թէ անցողաբար ակնարկեցին Ս. Հոգւոյն։ Իրենց այս նոր ազանդին առաջնորդը եղաւ Մակեդոն, Կ. Պոլսոյ պատրիարքը, Արիստի սերմէն։ Անոր դէմ գումարուեցաւ Կ. Պոլսոյ Ս. Ժողովը 150 հայրապետներով 381ին, և նոյնից հոգեմարտներուն մոլորութիւնները և քրիստոնէից մէջ այլեւս հայհոյութեան խօսք չըլտուեցաւ Հոգւոյն դէմ։ Կարծէք Աւետարանին այս խօսքը՝ «Եւ ամենայն որ ասէ բան զմիտքէս Մարդոյ թողցի նմա» կը քաջալերէր Քրիստոսի դէմ հայհոյողները, իսկ «Բայց որ զՀոգին Սուրբ հայհոյիցէ մի թողցի նմա» խօսքը կարկեց հոգեմարտներու լեզուները։ Վերջերս է միայն որ Բողոքական խումբերէ ոմանք երրորդութեան ուրացութեամբ՝ ուրացան նաեւ Հոգւոյն աստուածութիւնը։ Համառօտ կերպով ուրեմն յառաջ բերենք Հոգւոյն աստուածութեան մասին փաստեր, որովհետեւ անոր անձնաւորութեան մասին հարկ եղած բացատրութիւնները տրուեցան

81. ԿԱՐԳ ԽՕՍԻՑ. Խօսեց կարգը կը պահանջէր այժմ խօսիլ աստուածութեան առաջին անձին Վրայ, այսինքն Հօր Աստուծոյ մասին. բայց որովհետեւ ինչ որ ցարդ ըսուեցաւ արդէն իրեն կը պատկանէ իրբեւ անձին և ստաջին անձին, որ պատճառն է անպատճառներուն, ուստի առ այժմ ի բաց կը թողունք այդ գլուխը։

Կարգը կու գայ խօսելու երկրորդ անձնաւորութեան՝ Որդւոյն Աստուծոյ մասին. բայց որովհետեւ մարդացեալ Որդին է նոյնինքն Քրիստոս, և մենք ի մտի ունինք առանձին խօսիլ մարդեղութեան խորհուրդին մասին, այստեղ զանց կ'ընենք խօսիլ Որդւոյն աստուածութեան մասին եւս, և կ'անցնինք խօսիլ Հոգւոյն աստուածութեան շուրջ, որպէսզի կարենանք գոնէ համառօտակի արտայայտուիլ Սուրբ Հոգիի բղիժման մասին։

արդէն երրորդութեան խորհուրդին Վրայ խօսուած ատեն։

83. ՓԱՍՏ Ս. ԳԻՐԲԷՆ. ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԱՆՈՒՆ. Առաջին փաստը կը քաղենք Ս. Գրքոց վկայութիւններէն, որոնք բացորոշ կը խօսին Ս. Հոգւոյն «Աստուած» անուանակոչութեան մասին։

Պետրոս Անանիան յանդիմանած ատեն կ'ըսէ. «Ընդէ՞ր ելից սատանայ զսիրտ քո սրտեկ քեզ Հոգւոյն Սրբոյ, և խորել ի զնոց զեղջի», ու կը յարէ. «Ոչ ստեցեր մարդկան, այլ Աստուծոյ» (Գործք, Ե 3—4)։ Ուրեմն Ս. Հոգին՝ որուն ստեց Անանիա, ճշմարիտ Աստուած է։

Պողոս կը գրէ. «Վասնորոյ այսպէս ասէ Հոգին, այսօր եթէ ձայնի նորա լուիցէք, մի խտացուցանէք զսիրտ ձեր իրբեւ ի զատնութեան», ու կը յարէ. «Տեսէք, եղբարք, զուցէ երբեք լինիցի յումբք ի ձէնջ սիրտ չար անհաւատութեան՝ ապաւամբ լինել յԱստուծոյ կենդանւոյ» (Եբր. Գ 7—12). ուրեմն Ս. Հոգին որուն դէմ իրենց սիրտերը խտացնելով ապաւամբ պիտի համարուէին հաւատացեալ եղբայրները, կենդանի Աստուած է։ Նոյնինքն Պողոս կ'ըսէր Հոգիի Հրեանե-

րուն. «Բարեւոք խօսեցաւ Հոգին Սուրբ ի ձեռն Եսայիայ մարգարէի առ Հաբսն մեր» (Գործք, ԻԲ 25) : Եւ Պօղոսէ յառաջ բերուած խօսքերն են. «Եւ լուայ զբարբառ Աստուծոյ որ ասէ». եւ Տէրը նա էր, որուն համար կ'ըսէ. «Տեսի զՏէր յաթոռ բարձրութեան եւ վերացելոյ», եւ զոր սերտութենէր կ'օրհնէին ըսելով. «Սուրբ, սուրբ, սուրբ, Տէր զօրութեանց, լի է ամենայն երկիր փառօք նորա» (Եսայի, 2 8, 13) : Ուրեմն Աստուած որ կը խօսի Եսայիի, Հոգին Սուրբ է ըստ Պօղոսի : Գարձեալ կը զրէ Պօղոս. «Ո՞չ զիտէք եթէ տաճար էք Աստուծոյ, եւ Հոգի Աստուծոյ ընակեալ է ի ձեզ : Եթէ ոք զտաճար Աստուծոյ ապականէ, ապականեցէ զնա Աստուած, զի տաճար Աստուծոյ սուրբ է, որ էք դուք» : Եւ ուրիշ խօսքերէ վերջնորէն նոյնին կը դառնայ եւ կ'ըսէ. «Եթէ ո՞չ զիտէք զի մարմինք ձեր տաճար են Հոգւոյն Սրբոյ՝ որ է ի ձեզ, զոր ունիք յԱստուծոյ» (Ա Կորնթ. Գ 16-17, 2 19) :

84. ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ՍՏՈՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. Երկրորդ փաստը կը կազմենք Ս. Գրոցայն վկայութիւններէն, որոնց մէջ կը տրուին Ս. Հոգիին աստուածային ստորոգութիւնները : Զոր օրինակ.

Ամենագիտութիւն. «Հոգին զամենայն զնէ եւ զխորս Աստուծոյ. զի ո՞ր ոք ի մարդկանէ գիտէ ինչ զմարդոյն, եթէ ոչ Հոգի մարդոյն՝ որ ի նմա. նոյնպէս եւ ոչ զԱստուծոյն ոք գիտէ՝ եթէ ոչ Հոգին Աստուծոյ» (Ա Կորնթ. Բ 10-11) : «Յորժամ եկեացէ նա՝ Հոգին ճշմարտութեան, առաջնորդեացէ ձեզ ամենայն ճշմարտութեամբ» (Յովհ. Ժ 2 13) :

Ամենակարողութիւն. «Հոգի այնորիկ որ յարոյցն զՔրիստոս ի մեռելոց բնակեալ է եւ ի ձեզ» (Հռոմ. Ը 11) : «Հոգին Սուրբ եկեացէ ի քեզ եւ զօրութիւն Բարձրելոյն հովանի լիցի ի վերայ քո» (Ղուկ. Ա 35) :

85. ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. Երրորդ փաստը կը կազմենք այն վերայ վկայութիւններէն, որոնց մէջ ցոյց կը տրուին Սուրբ Հոգիին աստուածային գործողութիւնները : Զոր օրինակ.

Ներշնչում. «Քննէին յորո՞ւմ եւ յորպի-

սի՞ ժամանակի զուշակէր ի նոսա Հոգին Քրիստոսի» (Ա Պետ. Ա 11) : «Ի Հոգւոյն Սրբոյ կրեալք՝ խօսեցան մարդիկ յԱստուծոյ» (Բ Պետ. Ա 21) :

Հրաշագործութիւն. «Ապա եթէ Հոգւոյ Աստուծոյ հանեմ ես զգեւս» (Մատթ. Ժ 6 28) :

Թողութիւն մեղաց. «Այլ լուացարուք, այլ սրբեցարուք, այլ արդարացարուք յառնուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, եւ ի Հոգին Աստուծոյ մերոյ» (Ա Կորնթ. 2 11) :

Վարչութիւն եկեղեցւոյ. «Ասէ Հոգին Սուրբ. որոշեցէք ինձ զմանաբան եւ զՊօղոս ի զորձ՝ յոր կոչեցեալ է իմ զգոսա» (Գործք ԺԳ 2) : «Զդուշ կացէք անձանց եւ ամենայն հօտիդ, յորում եղ զձեզ Հոգին Սուրբ տեսուչս՝ հովուել զժողովուրդ Տեառն» (Գործք Ի 28) :

Բաշխում շնորհաց. «Եւ ոչ ոք կարէ ասել Տէր զՅիսուս, եթէ ոչ Հոգւովն Սրբով : Թէպէտ եւ բաժինք չնորհաց են, այլ Հոգի նոյն է» (Ա Կորնթ. ԺԲ 3-4) :

Սրբել արարածները. «Ընտրեաց զմեզ Աստուած ի սկզբանէ ի փրկութիւն՝ սրբութեամբ Հոգւոյն» (Բ Թեաղ. Բ 12) : «Ընտրելոցդ նժդեհհից... ըստ կանոնի զխտութեանն Աստուծոյ Հօր, սրբութեամբ Հոգւոյն» (Ա Պետ. Ա 1-2) :

Բաշխում սիրոյ. «Սէրն Աստուծոյ սրբուեալ է ի սիրտս մեր, ի ձեռն Հոգւոյն Սրբոյ՝ որ տուաւ մեզ» (Հռոմ. Ե 5) :

Այս վկայութիւններէն, որոնց վրայ շատ ուրիշներ կարելի է աւելցնել, կը քաղենք որ եթէ Հոգին Աստուած չըլլար՝ կարելի չէր իրեն վերադրել աստուածային գործողութիւններ : Թէեւ այդ վկայութիւններէն ոմանց մէջ կ'երևի թէ խօսքը արդարութեամբ որբացած մարդուն Հոգիին համար է, սակայն «Հոգին սուրբ» կոչումը, այն ալ որոշիչ մասնիկներով, Սուրբ Գրքին մէջ երբեք մարդուն չի տրուիր, եւ անով միշտ կը նշանակուի Հոգին Աստուած, իր բնթակայութիւն զանապանակ :

86. ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԱՌԵՉՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. Զորրորդ փաստը կը քաղենք այն տեղերէն, ուր Սուրբ Հոգին կը յիշատակուի անձնաւորութեամբ եւ պատուով Հօր եւ Որդւոյն հետ,

իրքեւ համադոյակից եւ հաւասարակից, ինչպէս մկրտութեան ձեւին մէջ. «Մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» (Մատթ. ԻԸ 19), առաքելական ողջոյնին մէջ. «Ծնորհք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եւ սէրն Աստուծոյ եւ հաղորդութիւն Հոգւոյն Սրբոյ ընդ ձեզ ամենեւին» (Բեդարթ. ԺԳ 13), միութարիչին անուանակոչութեան մէջ. «Ազաշեցից զՀայր եւ այլ մութիթարիչ տացէ ձեզ» (Յովհ. ԺԴ 16), եւ Հօրէ կնիւրուն. «Յորժամ եկեացէ միութարիչն, զոր ես առաքեցից ձեզ ի Հօրէ» (Յովհ. ԺԵ 26) :

87. ՓԱՍՏ ԱՌԱՆԳՈՒԹԵՆԷ. Աւանդութեանէ հանուած փաստին առիթով ալ պիտի չբմանրամանենք, որովհետեւ երրորդութեան վրայ խօսած ատեն բաւական անդրադարձած եղանք այդ մասին : Այդ առթիւ բնականօրէն, մանաւանդ հանդանակներու, ջատագովներու եւ Ս. Հայրերու վկայութիւնները կրնան այստեղ եւս կրկնուիլ :

Ասոնց վրայ կրնայ աւելցուիլ Հոգւոյն Սրբոյ աղանակերպ իջման պատկերը, ուր Հոգին Հօրը եւ Որդւոյն հետ երրորդութիւն կը կազմէ, եւ ի դէմս երեքին միանգամայն կը պաշտօնէ երրորդութեան խորհուրդը իրքեւ մի աստուածութիւն :

88. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՏԱՐԲԵՐ ԿԻՐԱՌՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷ. Հակառակորդները կը կարծեն «Հոգի» անունով նոյնինքն Աստուած հասկընալ, որ է հոգեզէն բնութիւն, ինչպէս որ Քրիստոս կ'ըսէ. «Հոգի է Աստուած, եւ երկրպագուաց նորա հոգւով եւ ճմարտութեամբ պարտ է երկիրպագանել» (Յովհ. Դ 24) : Պօղոս նոյնը կը կրկնէ. «Զի տէր հոգին է. ուր հոգի Տեառն է, անդ ազատութիւն է» (Բեդարթ. Գ 17). ուստի եւ կը պնդեն թէ յառաջ բերուած բոլոր վկայութիւններուն մէջ չկայ ոչ մէկ խօսք Ս. Հոգիի զանազանեալ անձնաւորութեան վրայ :

Արդէն մենք ալ խոստովանեցանք որ վկայութիւններէն ոմանց մէջ այդ առումով կերտութիւնը յայտնի է, եւ մէջ բերինք բոլոր այն տեղերը ուր Հոգին խօսքը կ'ըլլայ, եւ չիշեցինք նոյնպէս Հին Կտակարանէ վկայութիւններ, փասնոր ըսինք արդէն

թէ երրորդութեան դաւանութիւնը բացառապէս Մովսիսական յայտնութեան մէջ : Սակայն որովհետեւ տեղեր եւս կան ուր Հոգին անձնաւորութիւնը անհերքելի է, եւ այս այն վկայութեանց մէջ մանաւանդ՝ ուր Հոգին իրքեւ յատուկ ենթակայ տէր կ'ըլլայ տրորդութեանց, կարողութեանց եւ գործողութեանց. իսկ եթէ ենթակայ է, ապա եւ աստուածային զանազանեալ անձնաւորութիւն է : Այս կէտը կը հաստատուի այն բաղդատութենէն որ կը լինի Հոգին եւ Հօր ու Որդւոյն միջեւ. զի եթէ աստուածութիւնը ենթակայ է եւ ենթական է Քրիստոս, ապա ուրեմն եւ Հոգին, անոնց հետ մէկ շարքի վրայ դրուած, ենթակայ է՝ այդ երկուքէն զանազանեալ, եւ հետեւապէս աստուածային երրեակութեան երրորդ անձը :

Համառոտութեան համար ետ չենք դառնար եւ այս բնականօրէն հաստատուի այն վկայութիւններով՝ զորս արդէն յառաջ բերինք երրորդութեան եւ Ս. Հոգւոյն աստուածութեան փաստերուն կարգին :

89. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ԵՂԵՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷ. Հակառակորդները յառաջ կը բերեն Յովհաննու խօսքերը. «ԶԱստուած ոչ ոք եւ տես երբեք» (Յովհ. Ա 18) եւ Պօղոսինը. «Զոր ոչ ոք տես ի մարդկանէ եւ ոչ տեսանիլ կարող է» (Ա Տիմթ. 2 16), որպէսզի այս խօսքերուն զօրութեամբ եղջերուաքաղ կեղծիք ցոյց տան Հոգւոյն իջնելը «իրքեւ զազանի» Քրիստոսի վրայ Յորդանանի մէջ (Մատթ. Գ 16) եւ Հոգին զայսուտր առաքելներուն վրայ Վերնատան մէջ : Այս ձեւով կը կարծեն ուրանալ Հոգին աստուածութիւնը :

Տարբեր է Հոգւոյն աստուածութեան խնդիրը, եւ տարբեր՝ Հոգւոյն Վերնատան մէջ եւ ի Յորդանան երեւումներուն մեկնութեան խնդիրը : Մենք յառաջ չբերինք այս երեւումները իրքեւ զօրաւոր փաստեր, որովհետեւ այս երեւումներուն մեկնութիւնը կը նկատենք իրքեւ հետեւանք լուսաւոր փաստերով հաստատուած վարդապետութեան : Ուստի եւ Հոգին աստուածութիւնը կը մնայ հաստատուն, եթէ նոյնիսկ Վարդանանք պարզօրէն հաստատել այս երեւումներուն կերպերը : Բայց զժուար չէ դանոնք բացատրել իրքեւ երեւութական կերպաւորութիւն :

բովհետեւ Եկեղեցին ազաւնիւի եւ հրեղէն լեզուաց այդ երեւումները երբեք չէ մեկնած մարմնեղութեան դրութեամբ: Եւ եթէ Յովհաննէս եւ Պօղոս զԱստուած անտեսանելի կ'ըսեն, առիկա հոգեղէն բնութեան համար է՝ որ արդարեւ անտեսանելի է ըստ ինքեան: Իսկ ինչպէ՞ս կրնան հաստատել թէ Աստուծոյ կողմէ անհնարին են երեւութական տեսիլները: Մարգարէութիւնները լի են Աստուծոյ զանազան կերպարանաւ տեսիլքներով. մենք չենք ընդունիր թէ իւրաքանչիւր տեսիլքի առթիւ մարմնեղութիւն կամ մարդեղութիւն տեղի ունեցած ըլլայ, բայց ժառանգ ալ չենք գտներ կարծելու թէ Աստուծոյ կողմէ երեւումները անկարելի ըլլան. բան մը՝ որ հոգեմարտներն ալ չեն ընդունիր, վասնզի կը ճանչնան Աստուծոյ ամենակարողութիւնը:

90. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԽՕՍՔԵՐԷՆ. Կ'ըսեն դարձեալ որ եթէ Քրիստոսի «Եւ այլ միակերպիչ տացէ ձեզ» խօսքէն կարելի է ցոյց տալ Հոգիին անձնաւորութիւնը՝ բաղդատելով Հոգին Քրիստոսի հետ, հնար է ունենալ ապացուցանել նաեւ Հոգիին մարդեղութիւնը, եւ անոր առաքեալներուն հետ լինելը, ինչպէս եւ քարոզելը Քրիստոսի պէս: Իսկ եթէ չենք ընդունիր այս երկրորդ հետեւութիւնը, հարկ չկայ եւ ընդունելու առաջինը:

Գիտելի է սակայն որ բոլոր բաղդատութիւններուն եւ նմանութիւններուն մէջ ոչ թէ լսողին ազատ կամքն է որ կ'որոշէ խօսքին իմաստն ու տարողութիւնը, այլ՝ լսողին դիմումը, որ խօսքին կարգէն ալ կը յայտնուի: Արդ, Քրիստոս երբեք չակնարկեց Հոգւոյն ի մարմնի գալուստին, ինչպէս եղաւ իր գալուստը. այլ պարզապէս խօսեցաւ Հոգւոյն ի հոգի գալուստին մասին, ըսելով. «Հոգին ճշմարտութեան, զոր աշխարհն ոչ կարէ ընդունիլ, զի ոչ տեսանէ զնա եւ ոչ ճանաչէ ըզնա. բայց զուրք ճանաչէք զնա, զի առ ձեզ բռնակեցի» եւ ընդ ձեզ եղիցի» (Յովհ. ԺԴ 17). եւ դարձեալ. «Հոգին ճշմարտութեան» որ ի Հօրէ կ'ստէ, նա միայնեցէ վասն իմ» (Յովհ. ԺԵ 26): Եւ դարձեալ. «Այլ զուրք մը՝ կրտսերք ի Հոգին Սուրբ, ոչ յետ բողոքմ ինչ առաքելն այսօցիկ» (Գործք Ա 5): Քրիստոսի

խօսքերուն այս կարգը, եւ Հոգւոյն գալուստն միայն պատմած պարագաները եւ այն յատկութիւնները զորս կը մատնանչէ, ցոյց կու տան հոգեկան այն նոր գործողութիւնը՝ որուն գործողն ու ընողն է Հոգին, Հօրմէն եւ Որդիէն տարբերեալ անձնաւորութիւն: Գործողութիւնը աստուածային է, հետեւաբար նաեւ գործող ենթական՝ աստուածային:

91. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ ՁԵՒԷՆ. Կ'առարկեն դարձեալ թէ «յանուն Հոգւոյ» մկրտելը ըստ պատուիրանին Քրիստոսի (Մատթ. ԻԸ 19), ուսկից կը քաղենք Հոգիին աստուածութիւնը՝ շատ տկար է իբրեւ ժառանգ, որովհետեւ Քրիստոսի մասին է որ ըսուեցաւ թէ պիտի մկրտէ «Հոգւով Սրբով եւ հրով» (Դուկ. Գ 16), ու Քրիստոս ըսաւ թէ մկրտուելը ծնունդ է «ի ջրոյ եւ ի հոգւոյ» (Յովհ. Գ 5): Արդ, եթէ յանուն Հոգւոյն մկրտութիւնը բաղդատուի հրով եւ ջրով մկրտութեան հետ, կարելի է դիւրաւ մեկնել այդ բաղդատութիւնը՝ Հոգի բառը իմաստով իբրեւ շնորհաց համանշանակ: Այս իմաստով է որ կ'իմանանք Հոգւոյն գալուստը վերնատան մէջ առաքելաց միայն, որոնց համար կ'ըսուի թէ «լցան ամենեքեան Հոգւով Սրբով» (Գործք Բ 4): Հոգի բառը շնորհաց նշանակութեամբ ստէպ կը գտնուի Ս. Գրոց մէջ, ինչպէս երբ կ'ըսէ Գաւթ. «Հոգւի քո սուրբ մի հաներ յինչն» (Սաղմ. Ծ 13). Եսայի կ'ըսէ. «Հոգի Տեառն ի վերայ իմ» (Եսայի ԿԱ 1) եւ թէ «Ո՞ր է որ եղ ի նոսա զՀոգին Սուրբ», որ օժման արտաքին նշաններով ալ կը տրուէր: Այս բոլորէն կարելի է Հոգին Սուրբ իմանալ իբրեւ Աստուծոյ շնորհք եւ ոչ իբրեւ աստուածային անձ: Հոգի բառը բաղձադիմի իմաստներով կիրարկուած կը գտնուի Ս. Գրոց մէջ, եւ մենք կարող էինք տակաւին ցոյց տալ տեղեր՝ ուր ան գործածուած է վերեւ յիշատակուած իմաստներէն տարբեր իմաստներով:

Հոգին գեւ կը նշանակէ կենդանութիւն, սէր, ընտրութիւն եւն: Սակայն ոչ մէկ տեղէ կարելի է հաստատել թէ բառի մը տեղ մը տրուած իմաստը անպատճառ նոյնը պէտք է լինի ուրիշ տեղ մը եւս, քանզի ոչ միայն աստուածաբանները, այլ հասարակ զբոսուած քննելու հասկացողութեան պարզ սովոր-

բութիւնն իսկ բազմադիմի կանոններու հետեւողութեամբ կը հաստատէ բառին իմաստը իւրաքանչիւր առիթի մէջ: Ուստի, որովհետեւ Հոգի բառը երբեմն կը նշանակէ ընդհանուր ոչ անձ, եւ երբեմն ալ մարդու կամ աստուածային հոգի, հնար չէ եզրակացնել թէ միշտ նոյն իմաստով պէտք է հասկնանք: Մենք բառական բացատրեցինք թէ ինչպէս մեր յառաջ բերած վկայութեանց մէջ Հոգի բառը ենթակայութիւն է եւ ոչ թէ առարկայութիւն, գործող եւ ոչ թէ գործողութիւն: Իսկ Հին Կտակարանի վկայութեանց պարզ, անոնք ոչ միայն Սուրբ Հայրերէն, այլ նաեւ բազում ոչ-կաթոլիկ մեկնաբաններէ կը հասկցուն իբրեւ Ս. Հոգւոյն անձնաւորութեան վրայ ըսուած: Այսուամենայնիւ, ըստ մեր կարծեաց եթէ այդ բոլոր վկայութեանց մէջ ալ Հոգի բառը փոխաբերական իմաստով հասկցուէր, մեր փաստարկութիւնը չէր դրուել երբեք:

92. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆՆԵՐԻ. Պօղոս (Եփեսոսի մէջ) կարգ մը աշակերտներու հանդիպելով հարցուց անոնց թէ Ս. Հոգին ընդունած են արդեօք. ու անոնք պատասխանեցին. «Այլեւ ոչ թէ Հոգի Սուրբ գուցէ՝ լուծալ է մեր» (Գործք ԺԹ 2): Ուրեմն նախկին քրիստոնեաները Հոգւոյն աստուածութեան մասին ոչինչ գիտէին, հետեւաբար յետոյ մտած է այդ սովորութիւնը, կ'ըսեն հակառակորդները:

Սխալ է թէ Եփեսացի այդ աշակերտները քրիստոնեայ էին, վասնզի իրենք իսկ կը խոստովանին թէ «Ի ԅովհաննու մկրտութիւնն» մկրտուած էին (Գործք ԺԹ 3): Այս պատճառաւ Պօղոս վերստին մկրտեց զանոնք եւ ձեռքը դրաւ եւ Հոգին Սուրբը ընդունեցին: Ուստի դարձանալու ոչ մէկ տեղի կայ եթէ ԅովհաննէսեանները, որոնք չէին քրիստոնէացած, անտեղեակ մնացած ըլլային երրորդութեան վարդապետութեան եւ Հոգւոյն աստուածութեան: Թերեւս նոյնիսկ ի դէպ է մեղադրել զիրենք, որովհետեւ պէտք էր որ զիտնային թէ Սուրբ Հոգիին մասին խօսած էր ԅովհաննէս, ըսելով. «Որ առաքեացն զիս մկրտել ջուրով՝ նա ասաց ցիս. յոյր վերայ տեսնիմք ոչ Հոգին զի իջանիցէ եւ հանդիպի ի վերայ նորա, նա է որ մկրտէ Հոգւովն

Սրբով. եւ ես տեսի եւ վկայեցի՝ եթէ սա է Որդին Աստուծոյ» (Եփ. 33-34):

93. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՊՕՂՈՍԻ ԽՕՍԳԵՐԷՆ. Պօղոս կը գրէ. «Ինքնին Հոգին բարեխօս լինի ի հեծութիւնս անձնունչս» (Հռոմ. Ը 26): Եւ դարձեալ թէ «Հոգին զամենայն շնչէ եւ զխորս Աստուծոյ» (Ա. Կորնթ. Բ 10): Նաեւ՝ «Հոգիք իսկ մարգարէից՝ մարգարէից հնազանդին» (Ա. Կորնթ. ԺԳ 32): Ասոնք յառաջ բերելով հակառակորդները կը կարծեն զանոնք անփայտիչ աստուածային անձնաւորութեան համար: Հեծութիւնը՝ կ'ըսեն, տխրութեան է նշանակ, քննելը՝ տղիտութեան, իսկ հնազանդութիւնը հպարտութիւն է: Ու, կ'ըսեն, այսպիսի յատկութիւններ ունեցող մը չի կրնար Աստուած ըլլալ:

Սակայն սխալ է փոխաբերական խօսքերէ փաստեր քաղել: Վասնզի Ս. Գրքին անսովոր չէ փոխաբերական զոգացմունքներ եւ գործեր վերադրել Աստուծոյ. գոր օրինակ՝ տեսնել, լսել, զղջալ եւ այլն, որոնք յաճախ կը դրուուին Աստուածաշունչին մէջ, եւ զորս կարելի է նկարագրական իմաստով հասկնալ:

Հոգին, ըստ Պօղոսի, ոչ թէ տկարութիւն է, այլ տկարութեան օյնական. ուստի տկարութեան բառնալովը ինքը կը լինի տկարութիւնը տանող: Պօղոսի ըսածները բացառաւ են խօսից ընդհանուր կարգին մէջ. նախ ըսած էր. «Նոյնպէս եւ Հոգին ի թիկունս հասնէ տկարութեան մերում. զի զոր կամքն յաղթու, որպէս արժան իցէ՝ ոչ զիտեմք», որոնցմէ վերջ կու գան առարկուած խօսքերը:

Նոյնպէս քննութիւնը տղիտութիւն չէ, վասնզի պէտք էր Աստուծոյ ալ վերադրել զայն. չէ՞ որ գրուած է. «Որ քննէ զոխիւ եւ զերկամունս Աստուած արգար» (Սաղմ. Է 10): Բայց յայտնի է թէ փոխաբերութիւն է արդիւնքը գործողին վերադրելը:

Իսկ «Հոգիք մարգարէից»ը յոգնականաբար գործածուած, երբեք չի վերաբերիր Հոգւոյն Աստուծոյ, այլ Հոգիէն ընդունուած ազդեցներու, որպէսզի մարգարէները խոհականութեամբ ի կիր առնուն այդ ազդեցները: Ըստ սլամ, «Մարգարէք երկու կամ երեք խօսեացին, եւ այլքն քննեացին: Ապա եթէ այլ ումէք ոք նստիցին՝ յայտնեա-

«... առաջինն լռեցէ. քանզի կարող էք ամենքին մի ըստ միով մարգարէանալ» (Ա. Կորնթ. ԺԴ 29-31): Եւ կամ, որպէսզի գատուին սուտ մարգարէները, «Մի ամենայն հոգւոյ հաւատայք, այլ ընտրեցէք զհոգիսն՝ եթէ յիստուծոյ իցեն. զի բազում սուտ մարգարէք ելեալ են յաշխարհ» (Ա. Յովհ. Դ 1):

94. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ԱՒԱՆԴՈՒԹԵՆԷ. Ս. Հայրերու խօսքերէն եւ Եկեղեցւոյ աւանդութենէն հանուած առարկութիւնները առ հառարակ կը վերածուին «Հոգի» բառին տարբերակ կիրառութիւններուն, որուն մասին խօսեցանք արդէն: Ինչպէս ըսինք, հոգի բառը երբեմն կը նշանակէ աստուածութեան առարկան՝ նկարագրական իմաստով, երբեմն ալ ունի նկարագրական նշանակութիւն՝ առաջինէն տարբեր, զի կը նշանակէ կամ մարդու հոգի, եւ կամ հոգեղէն էակ եւ կամ կենսական հոգի. բայց կան տեղեր, ինչպէս քանիցս ըսինք, ուր խօսքը յայտնապէս աստուածութեան ենթակային մասին է՝ մերթ փոխարեակն իմաստով: Ըսինք զարձեալ թէ Ս. Հոգւոյն աստուածային անձնաւորութեան փաստը կայ նոյնպէս բովանդակ աւանդութեան մէջ, զոր որինակ՝ մկրտութեան ձևին մէջ. «Յանուն Հոր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ»: Ասոնք բաւական են հաստատելու համար Երբորդութեան խորհուրդը եւ Սուրբ Հոգիին աստուածութիւնը:

Դիտել կու տան նաեւ թէ ինչո՞ւ Նիկիոյ Ս. Ժողովը Քրիստոսի աստուածութիւնը հաստատած ատեն նոյն կերպով չխօսեցաւ Հոգւոյն աստուածութեան մասին եւս: Բայց բոյանի է պատմութենէն թէ Արիոսականները Հոգիին դէմ չպայքարեցան եւ Ժողովը իրենց համար էր որ դումարուած էր եւ իրենց դէմ էր որ վճիռ արձակեց: Միւս կողմէ, Նիկիական հանգանակին բանաձևը կ'ըսէր. «Հաստատմք ե ի Ս. Հոգին, յանեղն ե ի կատարեալն», ինչ որ պայծառ կերպով ցոյց կու տայ թէ Երբորդութեան եւ Հոգւոյն աստուածութեան դասանութիւնը կատարելապէս խոստովանուած է առաջին Տիեզերական Ս. Ժողովէն:

95. ԵԼՈՒՄԻ ԱՌՆՁՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ԲԱՆՈՒՄԻ ԱՌՆՁՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՈՒՄՐ. Որովհետեւ Ս. Հոգիի ըզխման մասին եւս պէտք է խօսինք, հարկ է որ նախապէս յիշեցնենք ինչ որ ըսինք արդէն աստուածային առնչութեանց մասին: Առնչութիւնները հաստատուած են ոչ թէ էութեան, այլ ենթակայութեանց տարբերութեան մէջ. որովհետեւ էութեան տեսակետով չենք կրնար բռնել թէ առնչութիւններ կան սուանց ենթակայութեան:

Նաեւ, յայտնեցինք թէ բոլոր առնչութիւնները կը վերածուին դէպի ներքս յարարութեանց սկզբնաւորութեանց, որոնք կը կազմեն ենթակայական զանազանութիւններ՝ անաղանղան էութեան մէջ:

Ուր որ չկայ ոչ մի առնչութիւն, հոն չբկայ եւ ոչ մի զանազանութիւն, եւ հետեւաբար չփոթութիւն եւ խառնում անձերու. Հայրը կը զանազանենք Որդիէն՝ ծննդեան առնչութեամբ, ու ծնունդը՝ ներդրածաբար եւ կրաւորաբար առնուած՝ կը կազմէ երկու անձերուն զանազանութիւնը: Նմանօրինակ կերպով է որ կը կազմենք Հօրը եւ Հոգիին զանազանութիւնը՝ առնչութեամբ ըզխման, ու ըզխումը՝ ներդրածաբար եւ կրաւորաբար առնուած՝ կը կազմէ Հօրը եւ Հոգիին զանազանութիւնը. այնպէս որ Հայրը ծնող կը լինի Որդիին, եւ ըզխող՝ Հոգիին. Որդին՝ ծրնեալ, Հոգին՝ ըզխեալ:

Կը մնայ հաստատել Որդիին եւ Հոգիին միջեւ տարբերեալ զանազանութիւնը. որովհետեւ եթէ Որդիին եւ Հոգիին միջեւ տարբերութիւն մը չըլլար, այն ատեն Որդին եւ Հոգին հաւասարապէս եւ ենթակայաբար ըսկզբնաւորուելով Հօրմէ, եւ էակցութեամբ նոյն ըլլալով իրարու հետ, ենթակայապէս ալ նոյնը պիտի ըլլային՝ եթէ առնչութեամբ մը զանազանեալ չըլլային:

Ուստի, կ'ըսենք նախ թէ ոչ նոյն եւ ոչ ալ նոյն տեսակ կը դասանինք Որդիին՝ Հօրմէ սկզբնաւորութիւնը, մասնաւոր Որդին կը խոստովանինք ծնած եւ Հոգին՝ ըզխած, եւ չենք կրնար ըզխած ըսել Որդիին, եւ ոչ ալ Հոգիին՝ ծնած, թէ եւ երկուքին համար ալ հաւասարապէս կրնանք ելած ըսել:

Որդին եւ Հոգին զանազանելու այս տեսակը ոչ թերի բան մըն է եւ ոչ ալ նոր. սակայն անձերու զանազանութեանց ուրիշ բացատրութիւն մըն ալ ունինք, զոր կը կոչենք

առում ե զոր կը խոստովանինք՝ Ներսէս Շր-
նորհալիի շարականը երգելով. «Բղխումն
Հօր անքննարար, առող յՈրդւոյ անճառա-
րար» (Բօր Հոգեգալատեան)։ Նոյնը կ'ըսէ
ևս Գրիգոր Տաթևացի. «Զի այլ է բղխում,
ևս այլ է առում. այնպէս զի բղխում է ի Հօ-
րէ, որպէս Որդին ծնունդ է ի Հօրէ։ Այլ զի
ամենայն ինչ զոր ունի Հայր Որդւոյ է . . .
Հոգին առնու յիմաստութենէ ևս զօրութենէ
Որդւոյ» (Հարցմանց, ԻԲ 65)։

Այդ գրութիւնը բացատրելու համար
հարկ է յիշեցնել թէ ենթակայութեանց դա-
նադանութեան մէջ հաստատուն է էութեան
միասնականութիւնը. ուստի և ինչ որ կը դա-
նադանուի հակադրութեամբ առնչութեանց՝
կը նոյնանայ միութեամբ բնութեան։ Արդ,
ինչ որ էութեան նոյնութեամբ մէկէն միւսին
կու գայ՝ այն առում է, իսկ ինչ որ ենթա-
կայական սկզբնաւորութիւն է՝ այն ելում է։
Որդին ևս Հոգին ունին ելում ի Հօրէ, իսկ
Հոգին չունի ելում Որդիէն։ Ուստի չի կրնար
բնուիլ բղխած Որդիէն, այլ միայն առնող՝
Որդիէն։ Հետեւաբար ուղիղ չէ բռնի «բղխ-
եալ ի Հօրէ ևս յՈրդւոյ», ինչպէս կը պնդէ
Հոսեակեան Եկեղեցին։

96. ՀՈԳԻԻՆ Ի ՀՕՐԷ ԲԱՍՈՒՄԸ. Ասոր
դէմ մենք պինդ կը բռնենք Աւետարանին հա-
ւատքը։ Քրիստոս վերջին ընթերիւրն մէջ կը
կը բացատրէր աստուածութիւնը Ս. Հոգի-
ին, զոր կը խոստանար յետոյ առաքեալնե-
րուն զրկել, եւ կըր այդ աթիւ երեք անձե-
րու առնչութիւնները ցոյց կու տար, բաւ.
«Բայց յորժամ եկեացէ միւսիւթարիչն զոր ես
առաքեցի ձեզ ի Հօրէ, զՀոգին ճշմարտու-
թեան՝ որ ի Հօրէ ելանէ, նա մկայեացէ վասն
իմ» (Յովհ. ԺԵ 26)։ Քրիստոսի խօսքերը
մեկնութեան չեն կարօտիր, ուստի հարկ չը-
կայ դանդաղ երկարօրէն բացատրելու։

Աւետարանին այս խօսքը, «Որ ի Հօրէ ե-
լանէ», կամ ըստ այլ թարգմանութեանց՝
«Որ ի Հօրէ բղխի», Կ. Պոլսոյ Ժողովն ալ
դրաւ, զոր թէպէտ մեր Եկեղեցին ընդունեց
իրբեւ ուղղափառ դատանութիւն, բայց չը-
փութեց Նիկիական հանդանակին ձեւը, զայն
պահած ըլլալու համար Ս. Լուսաւորիչէն
ընդունուած և իր փառաբանական օրհնու-
թեամբը կնքուած ձեւին մէջ։ Օրթոտոքս Ե-

կեղեցին իր գործածէ Կ. Պոլսական յա-
ւելուածով փոխուած Նիկիական հանդանա-
կը. նոյն կերպով գործածեց զայն Հոսեակե-
ան Եկեղեցին ալ շատ դարեր։ Յիշատակ-
ուած է պատմութեան մէջ թէ Իններորդ դա-
րու սկիզբը կըր Սպանիոյ Եկեղեցիներէն ու-
մանք սկսած էին գործածել «ևս յՈրդւոյ» յա-
ւելուածը «որ ի Հօրէ բղխի» խօսքին մէջ,
Լեոն Գ, որ այն տունն Հոսեի հայրապետն
էր, յանդիմանեց այդ անուղիղ յաւելուածը
և թոյլ չտուաւ որ անիկա մուծուի Եկեղե-
ցիներուն մէջ. մինչև Տասներորդ դարու
վերջը այդ յաւելուածը հաստատապէս ըն-
դունուած չէր տրեւմտեան Եկեղեցիին մէջ։
Իսկ անկէ վերջ եղածը, որ կատարուեցաւ,
նախկին դարերու մէջ Եկեղեցւոյ գործը ա-
նուղիղ հրատարակելով, չի կրնար հաստա-
տութեան իր փաստ ընդունուիլ, և Հնադոյն
աւանդութիւնը՝ որ մկայում ևս ապացուց-
ուած է, կը դատապարտէ վերջին փոփոխու-
թիւնը։

Այնքան յայտնի է Եկեղեցւոյ նախկին դա-
ւանութիւնը, որ Հոսեակեան Եկեղեցին
պարտաւորուած է ընդունիլ զայն, և ինքը
զինք աւանդութեան։ Հօր փառուն աղաւե-
լու համար է որ կ'ըսէ թէ նախնիք «ի Հօրէ»
բռնելով «ի յՈրդւոյ» ևս կ'իմանային, ինչ որ
սակայն պէտք է հաստատեն և ոչ թէ ենթադ-
րութեամբ ստորաւնէ։ Բայց փոխանակ եր-
կարարանելու՝ Ս. Հայրերէն մկայութիւն-
ներ բերելով, որոնք զիւրաւ կը դանուին Ե-
կեղեցական դրականութեան մէջ, փութանք
լուծել Հոսեակեաններուն դժուարութիւն-
ները։

97. ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԽՕՍՔԵՐՈՒՆ ԻՄԱՍՏԸ.
Անոնց ենթադրութիւնը զիստաբարպէս հա-
ստատուած է Քրիստոսի սա խօսքին վրայ.
«Յորժամ եկեացէ նա՝ Հոգին ճշմարտու-
թեան, առաջնորդեացէ ձեզ ամենայն ճշ-
մարտութեամբ. զի ոչ եթէ յանձնէ ինչ խօ-
սիցի, այլ զոր լսիցէ՝ խօսեցի, և զգալոցն
պատմեացէ ձեզ։ Նա զիս փառաւորեացէ, զի
յիմմէ անտի առնուցու ևս պատմեացէ ձեզ։
Չամենայն ինչ զոր ունի Հայր՝ իմ է. վասն
այնորիկ ասացի ձեզ, թէ յիմմէ անտի առ-
նուցու ևս պատմեացէ ձեզ» (Յովհ. ԺԶ 13-
15)։

Ըստ մեկնութեան Հոսթականներու, տարբերութիւն չկայ «յիմմէ անտի առնուցու» եւ «յինէն բղխի» խօսքերուն մէջ, ուստի եւ համարձակութեամբ կը փոխեն զանոնք իրարու հետ, հաստատելու համար իրենց վարդապետութիւնը:

Սակայն առաջինը՝ «յիմմէ», կաբելի չէ չփոխել «յինէն»ի հետ, փասնդի «յիմմէ» կը նշանակէ «անկէ որ իմս է» կամ «ուսկից եւս», կամ թէ ասոր նման բան մը՝ քիչ տարբերութեամբ, բայց երբեք «յինէն»: Զի «ես»ը եւ «իմ»ը տարբեր են իրարմէ: Այդ տարբերութիւնը հաստատուն կերպով կը շանենք բոլոր թարգմանութիւններուն եւ բոլոր ծանօթ օրինակներուն մէջ: Միայն Լատին աստուածաբանները կը յիշատակեն պարականոն հին եւ անծանօթ թարգմանութիւն մը, որ ունի, կ'ըսեն, «յինէն» փոխանակ «յիմմէ»ի. սակայն դժուարին է բոլոր ծանօթ թարգմանութիւններէն գերադասել անծանօթ օրինակ մը: Իսկ եթէ Հոգին կ'առնուանկէ՝ ուրիշ եւ Որդին, ապա ուրեմն Որդիէն չէ որ կը բղխի, այլ՝ Հօրմէ, զի Որդին եւս Հօրմէ է:

98. ՆՈՅՆ ԽՈՍՔԻՆ ՄԱՍԻՆ. Երկրորդ խնդիրը «առնու» բառին վրայ է, թէ հնա՞ր է արդեօք «բղխում»ի կամ «ելում»ի նշանակութեամբ հասկնալ զայն: Լոյսի եւ հոգիի այն երկու նմանութեանց վրայ, զորս իրենց տեղը յառաջ բերինք, կրնանք աւելցնել երրորդ մըն ալ, զոր ստէպ կը կրկնեն Ս. Հայրերը, եւ զոր արդէն տեսնեք յիշատակուած Ս. Լուսաւորչի խօսքերուն մէջ. «Եւ որպէս աղբիւր եւ ջուր եւ գետ՝ ի միոյ ի բնութե-

նէն լսին», զոր ալլուր եւս կը կրկնէ ըսելով. «Որպէս ջուր եւ բղխումն յաղբիւրէ» (Յաճախապատուժ, ճառ Ա. եւ Զ): Մենք այդ տեսն չմեկնեցինք այն նմանութիւնը: Սակայն աւելի պատշաճ կը դռնենք բացատրել զայն այստեղ:

Համանշանակ տարբերեալ բառերու մէջ կը նախընտրենք «ակն», «աղբիւր» եւ «վրտակ» բառերը ոչ թէ իրենց իրարմէ հեռաւոր դիրքերուն, այլ գրեթէ միասնական դիրքին մէջ. այսինքն իրենց սկզբնաւորութեան մէջ նոյնիսկ, ուր բղխած ակը աղբիւր կ'ըլլայ եւ աղբիւրէն. կ'առնու (կը սկսի) վտակը: Այսպէս կ'իմանան Ս. Հայրերը Հոգւոյն՝ յՈրդւոյ առումը եւ ի Հօրէ բղխումը: Այդ գեղեցիկ իմաստը կը պարզէ նաեւ չարականը սախօշերով. «Որ ի յարաշարժ յաղբիւրէն յառաջ բղխեալ անհատաբար ի յՈրդւոյ տիրապէս Ս. Հոգին» (Ա օր Հոգեպալատեան): Սակայն այն երեքը որ աղբիւրի օրինակով մենք կռնեցինք ակն, աղբիւր եւ վտակ, Ս. Լուսաւորչն անդամ մը կ'ըսէ աղբիւր, ջուր եւ գետ, անդամ մըն ալ՝ աղբիւր, ջուր եւ բղխում: Տաթեւացին կը զնէ ծով, աղբիւր եւ ակն, Նալեան՝ գետ, առու եւ աղբիւր. Շարակաւին մէջ ալ կը յիշուին աղբիւրը եւ վտակը, աղբիւրը եւ բղխումը՝ ի դէմս Որդւոյ եւ Հոգւոյ, այլ անոնք չեն թուիր Հօր փոխարեան անունը: Յարանուանութեանց տարբերութիւնները չեն փոխել վարդապետութեան խոկութիւնը, որովհետեւ թէև կայ որեւիցէ առում մը Հոգիին՝ Որդիէն, բայց անկարելի է զայն «ելում» կամ «բղխում» կոչել, որ գէպի ներս սկզբնաւորութիւն մը կը կարծէ:

(Շար. 14)

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՄԱՐՄՆԱԿԱՆ ԵՒ ՀՈԳԵԿԱՆ ՄԱՅԵՐ

«Մի՛ գաբիուրիք յայնցանէ որք
սպամանեն զմարմին...»

(Ղկս. ԺԲ. 4)

Քրիստոսի վերոյիշեալ պատգամը, առաջին ակնարկով, զօուար ու անըմբռնելի կը թուի հասարակ ու մեղքին տիրապետութեամբը նուաճուած անհատներուն:

Արդարեւ, ինչպէ՞ս չդարձուրիլ այն բոլոր մարդերէն եւ ուժերէն՝ որոնք մեր մարմինը սպաննելու եւ մեզ սեւ մահուան դատապարտելու կամքն ու զիտաւորութիւնը ունին: Ինչպէ՞ս այնքան արհամարհել մեր հոգիները տաղաւարող նիւթական ու չօչափելի պատեանքը, որուն հոգածութեան համար ինչե՛ր չենք բեր մեզնի օր, եւ որուն վայլն ու դրաւշութիւնը աւելցնելու ի՞նչ ճիգեր ու զոհողութիւններ սիրով յանձն չենք առնել յաճախ:

Իայց Քրիստոսի խօսքը կու գայ ստորագրուել մարմնին արժէքն ու կարեւորութիւնը, զայն հակադրելով յաւիտենականութեան սահմանուած մեր հոգիին:

Իրողութիւն է թէ մարդ Աստուծոյ դատաստանէն աւելի կը սոսկայ մարդերու դատաստանէն: Տիրոջ հաշիւ տալու մտահոգութենէն աւելի՝ կը մտադանջուի մարդերուն հաշիւ տալու հարցով: Եւ ասոր պատճառները երկու են.

Ա. Ներկայ իայց ժամանակաւոր կեանքի գերադասում՝ յաւիտենական ու հոգեւոր կեանքէն:

Բ. Ապաւինում սխալ ըմբռնուած Աստուծոյ գթութեան ու անյիշատարութեան ստորոգելիին:

Մարդ միշտ ալ ուզած է մահուան դադափարը վանել մտքէն, մահը հեռու նկատել իրմէ: Ուստի, մահէն ետք դատաստանի մը մէջ դատուելու դադափարը նուազ կը խռովէ իր հոգին քան, օրինակի համար, աշխարհիկ դատաստանէ մը ցկեանն կամ երկարատեւ բանտարկութեան մը դատապարտուելու հեռանկարը, որ իր աստեւոր կեանքի մխիւրմիւնն ու փճացումին պիտի յանդի: Ուստի, չենք վարանիր ստելու կամ անիրաւ երգում մը բնելու, երբ վրաստահ ենք թէ մեր այդ արարքով մեզմէ վանած պիտի բլլանք իրական ու անխուսափելի պատիժ մը կամ պատուհաս մը, ու փրկած, յայտ մարդոց, մեր վարկն ու արժանապատուութիւնը: Ու մտածելու կը տարուինք թէ մեղք մը աւելի մեղք մը պակաս՝ մեծ չէ տարբերութիւնը, երբ մարդկային մեր բնութեան համար այնքան սովորական ու անկէ անբաժան նկատուած այս կարգի մեղքեր կոչուած են երջանկութեան տարիներով փակուած զոները բռնալու մեր առջեւ, դէթ ճոխացնելու քաղցրութեան բաժինը մեր կեանքին մէջ:

Աստուծոյ աւագ ստորոգելիներէն արդարութիւնն ու գթառատութիւնը իրարու հետ հաշտեցնել երբեմն մեծ խորհողներ, իմաստասէրներ ու աստուածաբաններ խի որոշ զօուարութեան առջեւ է դրած: Անոնցմէ ոմանք նոյնիսկ դանոնք իրքեւ անհաշտ ստորոգելիներ ընդունելով, վերջնական յաղթանակը ուզած են ապահովել զութին, եղբակացնելով թէ մեր բոլորին Արարիչն ու երկնաւոր Հայրը ի վերջոյ պիտի հանդուրժէ որ Իր մոլորած գաւազ-

ները յախտնական հուրի մէջ քաւեն իրենց երկրաւոր ու կարճ կեանքի ընթացքին գործած մեղքերը :

Ճիշդ է թէ կեանքի մէջ ամէն ինչ չափ մը ու սահման մը ունի . սէրը, դուժը, ատելութիւնը եւ այլ զգացումներ չեն կրնար նոյն քերականութեամբ եւ սաստկութեամբ ընդերկար տեսիլ : Նոյնն է պարագան Աստուծոյ դուժին ու ողորմութեան : Տէրը անշուշտ թէ միշտ չէ որ անպատիժ պիտի թողու իր արարածները, երբ ասոնք կեանքի մը տեսողութեամբ ամէն ժամ կ'անարգեն իր անունն ու կ'ուրանան իր բաշխած անհուն բարեքները . երբ իր անսպառ ու անսահման սէրը կը փոխարինեն ատելութեամբ ու քամահրանքով, իրենց եղբայրներուն նկատմամբ ցուցաբերած դաժան ու աններող փերաբերումին ու կեցուածքին հետեւանքով :

Ի վերջոյ, եթէ մեղաւորներն ալ ժառանգակից պիտի ըլլան արդարեւրուն վերապահուած երանաւէտ կեանքին, ի՞նչ կը մնայ Աստուծոյ արդարութեան, երբ մարդ արարածն իսկ իրաւագրկուածին հատուցում ընկելու ատեն արդարութեան զգացումէն մղուած՝ կը փորձուի պատիժ սահմանել իրաւադրկողին :

Մեր առօրեայ կեանքին փորձառութեամբը դիտենք թէ որքան ստուար է թիւր անոնց՝ որոնք մարդկօրէն ապրելու եւ աշխարհի բարեքները վայելելու արդար իրաւունքէն զրկուած կը մեկնին աշխարհէն : Եթէ անոնց հանդէպ անիրաւ ու անարդար դատող դատակարար կեղեքիչ ու ամբարտաւան մարդերուն, անդեմականի մէջ ալ չկրէ իր արժանի պատիժը, ո՞ր կը մնայ արդարութիւնը Գերագոյն էակին : Եւ Աստուծոյ վատ ո՞վ է որ պիտի սահմանէ ու տնօրինէ արդար հատուցումը անոր չար գործերուն : Ինչպէ՞ս կարելի է ըմբռնել Աստուծոյ մը՝ որ զուրկ ըլլայ արդարութեան զգացումէն :

«Հոգին է կենդանարար, մարմին ինչ ոչ օղնէ», կ'ըսէ Առաքեալը : Արդարեւ, որքա՛ն խորունկ կերպով կրցած էին ըմբռնել առաջին դարերու քրիստոնեաները այս ճշմարտութիւնը, երբ յօժարակամ կ'ընծայարեւելէին իրենց մարմինները սուրբն ու խառոյկին, փրկելու համար իրենց լաւագոյն ու մնայուն մասը՝ հոգին, որ նոյնինքն Աստուծոյ շունչն է մարդուն մէջ, դայն տարբերող ու զերազատող երկրի բոլոր իրերէն ու կենդանիներէն :

Բայց կարենալ անփնէր մնալու համար մեր մարմիններուն սպառնացող վիշտերուն ու վտանգներուն առջեւ, անհրաժեշտ է որ քիչ աւելի թուլցնենք մեզ աշխարհին ու իր մեղապարտ հաճոյքներուն ազդեցող լարերը, աւելի սերտօրէն կապուելու համար մեր երկնաւոր Հօր հետ : Պէտք է դիտանք մեր հոգիները արեւածաղիկի մը նման բանալ հոգեւոր ճշմարտութիւններուն, ուրկէ՛ կրնան միայն մեզի դալ ուժն ու խրախոյսը իբրեւ անփոխարինելի դէնքեր՝ կեանքի գոյամարտին համար :

Եկեղեցին, հին դարերէն ի վեր, շատ լաւ դիտցած է դժել սահմանները հոգիին ու մարմնին ազատութեան, իրաւասութեան ու գործունէութեան : Եւ ճիշդ անոր համար է որ սահմանած է տարւոյն մէջ պահեցողութեան որոշ օրեր ու շրջաններ, մեղմելու համար մեր կողմէ՝ մեր մարմիններուն ընծայուած սահմանադանց կարեւորութիւնը, որ առաջին առթիւ մեր հոգիին դէմ գործուած անարդարութիւն մը եւ անոր բարւոք պահպանումին դէմ վտանգ մը ըլլալէ բացի, վտանգ մըն է նոյն ժամանակ նոյն այդ մարմնին :

Գիտանք ուրեմն արժանաւորապէս եւ իրենց ատենին հոգալ արդար պահանջները մեր հոգիներուն ու մարմիններուն : Եւ այդ ընկելու համար դիտանաք ամենէն առաջ իմաստութիւն ու շնորհ խնդրել Տիրոջմէ :

Թ Շ Ն Ա Մ Ի Ն

Երիտասարդ կեանքս եղաւ փոքորկալից ու մթին,
Անցայ միայն քիչ անգամ արեւներէն զուարթագին,
Որոտումներ, անձրեւներ գործեցին այնքան աւեր,
Որ պարտէզիս մէջ մնաց սակաւ հասուն պտուղներ:

Ահաւասիկ հասած եմ ես միտքերու աշունին,
Այժմ պէտք է գործածել բահ ու բրիչ, հարթիչներ,
Մէկտեղելու վերստին անդաստաններ ողողում
Ուր ջուրն շինած է փոսեր, գերեզմանի պէս փորում:

Եւ ո՛վ գիտէ եթէ նոր ծաղիկներ գորս կ'երագեմ,
Պիտ' գտնեն այս հողին մէջ՝ լուացում, լի աւազով,
Խորհրդաւոր այն աւիշ որ անոնց ջամբէ կորով:

Ո՛վ տառապանք և ո՛վ վիշտ, ժամանակը կեանքը կ'ուտէ,
Եւ մթաստուեր քշնամին որ մեր սիրտը կը կրծէ,
Կը գորանայ ու կ'անի մեր կորուսած արիւնէն:

ՇԱՌԼ ՊՈՏԼԷՌ

Թրգմ. Ս. Ա. Մ.

1973, Փարիզ

ABOU'L ALA MAHARI

SURA THE SECOND

And the caravan, among the haughty rows of the palm-trees did wind its way on,
 It produced dust — caravan of dust that was led by the breath of a burning sun.
 "Go on car'van, what have we left behind that may compel us returning to it?"
 Thus was speaking in the depth of his heart, Abou-Mahari, the sublime poet.
 "Have we left behind love and happiness, a boundless vision, wife supremely wise?
 Go on, do not stop, we have left behind falsehood and deceit, only chain and ties.
 And what is a wife, — a cunning cheater, a spider is she and forever vain,
 She does love your bread, lies with her kisses, and in your bosom does love other men.
 On an infirm boat better sail on seas than have faith in a woman's promise,
 Infamous, lusty, charming hell she is, from her mouth, her lips speaks only Iblis.

You have dreamed of a Lucifer far off, of a white lily with an angel's gleam,
 That will be balsam to your injuries, to your life in pain be a shining dream;
 You have been longing for a spring-song that will invite you to the climes of light,
 You have been dreaming of dew immortal and have sweetly wept at the heaven's sight.
 But love of woman is salty water, forever thirsty it does keep the soul,
 In passion you lick her triumphant body, but without being satiated at all.
 O, woman's body, snaky and lustful, devilish vessel of merciless crime,
 That with the bitter pleasure of her flesh, changes to darkness our soul's sun sublime.

I am hating love, it's ruthless as death, it forever burns, secretly injures,
 A sweet poison whose drinkers are changed either to slaves or to oppressors.
 O, love, thou Nature's ever-tormenting Will, tricky, plotting irrevocable mind,
 Entrails of chaos, madly furious and pain inflicting thou Nightmare unkind.
 I hate the woman's o'erflowing passion, ever fecundating her unbridled crime,
 Unexhausted source that does heap on earth wickedness alone and nauseating slime.

I do hate again woman and her love and her kisses too, her ruthless coaxing,
 I do flee away from her swampy bed, her child-birth anguish I am now cursing,
 Her ruthless child-birth that incessantly does into this life swarms of serpents thrust,
 Which ever bite and tear one-another and defile the stars with venomous lust.

Who becomes father and from the blissful lap of NOTHINGNESS, the poor particle
 Does invite to life, and condemn it thus to the world's hell, he is a rascal;
 My father has sinned against his own son, but I'll never sin against anyone,
 This my legacy let be engraved on my tomb if a grave I'll have in the sun.

As long as the sun will have to embrace the emerald shores of pretty Hijaz,
I shall not return to woman at all, I'll have no desire for her enchanting guise.
And I shall caress the cruel thistle, its prickly thorns I shall kiss and coax,
On the burning stones I shall shed my tears, I shall lay my head on the blazing rocks."

And the caravan in measured steps and in low murmur twisted on its way,
To the dreary *far* and to the blue climes peacefully, softly onward it did sway.
And the bells, you thought, were sweetly sobbing, oozing one by one a resonant tear,
As if the car'van was calmly weeping forw hat Mahary loved and left behind there.

The flutes of zephyr were softly-softly humming, murmuring the arabian hymns,
Of the wounds of love, the pain of longing and of delicate and doleful dreams;
But Abou'l Ala's thoughts were so gloomy and so endless were his pain and dismay,
As was the pathway twisting before him and stretching thus far and far away.
Mahari, weaved with the endless path, silently sorrowed all day and all night,
In his soul bitter and sad memories, at unknown stars was fixed his sight.
He did not look back at the way he passed, for what was left back he had no regret,
He did not salute, nor took the salute of the caravans on the way he met.

AVEDIC ISAHAKIAN

Trans. M. MANOUKIAN

ԻՐԱԿԱՆ

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Ն Ի

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆԻ

16

(Նախորդին նման) :

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէյ

30 Յունուար 1932

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ինչքան ամօթով եմ որ ձեր նամակին այսչափ ուշ կը պատասխանեմ : Հասկցէք թէ ինչքան ծանրարեւոնուած եմ սպառիչ աշխատութիւններով եւ մրտահոգութիւններով, որ այդպիսի նամակներու իսկ չուտ պատասխանելու անկարող կը մնամ :

Մեծապէս ուրախ եղայ իմանալով ձեր ամուսնութիւնը ընտիր Ամերիկուհիի մը հետ : Կը խնդրեմ որ ընդունիք սրտազին բարեմաղթութիւններն եւ շնորհաւորութիւններս :

Անգամ մը եւս կ'ըսեմ թէ ցաւալի բան եղաւ որ ձեզ չկրցայ տեսնել Փարիզէն անցնելնուդ : Ծառ բան կրնայիք ինծի պատմել, եւ ես բաւական հարցումներ ունէի ընելու :

Կ'ըմբռնեմ ինչ ըսել կ'ուզէք Սիւնի խմբադրականին համամիտ չըլլալով : Բայց ես համոզուած կը մնամ որ իմ բռնած գիրքս աւելի օգտակար է էջմիածնին եւ Սիւնիներ խոհեմ չէր :

Գարեգին Սրբազանէն վերջերս ստացայ շահեկան եւ ընդարձակ նամակ մը եւ աղուոր յօդուած մը, զոր պիտի հրատարակեմ 5-6 թիւին մէջ : Կ'ըսէ թէ տեսեր է Անահիտները (հաւանօրէն Նոր Նախիջևանի մէջ), ուր ստացող մը կայ, մինչ երեսանի եւ էջմիածնի մէջ այլեւս չեն յանձներ իրենց հասցէներուն (բայց իրենք՝ համայնափայտները՝ կը պահեն իրենց համար ու կը կարդան) : Պիտի զրկեմ իր յօդուածները՝ պահարանի մէջ : Վերջերս առողջութիւնըս տկարացաւ : Զղային դրութիւնս յօգնած է : Վրայէ վրայ երկու անգամ կրիփէ (ծանր հարբուխ) բռնուեցայ : Դեռ տկար եմ, անոր համար ընելիք բաներս (որ չատ տեսակ են) մերթ ուշ կ'ընեմ :

Անահիտի բաժանորդները այնքան ուշ կը վճարեն ատենէ մը ի վեր, եւ չատեր դեռ չեն վճարած թէ՛ Բ. եւ թէ՛ Գ. տարին, որ ստիպուեցայ այս տարի երեք միացեալ թիւ հանելու որոշում տալ, տակէն ելլելու համար, ու նորէն մեծ դժուարութեանց մէջ եմ : Նիւ Եօրք 50-60 բաժանորդներէն հազիւ 2-3 հոգի դեռ վճարած են Գ. տարին, եւ ոմանք Բ. տարին ալ չեն վճարած : Երբե-

կօէն Գ. տարին դեռ գրեթէ ոչ ոք չէ վճարած: Նոյնպէս Գահիրէէն: 5—6 թիւը պիտի երթայ դարնան վերջերը (Փետրուարի վերջը Պուրէշ կ'երթամ եւ պիտի մնամ հոն մինչեւ Մարտ 15, երեք Փրանսերէն դասախօսութիւն ընելու հրաւիրուած եմ), որով Մայիսի վերջը, Յունիսի սկիզբները կ'երեւայ 5—6 թիւը, անոր մէջ պիտի հրատարակեմ ձեր էգիւտին կէտը, եւ պիտի ջանամ՝ եթէ կարելի ըլլայ՝ ամբողջը մէկանց հրատարակել: 100 օրինակ գրքոյկով յետոյ տպելու հոգ կ'ընեմ, վստահ եղէք: Ծախքն ալ կ'իմացնեմ ձեզի, երբ ատենը գայ: Հիմակուց զրկելնուզ պէտք չկայ:

Ընդունեցէք սիրալիր բարեւներս:

Ա. Զօպանեան

Խաճօքութիւն.— Սիրնի խմբագրականը որուն կ'ակնարկէ Զօպանեան, 1931 Օգոստոսի քիւին մէջ հրատարակուածն է:

17

(Նման ցախորդին, վեց քերթ):

Նամակին սկիզբը՝ վերել: «Ուզած էք որ զրկեմ 1911ի (Անահիտի) 3—4 եւ 5—6 թիւերը: 1911 թէ 1931, ճշգեցէք, որ սխալ չզրկեմ»:

Փարիզ, 5 Յուլիս 1932

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացած եմ ձեր Մարտ 11ի եւ Ապրիլ 13ի նամակները եւ երկու յօդուածները, ինչպէս եւ ձեր գրքոյկը: Շատ կը ցաւիմ որ պատասխանն այսքան ծայրահեղօրէն ուշացաւ: Անտանիքի շրջան մը անցուցի այս վերջին ատենները, առողջութիւնս աղէկ չէր: Նիւթական կացութիւնս շատ խախտու: Բազմատեսակ գրադուսներուս եւ մաշեցնող մտահոգութեանց ճնշումը աւելի քան երբէք ծանր էր վրաս: Իսկ նամակները որոնց պէտք է պատասխանել, հետզհետէ անհամար կը դառնան, եւ ուժերս չեն հասնիր այս բոլորին: Զեպի ուղղելիք պատասխանիս ուշ մնալուն պատճառները ասոնք են: Անշուշտ ներսզամիտ կ'ըլլաք: Հիմա, առողջութիւնս աւելի աղէկ է համեմատաբար, բայց նիւթական դժուարութեանց դեռ հեռու եմ յաղթած ըլլալէ: Այդ դժուարութեանց գլխաւոր պատճառը Անահիտի բաժանորդներուն մէկ ատուար մասին բաժնեգիրներ չափազանց ուշ վճարելն է: Ահազին առնելիք ունիմ, իսկ ես դրամադուլիս չունիմ, ամիսներ կ'անցնին, պէտք է ծախսել, պէտք է Անահիտի տպագրութեան ու փօսթի գրամ ճարել: Միմիայն Ամերիկայէն 20,000 Փրանքէն աւելի առնելիք ունիմ, երբորդ, նոյնիսկ երկրորդ տարուան բաժնեգիրները որ չեն վճարուած, նոյնիսկ հոս Փարիզ՝ 8000 Փրանք առնելիք ունիմ: Պէտք է անընդհատ զրկել գործակալներու, յիշեցնել, սիրտ մաշեցնել, ժամանակ եւ ուժ սպառող աշխատութիւն մը անվերջ: Ասոր համար Անահիտի 5—6 թիւն ալ ուշ մնաց: Վերջապէս աւարտեցաւ 5—6 թիւին տպագրութիւնը, եւ քանի մը օրէն փօսթին կը յանձնեմ: Ուշ մնաց, բայց շատ ճոխ թիւ մը եղաւ: Զեր ընդարձակ յօդուածը Արաք եւ Հայ Գեղարուեստի Յարաբերութեան մասին տուած էի տը-

պատգրելու եւ այս թիւին մէջ պիտի երեւար ու նաեւ առանձին գրքոյկով պիտի տպուէր, երբ հասան ձեր երկու յօդուածները, այդ յօդուածներէն կարեւորագոյնը՝ Հայաստանի Հնութեանց Պահպանութեան Քօմիթէին վրայ գրածնիդ է։ Երկուքը միասին հրատարակել կարելի չէր, չափազանց շատ նիւթ ունիմ գիշուած, որ կարգի կը սպասեն, անոր համար այս թիւին մէջ ուր կայ նաեւ Սաղրդեանի մէկ յօդուածը գորգերու վրայ, որոշեցի հրատարակել Հնութեանց կոմիտէի մասին ձեր այդ յօդուածը, իսկ «Արար եւ Հայ Գեղարուեստ» յօդուածը յետաձգել յառաջիկայ թիւին։ Հիմա որ այս 5—6 թիւը ելաւ, տպագրչին ըսած եմ որ է՛ն առաջ ձեր յօդուածը չարէ, քիչէնը տատարատ են արդէն, երեքուկէս 4 ամիսէն Դ. տարիի 1—2 թիւը լոյս կը տեսնէ, եւ անոր մէջ անպատճառ կ'երեւայ ձեր յօդուածը։ Գրքոյկի ձեւով 200 օրինակի տպագրութեան համար ծախքը պիտի ըլլայ, ինչպէս կը տեսնուի տպագրիչ Պ. Թիւրապեանի տուած հաշիւէն, 700 Անահիտի թուղթով կամ 850 Փրանք քուշ փայլուն թղթով։ Եթէ կ'ուզէք, այդ գումարը կամ գէթ կէսը այժմէն գրկեցէք։ Գալով «Որմանկարներու յօդուած»ին կրնայ Դ. տարուան 3—4 կամ 5—6 թիւին մէջ հրատարակուիլ։ Եթէ շատ ուշ կը մնայ ձեզի համար, գրեցէք եւ զարձնեմ ձեզի, ուրիշ տեղ կը հրատարակէք։ Պէտք է ըսեմ որ (արտաքին լուսանցքին «Կ'ուզէք որ ձեր այս Գ. գրքոյկը «Վիշապ»ի գրքոյկին Փօրման ունենայ։ Կարելի է, բայց քիչ լուսանցք կը մնայ, ազուր չ'երեւար»։) որմանկարներու երկու պատկերները իրարու շատ կը նմանին, եւ քիչ չահեկան են, աւելի ինքնատիւ, ճոխ պատկերներ չկայի՞ն, եւ աւելի աշխատանք, բազմաթիւ։ Ինչ որ է։ «Հնութեանց» յօդուածին պատկերներն ալ անբաւական են, ատոնց մէջ աւելի Աշխարհբէլը որոշ կ'երեւայ քան հաւաքուած առարկաները։ Պէտք էր այդ յօդուածին ընկերացնել աւելի բազմաթիւ եւ աւելի հետաքրքրական ու որոշ տեսնուող պատկերներ։ Ինչ որ է։ 5—6 թիւին երեւալէն եւ ամէն մարդ ձեր յօդուածը կարգալէն ետքն է որ՝ այսինքն քիչ օրէն՝ պիտի կադեմ քօմիթէ մը, այդ 1000 տուարը հաւաքելու եւ հարկ եղած առարկաները գնելով գրքակցու համար։ Զիս դժուար գրութեան մէջ գրիք այդ յօդուածով։ Այս միջոցիս եւ բոլոր ուժերս լարելու եմ Անահիտի եւ իմ նիւթական կացութիւնը գորացնելու համար, քօմիթէ կադեմ, հանդանախութիւն լանալ՝ ատոր կը մնասեն։ Բայց այդ Հնութեանց հաւաքման գործը այնքան օգտակար ու սպասելի է, որ ամէն նկատում մէկդի գրի եւ որոշեցի ձեր առաջարկը զործադրել։ Երբ կադեմ քօմիթէն, Ապագայի մէջ յօդուած մը պիտի հրատարակեմ, քօմիթէի անունները հոն պիտի դնեմ, եւ կոչ պիտի ուղղեմ գումարները գրկել գանձապահին։ Պէտք պիտի ըլլայ ատոր համար նաեւ նամակներ գրել բազմաթիւ անձերու կամ անձամբ դիմում ընել, աշխատէս գրամ չի դար։ Որով ալ անշուշտ պիտի ջանամ Ամերիկայէն քիչ մը դրամ գտնել ատոր համար ու գրկել։ Կը յուսամ Անահիտի Դ. տարուան 1—2 թիւին մէջ արդէն նուէրներու լաւ ցուցակ մը կարող կ'ըլլամ հրատարակել։ Երբ 1000 տուար մէջտեղ հանենք, յետոյ կ'աշխատինք տարին 300 տուար ճարել։

Շատ ցաւեցայ եւ նեղուեցայ որ ձեր երկար ճամբորդութենէն յետոյ երբ Փարիզ դարձաք, ձեզ չ'ըրցայ տեսնել։ Անհրաժեշտ էր որ տեսնէիք դիս։ Առաջուց գրելու էիք որ սպասէի, որպէսզի անպատճառ տեսնուէիք։ Անշուշտ շատ չահեկան եւ կարեւոր բաներ պիտի ունենայիք ինծի պատմելու։ Զեմ գիտեր ինչո՞ւ գէթ նամակով չէք ըսել ինծի ձեր պատմելիքներուն գէթ էական մասը։ Գրեք էք թէ ատոնք նամակով չեն ըսուիր։ Ինչո՞ւ չեն ըսուիր, նամակը ոչգոմանտ կ'ընէք, չի կորսուիր, իսկ եւ այսպիսի նամակներ միմիայն եւ կը տեսնեմ եւ յետոյ կը ջնջեմ։ Իմ խորհրդապահութիւնս բացարձակ է։

Սիոնին գրածը սխալ է, մի՛ պնդէք այդ մասին, այնքան սխալ է, որ ըմբռներ են սխալը եւ գարմանեցին՝ իմ ուղած ձեւովս։ Ու կաթողիկոսական ընտրութեան ժողովին թուականն ալ ահա որոշուեալ է։ Պորէն արքեպիսկոպոս Պոլսոյ պատրիարքարանին հեռագրեր է պաշտօնապէս թէ ժողովը տեղի պիտի ունենայ յառաջիկայ Նոյեմբեր 10ին։ Ուրեմն ես այդ մասին լուստես ըլլալու իրաւունք ունէի, եւ թերահաւատներուն վայնասունը սխալ ելաւ։ Տեսնենք միջոցներ պիտի գտնուին՝ որպէսզի ես ալ իբր Լիոնի պատգամաւոր երթամ այդ ժողովին։ Լիոնի թեմը «մէկ ֆրանք չեմ կրնար տալ» կ'ըսէ, ուրիշ տեղէ ճարել զժուար է ներկայ տաղնապի օրերուն։ Տեսնանք ինչպէ՞ս կը լուծուի այդ հարցը։

Զեր գրքոյկին վրայ յօդուած գրել անհնար էր, արդէն երկու ընդարձակ յօդուած ունիմ այս թիւին մէջ։ Բայց քրոնիկիս մէջ յիշատակած եմ ձեր գրքոյկը։ Զեր արտադրութեանց մէջ լաւ բաներ կան, հետախոյզ միտք ունիք, եսմեղ ունիք, աշխատասէր էք, բայց շատ կ'աճապարէք, խոր եւ երկար ուսումնասիրութեան ատեն չտուած, վարկածներու համար ամուր փաստեր չբերած, կը շտապէք մերթ մէջտեղ նետել յօդուածները, եւ ձեր ոճն ալ, գրելու եղանակն ալ անկատար է մերթ, անուղիղ քաջատրութիւններ, զէչ յօրինուած փրագներ կան հոն, եւ ազգասիրական կրակը չափազանց կը զգացուի, գիտական չափաւորութեան եւ ճշգրտութեան միտակերպ։ Եթէ մօտս ըլլայիք, ձեր մէկ յօդուածը մէկտեղ աչքէ կ'անցնէինք, եւ շուտ ի վիճակի կ'ըլլայիք այդ թերութիւններէն մաքրել ձեր յօդուածները։ «Արար եւ Հայ Գեղարուեստ»ի ձեր յօդուածին ոճը բաւական կոկիկ ջանացած եմ, աւելորդ բաներ հանած եմ, շօյլէն ծայրահեղ ամբողջ հատուած մը ջնջած եմ, ասով յօդուածը փոստահէ՞ք որ շատ կը շահի եւ բան մը չի կորսնցներ իր արժէքէն։

Սիրալիբ բարեւներով

Զերդ

Ա. Զօպանեան

Խնամօրութիւն.— Բնաւ հաւանական չէր որ երէ Զօպանեան անձամբ ալ տեսնայի յայտնէի իմ անձնական տպաւորութիւններս հորիւ։ Հայաստանի մասին, որոնք ես ունեցայ հոն 1931ի այցելութեանս առիւ, որովհետեւ քաղաքականապէս անոր քաղաքական կեանքով ո՛չ այն ատեն եւ ո՛չ ալ հիմա գրադիլ կամ բանավիճիլ կը ցանկամ։ Իսկ հոն անհատներու հետ ունեցած յարաբերութիւններս յաւիտեանս ինծի պահած եմ ու կը պահեմ։ Նախ ատոնք ինծի վստահուած արտայայտութիւններ, գաղտնիքներ էին եւ դեռ կան որ են։ Յետոյ ատոնց յայտնուիլը նայիսկ ուրիշ անձի մը որեւէ օգուտ չունենալէ բացի՝ կը վնասէ։ 1931ի այցելութեան վերջ ինչ որ կ'ուզէի ըսել արդէն ըսի «Հայաստանի Հնութիւններու Պահպանութեան Կոմիտէ»ի մասին գրածովս (ինչպէս նաեւ «Պօղոս-Պետրոս Եկեղեցւոյն Որմանկարներ»ու յօդուածովս որ հրատարակուեցաւ *Անահիտ* մէջ)։ Դժբախտ եւ ամօքաբեր «հանգանակութիւն»ը որուն մասին այս եւ յաջորդ մտակիւն մէջ Զօպանեան կը խօսի, Հայաստանի Հնութեանց Պահպանութեան Կոմիտէին կերպով միշտ աչակից ըլլալու համար առաջարկած էի։ Յանձնախումբը Զօպանեան կը կազմէր իր բարեկամներուն մէկ ստուար խումբով (ուր անփափկանկատութեամբ անունս չէր գրեր), որոնցմէ մասնակցող մը իսկ չէին տուած իրենց անդամ եղած յանձնախումբին հանգանակութեան եւ տուող «երեւելիներ»ուն մէջ կը վիտային տոլարէ

մը նուազ «նուիրաքերող»ներ, կարծես քէ այս հանգանակութենէն աւելի կարեւոր բան մը ըրած ըլլային իրենց կեանքին մէջ: Այդ ողորմելի «հանգանակութիւն»ը անպատուարեօրէն ...3250 ֆրանքի նոյնիմ գումարի մը յանգեցաւ ... երկու տարուան մէջ 150 տոլարի հաւասար բան մը, որուն պատմութեամբ հետաքրքրուողը կրնայ գտնել *Անահիտի* այդ շրջանի քիւերուն մէջ:

Զօպանեան ճիշդ չէ երբ կ'ըսէ որ *Սիոն* նշողեց իր «սխալ»ը (*Տե՛ս Սիոնի «Լուսինան Պատգամը»* խմբագրականը): Հոն ոչինչ կար որ Զօպանեան կարենար ըսել այդ սխալը «դարմանեցին՝ իմ ուզած ձեւովս»: Հոս բնական է տեղը չէ այդ մասին վիճելու: Յաջորդ խմբագրականները *Սիոն* գրեց ինչպէս որ պէտք էր գրուէին («Անդրադարձութիւններ»): Սակայն իրականութիւնը մընաց եղածին պէս, հակառակ արտասահմանեան ցանկութեանց:

Զօպանեան անտարակոյս իրաւունք ունէր ըսելու ինչ որ գրած է իմ հայերէնիս մասին, սակայն աշխատելու կամ ուսումնասիրելու կերպիս մասին աւելորդ է իր ըմբռնումը, քանի որ նոյնիսկ այն ատենուան ուսումնասիրութիւններս ցոյց կու տան նախ քան ինչ որ ես փաստելու, և անկէ վերջ արտայայտուելու խոր ցանկութիւն: Հոս պաշտպանողականի կարիք չեմ տեսներ:

18

(Նախորդին նման չորս քերթ:)

Փարիզ, 11 Սեպտ. 1932

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացած եմ ձեր Յուլիս 18 և 25 թուակիր երկու նամակները, որոնց դժբախտաբար նորէն բաւական ուշ կը պատասխանեմ:

Հայաստանի Հնութեանց Պաշտպանութեան Կոմիտէին համար հանդատար թիւն ընող յանձնարարութեամբ զեռ անհնար եղաւ կազմել, որովհետեւ ամառը եկաւ և ամէնքը այս ու այն կողմ զիջողնացութեան ցրուեցան, այս ամառ վերջերը միայն հնարաւոր պիտի ըլլայ կազմել այդ մարմինը: Թող ուշ ըլլայ, բայց լուրջ, որպէսզի լաւ դորձ տեսնէ: Նորէն կ'ըսեմ որ շատ դժուար բան է որ վրաս առի: Շատ աննպաստ տարի է, «Քրիզ կայ» յանկերգը ամէնուն բերանն է, ունէ բանի, նոյնիսկ էական բաներու, դրամ տալ կը դժուարին, ո՛ւր մնաց Հնութեանց Պահպ. Կոմիտէին: Երեւակայեցէք որ էջմիածնայ եկեղեցական ժողովին պիտի կարենա՞մ իբր Լիոնի պատգամաւոր երթալ կամ ոչ, զեռ չեմ գիտեր: Նախ ատոր դրամը գտնելու է, և շատ դժուար կ'երեւայ...:

Քանի որ ուշ կը մնայ յանձնարարութեան կազմութիւնը, այլևս ուղղակի Անահիտին յաջորդ թիւն մէջ կը ծանուցանեմ (և ոչ թէ նախ Ապագային) անոր կազմուած ըլլալը և կը հրատարակեմ ինչ գումար որ առաջին բողոքին կարենանք հաւաքել: Անահիտի Գ. տարուան 1—2 թիւը մեծ մասամբ չարուած է և կը յուսամ որ լոյս կը տեսնէ Հոկտ. 1—20ին (այսինքն մեկնելէս քիչ առաջ, եթէ ...կարենամ մեկնել):

Զեր «Հայ—Արար Գեղ» յօդուածին գրքոյկի ձեռնոյ տպագրութիւնը ուրեմն 100 օրինակով պիտի ըլլայ, ինչպէս կը գրէք, Անահիտի թղթին վրայ,

այդ պարագային արդէն 700 Փրանքէն պակաս կ'ըլլայ ծախքը անշուշտ : Յօսեցայ Պ. Թիւրապեանին, 700 օրինակ, թուղթ, տպագրութիւն, կողք, կազմ, պիտի արժէ ձեզի 600 Փրանք : Կ'ըսէ թէ Ս. Ղազար Հարութաւն է, կրնայ եթէ ուզէ մերթ մեծ գեղջ ընել, թէ իր գինը սուղ չէ, եւն. : Զանազի որ աւելի գեղջել տամ, այսքանին յաջողեցայ : Կը յուսամ որ կ'ընդունիք : Հաճեցէք այդ գումարին կէսը այժմէն գրկել, կամ ամբողջ, կէսը հիմա կու տամ իրեն, կէսն ալ տպագրութիւնն ու կազմը վերջացնելէ ու ձեզի գրկուելէն անմիջապէս յետոյ : Ծաւալը պիտի ըլլայ «Վիշապ»ին պէս :

Որմանկարներու ձեր յողումը կ'ուզեմ պահել եւ 3—4 թիւին մէջ հրատարակել : Եթէ երթամ Երեւան, այդ որմանկարներէն պիտի ջանամ քանի մը ուրիշ ու լաւագոյն պատկերներ ալ առնել եւ միասին հրատարակել : Սխմի յողումներուն, էջմիածնի եւն. մասին չեմ գրեր այլեւս, որովհետեւ ձեր պատասխանները խորհրդաւոր, կիսաքող, առեղծուածային են : Ըսի ձեզի որ այնտեղի կացութիւնը ինծի անծանօթ չէ բնաւ իր շատ մը ծախքերով : Ձեր անձամբ տեսածը ու լսածն ալ կրնայիք խորհրդապահարար յանձնարարեալ նամակով հաղորդել ինծի : Ծատ կարեւոր ու պատասխանատու անձեր այդպիսի բաներ ինծի մտերմօրէն կը հաղորդեն, բայց մարդ չիմանար, որովհետեւ ինծի խորհրդապահարար տրուած բան մը ինձմէ զատ մարդ չիմանար երբէք : Դուք չէք ուզեր յայտնել ինչ որ գիտէք : Ձեմ պնդեր :

Տեղեկութիւնները զոր տուած էիք ձեր ընտանիքի մասին շատ չահեկան են : Արդէն ուշագրաւ դէմքեր արտադրած ընտանիք մըն է, որոնցմէ Ոսկան Մարտիրոսեանը մանուաւնդ շատ կարող մարդ եւ շատ լաւ հայ է : Երուսաղէմի վանքը շատ պիտի օգտուի անիկոյ : Ձեր մէջ ալ կայ անոնց ազգասիրութիւնը եւ եռանդը, զոր ես միշտ գնահատած եմ : Դիտողութիւնս ձեր շատ բան մէկէն ու շուտ ընել ուզելու մասին էր, եւ ձեր լեզուի ու ոճի մեծ թերութեանց, որ ոչ միայն անգիտութեան, այլ եւ աճապարանքի արդիւնք են : Վրաստահ եմ որ այդ թերութիւնները կը յաջողիք չուտով դուք իսկ ինքնաքննադատութեամբ եւ ինքնօրնութեամբ սրբագրել : Երբ «Արար—Հայ Գեղ» յողումնիդ երեւայ, ձեռագիրնիդ կը գրկեմ ձեզի որ տեսնաք թէ ի՞նչ աւելորդ ու տրկար մասեր յապաւած եմ եւ ինչ թերի կամ անուղիղ փրագներ շտկած կոկած եմ : Ատիկա կրնայ արդէն ձեզի առաջնորդ ըլլալ : Վիշապի խնդրոյն զալով, ես երբէք խորհած չեմ թէ վիշապը Հայաստանի մէջ շատ հին ատեններէ պաշտուած ըլլալը վիճելի դադափար է, ատիկա յայտնի բան է : Բայց մեր հին վիշապը խոշոր, հսկայ օձ է, մինչ չինական նկարներու եւ արձաններու վիշապը ուրիշ բան եւ (թաթերով, եւն.) որ թերեւս ատիկա զոյութիւն ունեցած է, թերեւս ալ երեւտիայուած է : Ասոր համար է որ գորղերու վրայի վիշապը չինական է, եւ ոչ մեր հին օձ—վիշապը : Իսկ թէ փունիկը փունիկ չէ, այլ արծիւ, չահեկան վարկած է, բայց զոր պէտք է ապացուցանել : Նկատեցէք որ փունիկն ալ երեւտիայական թռչուն է :

Անահիտի 1911ի թիւ 3—4 եւ 5—6ը այսօր կը գրկեմ ձեզի, Փարիզի Գրական Ակումբին մէջ խօսած բանախօսութիւնս խոյեամի եւ Գուշակի մասին՝ զրի առնուած չէր, նօթերու վրայէն խօսեցայ, այնպէս որ չեմ կրնար գրկել ձեզի : Ռօդրիկ Բ. հատորը գրեթէ սպառած է, այնպէս որ դժբախտաբար չեմ կրնար գրկել ձեզի : Անահիտի վերջին (5—6) թիւէն մէկ օրինակ զրկած էի, հատ մըն ալ կը գրկեմ այսօր :

Թղութեանցի անունով անտիպ տաղը զոր հրատարակած էք Բազմավէպի մէջ չահեկան է, շատ վերատալաց (կարծեօք) : Այդ մասին թերեւս գրեմ Անահիտի մէջ : Երեւան Հնութեանց Պահպանութեան Կոմիտէին պիտի գրկեմ

5—6 թիւը եւ Դ. տարւոյ 1—2 թիւը միասին: Ձեր տուած լուրերը (Աշխարհ—
բէզ հրապարակէն հետացուած, եւն.) շատ տխուր են: Անախիտի 5—6 թիւէն
մէկ քանի օրինակներ դէշ կազմուած էին, կը ցուեիմ որ ձեզի այդ դէշ օրի—
նակներէն մին գրկուեալ է: Այսօր կը գրկեմ երկու օրինակ այդ թիւէն՝ լիա—
կատար:

Սազրդեանի յօդուածին այդ նկարին քէրս տպուած ըլլալը տպուելէն
ետքը տեսանք, փորձին մէջ ճիշդ էր, մեքենայաբար հաներ փոխեր է... այլեւս
չի շտկուիր այդպիսի բան. գիտողութիւն բրի: Հնուի. Պաշ. Կոմիտէի երկու
լուսանկարներն ալ կը դարձնեմ: Գարեգին Սրբազանին գրկած եմ իր յօդուած—
ները կտրուած եւ պահարանի մէջ: Կը ջանամ ձերն ալ կտրել ուղարկել (եթէ
ժամանակ, ուժ եւ գրամ ունենամ): Շահեկան կ'ըլլայ եթէ դուք գրկէք իրեն
ձեր յօդուածը. գիտէք որ բոս չափազանց ծանր է, եւ հարիւր բան ունիմ ը—
նելու... Յաւեցայ որ Քուչակին նոր շարքը Բազմալէպին գրկեր էք: Միւս—
ները (Թղութարանցին, Ֆրիկ, եւն.) հոգ չէ, բայց Քուչակները Անախիտին մէջ
հրատարակուելու էր: Ես ալ դեռ ունիմ շատ նոր Քուչակեան տաղեր հրատա—
րակելու: Ուրիշ անգամ եթէ Քուչակ գտնէք, ինձի գրկեցէք:

Սիրալիբ բարեւներով

Ձերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն.— Պօղոս—Պետրոս եկեղեցւոյ (Երեւանի) որմանկար—
ներուն, ինչպէս նաեւ Հնութեանց Պահպանութեան Կախտէի յօդուածիս հետ
գերծածելի նկարները Երեւան ինձի տրուածներն էին, ուր դիւրութեան պա—
կասի պատնասով ո՛չ աւելի լաւ եւ ո՛չ ալ աւելի շատ նկար կրնային հայրաշ—
րել, ինչպէս որ Զօպանեան ինքե՛նիս վերահասու եղաւ երբ կարն ժամանակ
վերջ Երեւան գնաց: Թլկութարանցիի անտիպ տաղը որ կը յիշէ, հրատարակուած
էր *Բազմալէպի* 1932, էջ 278ի մէջ, իսկ Քուչակեան նոր տաղաշարքը՝ անդ,
էջ 464: Թլկութարանցիի եւ Քուչակի անտիպներ որոնք Զօպանեանին գրկած էի,
իր անուամբ հրատարակեց. բան մը՝ որ գտնելէ վերջ ինքն ալ կրնայի կատա—
րել, մանաւանդ առանց անոնց ձեռք գարնելու:

(Նախորդին նման: Երկու քերք:)

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէյ

16 Հոկտ. 1932

Սիրելի Պ. Քերտեան,

Ստացայ ձեր Սեպտ. 31 թուակիր նամակը եւ ներփակ տասը տուարի
չէքը, զոր գրկած էք ձեր յօդուածին գրքոյկի ձեւով հրատարակման ծախքե—
րուն առ հաշիւ եւ զոր երէկ յանձնեցի Պ. Թիւրապեանին. ինք ձեզի ստացա—
գիր կը գրկէ:

Ձեր յօդուածը Պօղոս—Պետրոս եկեղեցիին վրայ լոյս պիտի տեսնէ Անահիտի այս տարուան 3—4 թիւին մէջ, արդէն Հայաստան երթուղարձիս բապտիստ պէտք չմնաց, որովհետեւ Փարիզի եկեղեցւոյ Վարչութիւնը որուն վրայ յոյս դրած էինք ճամբու ծախքերը ճարելու համար, բացարձակապէս յուսախար ըրաւ զիս: Նիւթական անկարելիութեան մէջ եմ այդ ճամբորդութիւնը ընելու: Ձեր ձեռագիրը տուի արդէն Պ. Թիւրապեանին՝ չարուելու համար:

Անահիտի 1—2 թիւին տպագրութիւնը մեծ մասամբ վերջացած է: Թիւր լոյս կը տեսնէ 18 օրէն:

Ձեր նամակը ուշ հասաւ, ձեր յօդուածը պարունակող փօրմաները բաւական օր առաջ տպուած են արդէն, եւ զրքոյկի ձեւով տպագրութիւնն ալ եղած է 100 օրինակ, ինչպէս ուզած էիք ձեր նախորդ նամակով: Այլեւս 100 օրինակ եւս տպել անկարելի է, որովհետեւ շարուածքը չէ պահուած: Կը մնայ միայն կողքը տպել: Ձեր զրկած կողքի նմուշը տուի Պ. Թիւրապեանին, որ առոր համեմատ չարել տայ կողքին տխրոսը եւ թուղթին դոյնն ալ քանայ առոր պէս ընել:

Հայ. Հնութ. Պահպ. Կոմիտէին աջակցող յանձնախումբը կազմեցի եւ արդէն 3000 Ֆրանքի մօտ հաւաքած ենք (ձեր 10 տոլարն ալ մէկտեղ): Անահիտի մէջ պիտի տեսնէք յանձնախումբին անունները եւ հանդանակութեան առաջին ցուցակը: Դժուար դործ է (այսպիսի բոլէի մանաւանդ) եւ պիտի վրնասէ Անահիտին որ ինքն իսկ շատ մեծ նեղութեան մէջ է, բայց որոշեցի կատարել ձեր առաջարկը ու պիտի յաջողցնեմ զայն:

Վիշապին մեր երկրին մէջ հին ատեն (նախահայկական շրջանին) օձի կամ ձուկի ձեւով ըմբռնուելուն (եւ ոչ չինական թեւաւոր հրէշին ձեւով) տպացոյցը ձեր բերած պատկերին մէջ է որ դատայ: Բայց եթէ կան նաեւ թեւաւոր հրէշին պէս հին արձաններ կամ պատկերներ Հայաստանի մէջ գտնուած, անշուշտ ատիկա շատ շահեկան է:

Նորէն կ'ըսեմ որ Քուչակի շարքը Անահիտի չորկէնիդ ցաւ պատճառեց ինծի: Գիտէք որ Քուչակով եւ եմ որ զրադած եմ միշտ, Անահիտի մէջ այժմ իսկ կը հրատարակեմ ընդարձակ շարքեր (պիտի տեսնէք 1—2 եւ 3—4 թիւերուն մէջ): Ձեր այդ շարքն ալ անմիջապէս յետոյ կը հրատարակէի: Խելքըս չի հասնիր թէ ինչպէս կրօնականներու հանդէսի մը մէջ «ծիծերով, զիրկ ու ծոցով, պապիկներով» լի հեթանոս տաղեր կը հրատարակեն. ատկեց դատ, այդ հին տաղերու հրատարակութիւնը դժուար ու փափուկ դործ է, պէտք է վարժ ըլլալ: Թիւրքաւանցիի տաղերուն մէջ շատ սխալներ կային: Եթէ կ'ուզէք զրեցէք Բազմալէպի խմբագրին որ այդ շարքը ինծի զրկեն, քանի որ իրենք ձեզմէ ուրիշ ընդարձակ յօդուածներ ունին հրատարակելու:

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

(Նախորդին նման: Մէկ քերթ երկուֆի ծալլուած:)

Փարիզ, 2 Նոյ. 1932

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Անահիտի 1—2 թիւը ելաւ ու կը ստանաք ձեր թիւը քիչ օրէն: Յանկարծ նշմարեցի այսօր որ ձեր յօդուածին պատկերներէն մին քէրս (ծուռ) տպուեր է (Չորրորդ անգամն է որ կը պատահի ստիկա, եւ ամէն անգամ տրպարանատէրը կը յայտարարէ թէ այլեւս չպիտի պատահի): Երեք անգամ փորձերը տեսած եմ, էջերը կապուելէն ետքն ալ տեսած եմ, այդպիսի ուէ սխալ չկար: Մամուլի վրայ զննելէն ետքն է որ տպագրիչը քիչէն հանած եւ տեղափոխած ըլլալու է: Շատ կը ցաւիմ: Կը վախնամ որ զրքոյկով տպագրութեան մէջ ալ նոյն սխալը կրկնուած կ'ըլլայ: Ես վաղը կը մեկնիմ Հայաստան ինձէ-եան Սրբազանին հետ, եւ 1 ու կէս կամ երկու ամիսէն ետ կը դառնամ: Ձեր հասցէն տուի Պ. Թիւրապեանին: Դուք ալ իր հասցէն ունիք, ուղղակի կը թրդթակցիք զրքոյկին համար:

Վերջին նամակէս ի վեր Բագմալէյը եկաւ եւ տեսայ Գուշակին տաղաւարքը հոն հրատարակուած: Ուրեմն ձեզի ըրած թելադրութիւնս չեղեալ համարեցէք: Խրատական եւ իմաստասիրական տաղեր են ամէնքն ալ այդ շարքին մէջ, որով կրնային Բագմալէյի մէջ հրատարակուիլ: Դիտողութիւններ ըրած էք իմ հրատարակելու եղանակիս մասին, որոնք ճիշդ չեն: Տաղերու բաւական մէկ մասը վարիանդներ են իմ արդէն հրատարակածներուն, բայց կան շատեր ալ որ նոր են եւ շատ արժէքաւոր: Դժբախտաբար բազմաթիւ սխալներ կան հրատարակութեան մէջ, եւ մերթ շատ կարեւոր սխալներ: Թերեւս զրեմ այդ մասին Անահիտի մէջ:

Սիրայիւր բարեւներով

Ձերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն.— Գրքոյկս որ Պ. Թիւրապեան պիտի արտատպէր 100 օրինակով Անահիտի մէջ արդէն հրատարակուած, եւ նոյն շարուածքով, «Հայ եւ Արար Գեղարուեստի Յարաբերութիւնը» յօդուածս էր, որուն արտատպութեան համար 24 տոլար կը պահանջէր եւ որուն տասը զրկած էի սա պայմանով որ գրքոյկէն օրինակ մը քաղակազմ զրկուէր ինձի, որպէսզի մնացեալ գումարն ալ զրկէի: Պայմանս անոր համար էր որ ուրիշ «գրքոյկով» արտատպւէր ինքն.— պարզապէս յօդուածին տպագրութեան աւելորդ օրինակներ էին: Պ. Թիւրապեան երբէք չզրկեց խոստացուած օրինակը, եւ ես ինչպէս որ յաջորդ նամակներէն կ'երեւի, չուղարկեցի մնացեալ 14 տոլարը: Այն ատեն քանի մը էջով արտատպութեան համար պահանջուած 24 տոլարը բաւական գումար մըն էր:

(Գորշագոյն քղրատարական բացիկ : Անքուական :)

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Երեք շաբաթէն աւելի է որ դարձած եմ Հայաստանէն : Ստացած եմ ձեր Հոկտեմբերի և Դեկտեմբերի ընթացքին ինձ ուղղած նամակները : Երաշխանքով հաստատեցի ձեր երկու նամակներուն : Այս երկուսը կը փութացնեմ միայն ինչորեւէ համար որ տպարանատէր թիւրապեանին հաճիք զրկել խոստացուած դամարին մնացորդը, քանի որ ձեր յօդուածը պարունակող դիւրածէն 25 օրինակ զրկել է ձեզի : Երբ դամար ստանայ, 75 օրինակը պիտի զրկէ իսկույն ձեզի :

Սիրալիբ բարեւներով

Ա. Զօպանեան

Երեւոյն 25 օրինակը որ իբր քէ զրկուած էր ինձի, երբեք չստացայ :

(Նախորդին նման :)

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացած եմ ձեր Դեկտ. 31 թուակիր նամակը եւ երկու օրինակութիւնները հին բնագիրներու որ շահեկան են, դանձր պիտի հրատարակեմ, ոչ մամուլի տակ եղած թիւին մէջ, այլ յաջորդին : Ներկայ միացեալ թիւը, որ չատ խնդուած է արդէն, լոյս կը տեսնէ Զատիկէն ետքը :

Կը յուսամ որ թիւրապեանին դրամը եւ ձեր հանդանակութեան ձեր 10 տուարը արդէն ճամբայ հանած էք :

Ս. Տէր Յակոբեանը ոչինչ ըսաւ ինձի ձեր մասին :

Կը յուսամ որ Անահիտի նոր թիւը լոյս տեսնելէն առաջ՝ եղած դամարով կը դնենք հարկ եղած իրեղէններէն մաս մը եւ կը զրկենք Երեւան՝ ինտարատիին :

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

Երեւոյն 25 օրինակը որ իբր քէ զրկուած էր ինձի, երբեք չստացայ :

Հրատ. Յ. Քիւրտեան

(Շար. 2)

Տ Ե Ղ Ա Ր Ա Ն

Յ Ո Վ Հ Ա Ն Ն Է Ս Կ Ա Ր Ն Ե Ց Ի Ի

16

*Տաղ ի վերայ Թափօրական սուրբ լերանն. երգի ուրպէս
Պիր Եօսմանըն սէվտասի վար դարիպ պաշտմտայ՝: Վերջն
ասա Արարւմ տաղլար՝:*

Իսկական աստուածային լուսով դու լցեալ,
լեառնըդ Թափօր՝ ամենահրաշ պայծառագարդեալ,
Նորասփանչ դու քան ըզՍինա գերագանց գրտեալ.
ցնծա՛ արդ դու ընդ Հերմոնի պատուական լերինք,
գի արարիչն ի ձեզ փայլեաց. անմամք լերինք:
Օրինադիրն զՄոսէս այլեւ գեղիայ բերեալ,
գինքն տէր գոլ մեռելոց եւ կենդանեաց ցուցեալ.
Տենչայ որդոր՝ աղերսադէմ գելիցն որք խօսեալ.
ցնծա՛ արդ դու ընդ Հերմոնի պատուական լերինք,
գի արարիչն փայլեաց գփառս իւր ի ձեզ լերինք:
Առ որ ահեղ ձայն հայրական ի վերուստ եկեալ,
եւ ըստ լուսաւոր ամպոյ հոգին յոր հովանացեալ,
Բամեալ ձորձք իւր լեալ լուսափայլ ըսպիտակացեալ.
ցնծա՛ արդ դու ընդ Հերմոնի պատուական լերինք,
գի Տէրն փայլեալ գաստուածային փառս ի ձեզ լերինք:
Էին ընդ իւր՝ Պետրոս, Յակոբ, Յովհաննէս՝ սիրեալ,
տեսեալ գփառս աստուածային ապշեալ եւ զմայլեալ,
Սոր դէպ շինեալ ըզտադավարս՝ Թմրմամբ յիմարեալ.
ցնծացէ՛ք դուք Թափօր, Հերմոն՝ պատուական լերինք,
գի արարիչն ի ձեզ փայլեաց գփառս իւր, ո՛վ լերինք:
Էկաք հանդէպ քո եւ իջաք մեք ուխտաւորեալ,
բայց վասն ահի մեկնագինաց վեր գալ չկարացեալ.
Հէննէս գերգըս (ռամգիլ) Թուոյս ըզմամբ յարմարեալ,
ցնծացէ՛ք դուք Թափօր, Հերմոն՝ պատուական լերինք,
գի արարիչն ի ձեզ փայլեաց գփառս իւր, ո՛վ լերինք:

17

*Տաղ ի վերայ Սուրբ Համբարձման տեղեայն. երգի որպէս
Այս պապտրմ գաշըմ տէօնտիւ' :*

Իբրեւ արեւ փայլի լեառն Համբարձման,
բազմանանանչ գիր առաւել է քան գայն,
Նոյն սուրբ տեղիքն շինեալ մատուռ անմման.
համբուրմամբ շատ քէ յագիցիմք չյագեցաք,
փափագ սրտից՝ կիսամասնեայ իբր առաք:
Օր քառասուն յետ յարութեան որ լրացաւ,
Տէրն գաշակերտսն օրհնեաց յերկինս վերացաւ,
Տիպ սուրբ ոսիցն ի վէմն այն տըպեցաւ.
համբուրմամբ շատ քէ յագիցիմք չյագեցաք,
փափագ սրտից՝ կիսամասնեայ իբր առաք:
Արդ վեհափառ տեղիս որ իսկ երկինք է,
գի արարչին սուրբ ներքանաց տեղն աստ է,
Բամք աթոռոց քօթեական յորում է,
համբուրմամբ շատ քէ յագիցիմք չյագեցաք,
փափագ սրտից՝ կիսամասնեայ իբր առաք:
Է շնորհաբաշխ սրբազնասուրբ այս տեղի,
յորմէ պարգեւ հոգեկան միշտ ծաւալի,
Սիրաբոբբոք Հէննէս (ռամգիլ) քուռյս եկի,
համբուրմամբ շատ քէ յագիցիմք չյագեցաք,
փափագ սրտից՝ կիսամասնեայ իբր առաք:

Ձեռագրի էջ 106—107

18

*Տաղ ի վերայ Նազարէթու Սուրբ Աւետման տեղեայն.
երգի որպէս Արեւս առնում երթամ' :*

Ի պերնութիւնս դու պանծալի՝ գերագանց գըտար,
յամենայն պետականէ բաղձալի՝ շնորհագարդեցար,
Նազարէթ անուանեալ պանծալի ծաղիկ դու ցուցար.
ցնծայ արդ զուարեացեալ հանապազ քաղաք հրաշագան,
պայծառացեալ եղեր լուսագեղ քաղաք սիրական:
Օք արանն սուրբ կուսին պանծալի էր ի քոյդ անկեան,
որոյ մաքուր արգանդն բաղձալի էջ Աստուածըն բան,
Տանաբք են արդ շքեղ պանծալի տեղքն այն աւետման.
ցնծայ արդ զուարեացեալ հանապազ քաղաք հրաշագան,
պայծառացեալ եղեր լուսագեղ քաղաք սիրական:
Անծամանակն Աստուած պանծալի մարդկութեամբ սընեալ,
ընդ մանկանցդ կեցեալ, բաղձալի ի վայր քո շրջեալ,
Բարունն այն գնայեայ պանծալի գիրսըն ընքերցեալ.
ցնծայ արդ զուարեացեալ հանապազ քաղաք հրաշագան,

պայծառացեալ եղեր լուսագեղ փառաբանեալ սիրական:
Էրկնային հոյլք հրեղէն պանծալի՝ յար ի քեզ իջեալ,
սոսկմամբ դոյն սուրբ տեղեացդ բաղձալի՝ կան սպասաւորեալ:
Սիրով յուխտ քո դիմեն պանծալի ազգ լեզուա
Հէննէս (մառգիլ) քուոյս տենչալի կամօք Տիրական,
արժանացեալ շնորհաց ըղձալի տեղեացդ սրբազան:

Ձեռագրի էջ 107—108

19

*Տաղ ի վերայ Աբրույ Յակոբեանց գերապանծ գահոյն. Երզնի
որպէս Պիր փարշաճըք պուլուտ չրքուի պուլպար տա՛:*

Ի տիեզերս հոչակեալ դու՝ Աթոռ ցանկալի, ազնիւ, *կրկնէ*
յանուն սրբոցն Յակոբեանց շինեալ սփանչելի,
Նման հոյլ աշխարհաբանանչ փայլիս ցոյմամբ լի, ազնիւ,
գովեալ, գովեալ ի բոլորից. գերապանծ սուրբ գահ, գահ, գահ,
ազնիւ դու հրաշալի գահ:

Օտայք անթիւ եւ ապարանք շքեղ կերտեցեալ, ազնիւ,
արքունական գանձիւք յանկեալ՝ ի կատար հասեալ,
Տաւարք բոյին երկնաման յոյժ փառազարդեալ, ազնիւ,
գովեալ, գովեալ ի բոլորից. գերապանծ սուրբ վանք, վանք,
[վանք,

ազնիւ դու հրաշալի գահ:

Ամրակառոյց շուքանակի պարսպաւորեալ, ազնիւ,
ահեղ դրամբք բարձրաւանդ երկաթապատեալ,
Բամեալ բազում պաշտօնէիւք յոյժ խոհեմացեալ, ազնիւ,
գովեալ, գովեալ ի բոլորից. գերապանծ սուրբ գահ, գահ, գահ,
ազնիւ դու հրաշալի գահ:

Էսպարգեւ սրբազան վեհ քո յոյժ բաղձալի, ազնիւ,
արհիւք յարգոյք եւ բարունիք միաբանեղ պարի,
Սէննախոյ հէֆս (լիմգաւ) քուոյ մինչ եկեալ տեսի, ազնիւ,
այո՛, այո՛, ցանկալի ես՝ գերազանց սուրբ վանք, վանք, վանք,
ազնիւ դու հրաշալի գահ:

Ձեռագրի էջ 108

20

*Տաղ ի վերայ Սուրբ Գեառնի Յորդանանու. Երզնի
որպէս Արի՛ք Եղբարք Ելցուք այսօր յայդեաստան՝:*

Ի յեղեմայ յորդեալ գետոց գովելի, գովելի,
դու գերազանց՝ քան զնոսա, ցանկալի, ցանկալի:
Նոր եւ կրկին ծննդեամբն հոգւոյն, շնորհալի, շնորհալի,

ըսկիզբն ի քեզ մկրտութեան, հոգելի, հոգելի:
 Ուրախ լեր դու, շնորհալի Յորդանան:
 Օրն յորում եկն ի քեզ փրկիչն, մաքարար, մաքարար,
 ի մկրտիլ՝ որ էր մարդկան սրբարար, սրբարար:
 Տի՛ր դողալով մկրտիչն այն կամարար, կամարար,
 ի ջուրսըդ քոյ մկրտեալ զՏէրն հեգաքար, հեգաքար:
 Ուրախ լեր դու, շնորհալի Յորդանան:
 Ան որ ձայնիւ Հայր ի վիրաւոր վկայեալ, վկայեալ,
 աղանակերայ Հոգին Աստուած յոր իջեալ, յոր իջեալ:
 Բոտմամբ գնախնոյն ձեռագիրն նա ջնջեալ, նա ջնջեալ,
 այս մեծ շնորհաց բաշխումն ի քեզ առ դիպեալ, առ դիպեալ:
 Ուրախ լեր դու, շնորհալի Յորդանան:
 Է՞ր գարեւորեալ յետս ի յակունս քո դառնաս, քո դառնաս,
 քոյ արարչէն փախչիլ չկարես, գուր ջանաս, գուր ջանաս:
 Սահմանաւ քով լերամբ դաշտօք յորոց գաս, յորոց գաս,
 լուսացնծուդ եղեր ահա միշտ պանծաս, միշտ պանծաս:
 Ուրախ լեր դու, շնորհալի Յորդանան:
 Էրանի քեզ՝ որ այդ շնորհաց դու հասիր, դու հասիր,
 գտեղծօղն քո ներ մարմնութիւն քն տեսիր, քն տեսիր.
 Բայց յուխտէ քո ազգ մեր արգել են առեր, են առեր,
 քնդ որս Հէննէս կարօտ (ծառամբ) քուռոյս մեր, քուռոյս մեր:
 Ուրախ լեր դու, շնորհալի Յորդանան:

Ձեռագրի էջ 109

21

*Տաղ ի վերայ Սրբոց Յակոբեանց հիւհրաշ Տաճարին. երգի
 որպէս՝ Տիւ եւ գիշեր միշտ յարածամ ոչ դադարիմ ի լալոյ՝.
 առեալ ի դունոյ որ ասէ կէզէ կէզէ պու ճիհանի ազըպէթ
 նօլսամ կէրէք՝:*

Համայն ազանց դու գովելի, պայծառ տառար գեղեցիկ,
 հիմնեալ անուն առաքելոց սուրբ Յակոբեանց երջանիկ,
 շքեղապանծ ձեռով կերտեալ, շափիւղայ են քոյդ քարինք.
 պարծանք մերքս Հայոց ազգի, ո՛վ սուրբ տառար ցանկալի:
 Է ի վերայ չորս սեանցդ ձգեալ ձեղումք ահեղ բարձրագոյն,
 առ որս արկեալ քեւտարած՝ ամուր կամարք լայնագոյն,
 որոց վերայ կայ հոյակապ գմբէքըդ քո մեծագոյն,
 պարծանք մերքս Հայոց ազգի, ո՛վ սուրբ տառար ցանկալի:
 Ներ քո աւագ սուրբ խորանիդ կայ անգին ակն պատուական,
 Տեառն եղբօրքն՝ Յակոբայ մարմինն եղեալ իբր հիման,
 որոյ գահըն ի քեզ փայլի ըստ արեւու տիպ ցոլման,
 պարծանք մերքս Հայոց ազգի, ո՛վ սուրբ տառար ցանկալի:
 Նաեւ որդւոյն գերեթեայ Առաքելոյն Յակոբայ,
 սուրբ գլխոյն դիրքն էյաջ յորմոյդ՝ սեղան վերայ կազմեալ կայ,
 այդու երկու լուսաւորօք նման երկնից դու ցնծայ,

պարծանք մերքս Հայոց ազգի, ո՛վ սուրբ տաճար ցանկալի:
 է՛րնդ քեւօք յաջ եւ յահեակ տաճարք շքեղ, անմամն,
 Ստեփաննոս՝ Ի էջմիածին անուամբ կերտեալ հրաշագան,
 վերնաշարկիդ՝ Պետրոս Պօղոս առաքելոց կայ սեղան,
 պարծանք մերքս Հայոց ազգի, ո՛վ սուրբ տաճար ցանկալի:
 է՛կից տաճարք Սուրբ Մինասայ, Սուրբ Սարգսի գերյարգոյ,
 Սուրբ Թորոս մեծ զինաւորին յատուկ տաճարն յարտաքոյ,
 եւ այլ բազում տաճարք, խորանք ի քեզ շուրջ քեւ պարեալ գոյ,
 պարծանք մերքս Հայոց ազգի, ո՛վ սուրբ տաճար ցանկալի:
 Սուրբ մասն ունիս կենաց փայտէն եւ այլ սրբոց շատ մասունք,
 քնդ աստղալից երկնից փայլին անքիւ վառ բո կանդեղունք,
 հրեշտակք անտես փառաբանիչք ճայնակցեալ յայնս բոյդ ման-
 րկունք,

պարծանք մերքս Հայոց ազգի, ո՛վ սուրբ տաճար ցանկալի:
 է՛ր եւ տապան Սուրբ Մակարայ՝ Գլխադրին կից փայլի,
 որմունքդ ահեղ մեծ տաճարիդ՝ զպատկերազարդ հրաշալի,
 Նօտարս (մածառք) քուռոյս վայելել զսուրբ շնորհսդ հոգելի,
 պարծանք մերքս Հայոց ազգի, ո՛վ սուրբ տաճար ցանկալի:

Զեռագրի էջ 110

22

Ի վերայ Նազարէթ Քաղաքի:

Նազարէթ անուն՝
 որ եւ ծաղիկ իսկ՝
 գաւազանն ետեսայ
 սուրբ կոյսն էր ի նոյն
 Առաքիլ ի վերուստ
 ողջոյնն ի Հօրէ
 մինչ երթար յաղբիւրն՝
 սուրբ կոյսն փախեալ՝
 Զուարճալի սուրբ տեղն
 փառաւոր տաճար
 ջուր սուրբ աղբիւրին
 յունական ազգին
 Անդրէն հրեշտակին
 ի տան Յօսէփայ
 սուրբ կոյսն ի յետուստ՝
 սիւնն հալեալ եւ կէսն
 Բամեալ վայելուչ
 յայնանիստ եւ մեծ՝
 Տաճար գեղեցիկ
 Փռանկաց ազգին
 Էնն Աստուած մարմնով
 եւ ըստ մարդկայնոյ

Ի քարգմանս առեալ,
 ըստուգաբանեալ,
 որ եւ ծաղկեցեալ,
 ցեղիցքն սերեալ:
 Հրեշտակապետին,
 բերեալ ետ կուսին,
 սափորն ի յուսին,
 յերկիւղէ սրբտին:
 Այժմ է վանք շքեղ,
 յոյժ գեղաշքեղ,
 է հիւանդաց դեղ,
 վիճակեալ յատկեղ:
 Նրմին հետեւեալ,
 կրկին երեւեալ,
 սեանքն պահ մտեալ,
 է վերուստ կախեալ:
 Նոյն տեղն հրաշալի,
 վանք յոյժ ցանկալի,
 եւ շրնորհալի,
 յատկացեալ տեղի:
 Էդեւ անդ սրնեալ,
 քնութեամբ զարգացեալ,

քնդ մանկունս սորին՝
 ի սոյն սահմանի
 Թափօր լեռնն է մերձ
 որ հանդերձ Հերմոնի
 գի Տէրն մեր անդ,
 ցոյց ետ քնդ իւրն
 Քաղաքս աննըման,
 կարի գեղեցիկ
 ի վերայ բլուրի՝
 ամէն բարութեամբ
 Այլեւ շինուածք իւր՝
 խանութք եւ կրպակք՝
 յամրաշէն քաղաքայ՝
 հիանաւ առ այն
 Դօղուն շրնորհաց
 գլխս ամենեցուն
 Տեառնակոյս տեղիքն՝
 ըզսիրտ մեր սիրով
 Ապա եւ բնակիչք
 Յոյնք եւ Ասորիք՝
 տեսեալմբ գեղեցիկք,
 եւ արհեստաւորք՝
 Քաղաքս այս ազնիւ
 բայց եւ ոչ գոյ անդ՝
 փոքրագոյն լեռանց
 յորքս մերձ առ մերձ
 Ի գալնմեր աստ՝
 հոգւով եւ մարմնով
 ի (լիմբառ) Թույս՝
 գայս ոտանաւորս

խառնեալ եւ շրջեալ
 հրաշարն գործեալ:
 Նորին սահմանին,
 քնդ լուսոյ փայլին,
 գիտոս աստուածային
 եղելոց դասին:
 Օդ իւր քաղցրագոյն,
 դրիւք փոքրագոյն,
 շինեալ շքեղագոյն,
 ի առատագոյն:
 Տունք եւ բնակարանք,
 բոլոր ապարանք,
 քնչից պահարանք,
 մարդկան տեսարանք:
 Անուշ հոտ բուրք,
 իսկ լըցուցանէ,
 գմեգ կեցուցանէ,
 վառեցուցանէ:
 Բամեալ որ անդ են,
 կէս մի ֆռանկք են,
 բնութեամբ համեստք են,
 արի եւ ժիրք են:
 Է քարց պարբսպի,
 գող եւ հարամի,
 եւ ձորամիջի,
 գիւղորայս ունի:
 Էղափ ցրնծացեալ,
 յոյժ ուրախացեալ,
 ուխտ մեր կատարեալ,
 իսկ շարնդրեալ:

Ձեռագրի էջ 111—112

23

Ի վերայ Սրբոց Յակոբեանց գերապանծ Աթոռոյն:

Ամենապայծառ
 Սրբոց Յակոբեանց
 որ քնդ արեւու
 յԱրքայից շինեալ՝
 Բարձր պարբսպալ՝
 շափիղայի պէս՝
 երկաթապատեալ
 կամարնագեալ
 Գմբէթայարկ կայ
 աղինասարսա

իսկ գերբաղձալի,
 Աթոռ շրնորհալի,
 փայլի լուսով լի,
 եղեւ հիմնաւոր:
 Զքնաղ պատուական,
 քարինքն աննըման,
 դուռնքն յամրական,
 վերուստ բարաւոր:
 Պայծառ յարկ սորին,
 տառաք երկնային,

իրաւի ասեմ
 բազում կանդեղօք
 Դիրք լայնատարած
 յաջ յահեակ կողմանց՝
 քառակոյս ձեռով
 տեղիւքն բարձր
 եղեալ կայ ի հիմն
 Յակոբայ երջանկին՝
 պատկերօք նրկար
 որով պարծիմք ի մէջ
 Զդիրք գլխոյն պատուական
 սուրբ Առաքելոյն
 յաջակողմ որմոյն՝
 բուրե՛ սուրբ տեղոյն
 Է՛ եւ մերձ սորին՝
 տապան հզնաւորին
 ուխտաւոր անձինք
 խոստովանաւորն
 Ըստեփաննոսի
 որ վարդապետեաց՝
 միաբանութեամբ
 երբեմն նստեալ
 Թագազարդ սեղանք՝
 բարձրագոյն խորանին,
 Պետրոս եւ Պօղոս
 ըստ պատուոյ իւրեանց
 Ժողովուրդք տեսեալ
 գարբոյն Սարգսի
 ընդ սրբոյն Մինասայ
 եւ Է՛ տեղին այն
 Իսկ երկու սեղանք
 սուրբ Խաչի անուան
 կան հանդէպ միմեանց՝
 անդ ելօղ անձինք
 Լուսաձեռ ունի
 սուրբ Էջմիածնի
 երեք սուրբ քարինքն
 փայլին ընդ լուսնոյ՝
 Խորան հրաշալի,
 եւ տառարըն այն՝
 սուրբ Հոգի անուամբ
 համբուրօղք լինին՝
 Ծագ յարեւելեան
 սուրբ Թորոս անուան՝
 շաբաթօցն յերկիցս
 ուխտաւորք լինին՝
 Կայ եւ տառար Ի՛ր
 Հրեշտակապետի

աստղալից երկին
 փայլի լուսաւոր:
 Է մեծ կալուածի,
 յորքս տարածի,
 յայնպարայածի,
 եւ յոյժ փառաւոր:
 Տեառն եղբօր մարմին,
 ներքոյ սեղանին,
 որմունքն սորին,
 ազգաց բիւրաւոր:
 Նշանադրեալ,
 Յակոբայ ընտրեալ,
 գմբէքայարկեալ
 հոտ անուշաւոր:
 Օրհնեալ որմ յոր կայ,
 սրբոյն Մակարայ,
 անդ ասեմ մեղայ,
 լինին գղջաւոր:
 Տանարն աննրման,
 Է՛ նա կայարան,
 անդ յաղօթս կան,
 լինին դիւրաւոր:
 Առ վերին կողման
 որ յոյժ պատուական,
 Առաքեալք ցնծան
 կան ահեղաւոր:
 Բախալի սրբոսի
 տառարն որ ազնիւ
 յարգիւ ի պատիւ
 Մասանցն ահաւոր:
 Է՛ յոյժ բարձրագոյն,
 եւ սուրբ Համբարձում,
 կամարաց կանգուն,
 լինին հիւաւոր:
 Յահեակն տառար մի,
 անուան ցանկալի,
 եւ անդ շնորհալի,
 կարի լուսաւոր:
 Որ խիստ գեղեցիկ,
 Է՛ կարի փոքրիկ,
 կայ անդ ի տանիք,
 սրտի դիւրաւոր:
 Հիմնեալ տառար մի,
 քաջ զինաւորի,
 պատարագ մառչի,
 անդ աղօթաւոր:
 Արտաքոյ կողման,
 կառուցեալ անուան,

ուր բանտն առաջին՝
 բերանաբաց փարինքն
 Հրաշալի վանք մի՝
 բանտն երկրորդ է անդ,
 ուր Պետրոս լալովն
 Պատրիարքունիքն անդ
 Չրիւք Հոգւոյն լցեալ՝
 Եպիսկոպոսունք՝
 փայլին յԱթոռոջս
 իբր աստեղս երկնից
 Ղամբարանըման՝
 ծայրագոյն պետքն
 հանգոյն հրեշտակաց՝
 գունկնդիրս ինքեանց
 Ճոխ եւ պանծալի՝
 կարգեալ գլուխ եւ դէտ՝
 սրբազան Հայրքն
 որ եւ Պատրիարք
 Լեծ զինաւորին
 որ տօնի մեծ Պահոց
 Աստուածապարգեւ
 իրաւի այս անուանս՝
 Յարգոյ եւ ազնիւ
 քնտիր եւ մաքուր՝
 սիրօղ աղօթից՝
 քնդունակ գոլով
 Նուիրակումն ունի
 հանճարեղ գիտունք
 յոլորտս աշխարհի՝
 գնան անդ լինին
 Շնորհագարդ համեստ՝
 եւ պարկեշտասուն
 որք ունին սահման՝
 անխափան լինին
 Ունի եւ թարգման՝
 որ տիւ եւ գիշեր՝
 սրբոյ Աթոռոյս
 ջանասիրութեամբ
 Չբխաղ գիտութեամբ՝
 գապիք բռնաւորաց՝
 յաչս ամենեցուն՝
 որ անուամբ իւրով
 Պայծառ օտալիւք,
 շատ գործակալօք
 բառերոյս այգեօք՝
 շրջեղ Աթոռս է
 Զերմեռանդ սիրով
 աւետեմ ազգիս

եւ սուրբ ծառքն այն,
 յարգեն պատուաւոր:
 Նոյն կոչի Փրկիչ,
 վեմքն կափարիչ,
 լեալ հոգւոյն գրտիչ,
 ննջեն շիրմաւոր:
 Նրբիմաց Արհիւք,
 կարի երջանիկ
 տի՛ր այնք պանծալիք,
 հառազայթաւոր:
 Ի ներքս փայլին,
 միշտ փաղցրաճայնին,
 սուրբ եղանակին,
 առնեն զմայլաւոր:
 Սոցունց գումարին
 երջանիկ արհիւք՝
 մեր գերյարգելին,
 յոյժ հոչակաւոր:
 Է՛ նա համանուն,
 նախկին շաքաթուն,
 քստ մեր բարբառոյն,
 է՛ արժանաւոր:
 Կաց իւր բարեկարգ,
 ունի վարք եւ բարք,
 սաղմոսանըւազ,
 շնորհացն երկնաւոր:
 Արհիւք պանծալիք,
 եւ նոյն րարունիք,
 վիճակս անուանիք,
 նոցա խրատաւոր:
 Բամբ սարկաւազաց,
 վարժեցեալ դպրաց,
 պաշտօնի կարգաց,
 օրհնաբանաւոր:
 Նուրբ հանճարով այր,
 է՛ յոյժ հոգատար,
 լինիլ շինարար,
 իւր արդիւնաւոր:
 Երեւելի է,
 պատասխանօղ է,
 յոյժ սիրելի է,
 է՛ Աւետաւոր:
 Յանկալի խրցօք,
 եւ վերակացօք,
 այլ եւ պարտիգօք,
 յոյժ վայելչաւոր:
 Ի իւսեմ պատմութիւն,
 մեր ուրախութիւն,

զի սուրբ Աթոռս է՝
 երանի է այնց
 Ռեհտին քաղցրաշաղ՝
 ի սա գտանի
 եւ մեղաւորաց՝
 սրբոյ Աթոռոյս՝
 Սորին համբուն իսկ
 յունկս ամենեցուն՝
 ըզսիրելիս իւր՝
 եւ գատելիս իւր՝
 Վայելուչ ձրիւք,
 սիրօղբն սորին
 աստ եւ հանդերձեալն
 ի մէջ ամենից՝
 Տենչալի տաւարք
 բոլոր շրջապատ՝
 յորս պաշտօնի կան
 հանապազ լինին
 Բամբ ժողովրդոց
 տեսանեն պատարագ
 ընկալնուն զշնորհս
 հոգւով եւ մարմնով
 Ցանկացօղք սորա
 ի տար աշխարհաց
 գան համբերութեամբ
 ոյր վայելչութեամբ
 Ի իւսօղս անարժան
 յոյժ վառեալ եղէ
 որ եւ գրեցի
 եղեալ մշտապէս
 Փառքս մատուցուք
 որ Սուրբ Աթոռս ետ
 նա պահեսցէ զսա
 շքեղ եւ պայծառ
 Քաղցրասիրտ յարգոյ՛ք
 ողորմի ասացէ՛ք
 որ գրեցի զսա
 պատմիչ լինիլ իսկ

Հայոց պերճութիւն,
 որք գան ուխտաւոր:
 Որ եւ բարեհաւ,
 շնորհ բազմագան,
 հոգւոց դեղ բուժման,
 հընարք բխրաւոր:
 Յոլորսըս հընչէ,
 բստ փողոյ գոչէ,
 առ ինքն կոչէ,
 առնէ հեռաւոր:
 Ամէն պարգեւօք,
 լընանին բարեօք,
 երեսին փառօք,
 լինին պատուաւոր:
 Սորին գեղեցիկք,
 սուրբ եկեղեցիք,
 հրեշտակք եւ մարդիք,
 փառաբանաւոր:
 Աստ ամենայն օր
 սուրբ գառին հօր
 նորին Տիրագոր
 լինին հրմուաւոր:
 Յնծութեամբ դիմեն
 շատ վիշտըս կըրեն
 եւ աչօք տեսանեն
 լինին բերկրաւոր:
 եւ կարի յետին
 արդ սիրով սորին
 ըզվէպըս ճառին
 սըրտիւ ըզճաւոր:
 Արարչին մերոյ
 ազգիս հայկազնոյ
 ընդ իւր հովանոյ
 յոյժ հաստատաւոր:
 Լրսօղք սոյն բանիս
 ինձ անարժանիս
 (մաճառ) սոյն թւիս
 մշտրնջենաւոր:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՏԵՐ ԳՐԻՉ ԵՒ ՆԱՏԵՐԵԱՆՔ

Մեր գրչութեան պատմութեան մէջ պատուաւոր էջ մը կը գրաւէ Նատեր գրիչ, ոչ միայն իր կատարած ընդօրինակութիւններով, այլ նաեւ նահապետն ըլլալով ճարտար գրիչներու եւ ծաղկողներու ընտանիքի մը: Իր երեք որդիները — Աւետիս, Ստեփանոս եւ Գրիգոր — ուսած են հայրենի արուեստը եւ արդիւնաւորապէս կիրարկած, առաջին երկուքը մանաւանդ: Ապա Ստեփանոսի որդին Յովհաննէսն ալ իր կարգին շարունակած է ծաղկողի աշխատանքը՝ տալով իր լուսման հայ մշակոյթի գանձանակին: Նատերեանք առաւելապէս աշխատած են Խրիմի մէջ՝ Սուրխաթ քաղաքը:

Ներկայ յօդուածով համառոտակի կը ներկայացնենք Նատերեանց երեք սերունդի պատկանող գրիչները եւ մեզի ծանօթ իրենց աշխատութիւնները:

Ա. Նատեր Գրիչ, 1300? — 1370?, աշակերտ Յակոբի (Յուցակ Զեռ. Անկիւրիոյ, էջ 776): Ամուսինը՝ Մլհաւան, մեռած 1365ին: Զուակները՝ Յովհաննէս, վաղամեռիկ (1324—1344), Աւետիս սարկաւազ, Ստեփանոս քահանայ, Գրիգոր Եպիսկոպոս, եւ Հեղինէ: Իր աշխատանքներէն ծանօթ են աւելի քան տասնեակ մը, կատարուած 1339—1363 թուականներուն: Կը ներկայացրենք թուականի կարգով:

1. Աւետարան, 1339ին, Սրսցու օրինակէ, կամաւ «Առաքեալ Հնորձազարդ Նկարչի» — Զեռ. Երեւանի, թ. 7837:

2. Աւետարան, 1341ին աւարտած է, Գէորգ սարկաւազի փափաքով. — Զեռ. Երեւանի, թ. 2653:

3. Աւետարան, 1342ին օրինակած է: Ծաղկող իր որդին Աւետիս. — Զեռ. Վիեննայի, թ. 849:

4. Աւետարան, 1344ին. — Զեռ. Երեւանի, թ. 7637:

5. Աւետարան, 1346ին, Արրահամ երէցի խնդրանքով: Ծաղկած եւ կազմած է իր որդին Աւետիք. — Զեռ. Երեւանի, թ. 7636:

6. Աստուածաշունչ, 1346ին, Գրիգոր եւ Վահան արեղաներու խնդրանքով. — Յիշա. ԺԴ. Դարի, թ. 436:

7. Աւետարան, 1347ին, Մկրտիչ երէցի համար: Նկարադարդած է իր որդին Աւետիս սարկաւազ՝ բարձր արուեստով. — Զեռ. Երեւանի, թ. 7742:

8. Ճառքնոյթ, 1347ին: Ստացողք բազումք. եկեղեցականք, աշխարհական արհեստաւորք, եւ բարեպաշտ կանայք. — Յիշա. ԺԴ. Դարի, էջ 359—367: Զեռ. Երեւանի, թ. 3797:

9. Ճաշոց, 1358ին, Սարգիս Քահանայի փափաքով. — Զեռ. Անկիւրիոյ, թ. 156:

10. Ճաշոց, 1358ին, Յովաննէս եւ Յոհաննէս կրօնաւորներու փափաքով. — Զեռ. Երեւանի, թ. 7435:

11. Տօնապատմաւ, 1359ին, Մարգարէ արեղայի խնդրանքով. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 2040:

12. Մեկնութիւն Կաթողիկէից Թղրոց՝ Սարգիս Վարդապետի, 1360?ին, Անդոյ Վանքի միաբաններուն փափաքով. — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, Թ. 567: Զեռ. Երեւանի, Թ. 1529:

13. Բան Գիմադրական Ընդդէմ Հերձուածողաց՝ Ստեփանոս Օրբէլեանի, 1363ին. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 6886:

Բ. Աւետիս սարկաւազ, Գրիչ, Ծաղկող եւ Կազմող, (1325? – 1381?), որդի Նատերի եւ Մլհաւանի: Նախ աշակերտ եւ ապա գործակից իր հօրը: Իր գործունէութեան շրջանը տեւած է երեք տասնեակ տարիներ, 1342–1371: Այդ ժամանակաշրջանէն ծանօթ են տասնեակ մը գործեր, հետեւեալ յաջորդականութեամբ.

1. 1342ին ծաղկած է իր հօրը օրինակած Աւետարանը. — Զեռ. Վիեննայի, Թ. 849:

2. 1346ին ծաղկած եւ կազմած է իր հօրը օրինակած Աւետարանը. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 7636:

3. 1347ին նկարադարդած է իր հօրը օրինակած Աւետարանը. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 7742:

4. 1348ին գրած եւ յաջողապէս նկարադարդած է Աւետարան մը, բարակաչառ Պօղոսի խնդրանքով. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 7857:

5. 1355ին օրինակած է ժողովածու մը՝ իրեն համար: Ընդօրինակութեան մէկ մասը կատարած է իր ծերունի հայրը. — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, Թ. 495: Զեռ. Երեւանի, Թ. 6938:

6. 1358ին օրինակած է Նարեկ մը Վարդան միայնակեցի փափաքով. — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, Թ. 523:

7. 1362ին օրինակած է Դ. Արիստղազացիի Յաղագս Երկնային Քահաւանայապետութեանց զիրքը՝ Սերաստացի Յովհաննէս կրօնաւորի հրամանով. — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 456–457:

8. 1363ին ծաղկած է իր եղբոր Ստեփանոս Քահանայի օրինակած ժողովածուն. — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, Թ. 556:

9. 1365ին օրինակած է ձաշոց մը Սարգիս Քահանայի խնդրանքով. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 4656:

10. 1371ին ծաղկադարդած է ձաշոց մը՝ օրինակուած Աւետիս Քահանայի որդի Յովհաննէս զրչի ձեռքով. — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, Թ. 613: Զեռ. Երեւանի, Թ. 7449:

Գ. Ստեփանոս Քահանայ, Գրիչ, Ծաղկող եւ Կազմող (1327? – 1402), որդի Նատերի եւ Մլհաւանի, եղբայր Աւետիս սարկաւազի, հայր Յովհաննէս Գրչի, աշակերտ Նատեր Գրչի եւ ուսուցիչ Պաւղոս Գրչի (Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 460, 623): Իր գործունէութեան շրջանը տեւած է աւելի քան կէս դար, 1347–1401: Այդ ժամանակաշրջանէն ծանօթ են աւելի քան երկուստասնեակ մը երկեր: Կը ներկայացնենք ժամանակագրական կարգով:

1. 1347ին օրինակած է Տօնապատմաւ մը: Կազմող՝ Նատեր: Ստացող՝ Աստուածատուր եւ Վարդան քահանայք. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 372:

2. 1352ին օրինական է Աստուածաշունչ մը Քրիստոսոստուր կրօնաւորի փափաքով.— Յիշտ. ԺԴ. Դարբի, թ. 478:

3. 1352ին օրինական է Աւետարան մը Յովհաննէս կուսակրօն քահանայի բաղձանօք.— Ձեռ. երեւանի, թ. 7598:

4. 1354ին օրինական է մէկ Մեկնութիւն Եսայեայ՝ Կիւրղի Աղեքսանդրացոյ, Դերջանեցի Մինաս կուսակրօն քահանային համար.— Հայկ. Թրգմ. էջ 507-508:

5. 1356ին օրինական է Մարգարէութիւն Եսայեայ եւ Թուղբ Պաւլոսի, Յոհան կուսակրաւն քահանայի հրամանով.— Ն. Քարամեանց, Յուցակ Հայ. Ձեռ. Պէրլինի, 1888, թ. 5:

6. 1357ին օրինական է Մեկնութիւն Քերականութեան՝ Վարդան Վարդապետի, Կարապետ Ընթերցասէր քահանային խնդրանքով.— Ձեռ. երեւանի, թ. 2371:

7. 1363ին օրինական է Ժողովածու մը Սերաստացի Յովհաննէս կրօնաւորի հրամանով.— Յիշտ. ԺԴ. Դարբի, թ. 556:

8. 1368ին, մասամբ դրած եւ աւարտած է Աստուածաշունչ մը: Ստացող՝ Յովհաննէս կրօնաւոր քահանայ.— Ձեռ. երեւանի, թ. 2705:

9. 1377ին օրինական է Ճաշոց մը: Ստացող՝ Մանուէլ քահանայ.— Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 12:

10. 1381ին օրինական է Ճաշոց մը: Ստացող՝ Թադէոս քահանայ.— Ձեռ. երեւանի, թ. 7477:

11. 1391ին ծաղկած եւ կազմած է Մարկոս Գրչի օրինական Ճաշոցը: Ստացող՝ Առաքել երէց.— Յիշտ. ԺԴ. Դարբի, թ. 740: Ձեռ. երեւանի, թ. 7446:

12. 1400ին օրինական է մէկ Գիրք Պարապմանց՝ Կիւրղի Աղեքսանդրացիի, Խաչատուր Վարդապետի պատուէրով.— Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 1206:

13. 1401ին օրինական է Նարեկ մը Մելտենցի Արրահամ քահանայի ցանկութեամբ.— Ձեռ. երեւանի, թ. 3863:

Դ. Գրիգոր Սրկ. Գրիչ, 1330? - 1381?, որդի Նատեր Գրչի, եւ աչառկերա իր երէց եղբոր Աւետիսի: Խաղտեաց նահանգին Եպիսկոպոս ձեռնադրուած է 1358ին.— Յիշտ. ԺԴ. Դարբի, էջ 436, 457:

1. 1357ին օրինական է Աւետարան մը Մարգարէ կրօնաւորի համար.— Ձեռ. երեւանի, թ. 8388:

2. 1358ին մասնակցած է իր հօրը օրինական Ճաշոցին.— Ձեռ. Անկիւրիոյ, թ. 156:

Ե. Յովհաննէս Քահանայ Մաղկող եւ Ոսկող, 1360? - 1420?, որդի Ստեփանոս Քահանայի, թոռ Նատեր Գրչի:

1. 1391ին, ըստ երեւոյթի, մասնակցած է Մարկոս Գրչի օրինական եւ իր հօրը ծաղկած Ճաշոցի ծաղկութիւն.— Յիշտ. ԺԴ. Դարբի, էջ 595: Ձեռ. երեւանի, թ. 7446:

2. 1401ին ծաղկած է իր հօրը Ստեփանոս Քահանայի օրինական Նարեկը.— Յիշտ. ԺԵ. Դարբի, Ա. Մասն, էջ 20: Ձեռ. երեւանի, թ. 3863:

ՀԱՅԱԳԷՏ ԼՈՒԻ ՄԱՐԻԷ

LOUIS MARIÈS

ԿԵԱՆՔԸ, ՀԱՅԱԳԷՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

ԵՒ ՆՐԱ

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԿՐԿՆԱԿԻ ԲՆՈՅԹԻ ՄԱՍԻՆ»

ԱՆՏԻՊ ՅՕԳՈՒԱՅԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ*

Հաշուետված ժեշտ Մարիէսը խօսում է նաև իր մի քանի աշխատութիւնների մասին, որոնց հայագիտականների վերաբերեալ ընթերցողը տեղեկութիւններ կը գտնի ստորև:

Այսպէս, Մարիէսը դասաւանդել է, հայագիտական աշխատութիւններ ղեկավարել, հայագէտներ պատրաստել, հայագիտական և այլ բնոյթի աշխատութիւններ գրել:

Նրա մեղուածան կեանքի գլխաւոր շրջանները եղել են հետևեալները.

- Ծնուել է Փարիզում 1876 թուականի Օգոստոսի 19ին:
- Միջնակարգ (երկրորդական) կրթութիւնը ստացել է Փարիզի «Վոժիրար» շրջանի Գիտութեան հայրերի ղեկավարած մի դպրոցում:
- 1893ին զարձեւ է Գիտութեան միաբանութեան անդամ:
- 1898ին արժանացել է Բանասիրական գիտութիւնների Licencié Վկայականին:
- Արեւելեան կենդանի լեզուների դպրոցում 1918ին ստացել է յունարէնի դասընթացի շրջանաւարտի վկայական, 1919ին՝ հայերէնի, 1920ին՝ ուսերէնի:
- 1914ին մասնակցել է Համաշխարհային առաջին պատերազմին իրրե զինուորական խոստովանահայր, ցուցաբերած անձնուիրութեան համար արժանացել է չքանչանների:
- 1924ին ստացել է Բանասիրական գիտութիւնների դոկտորի գիտական աստիճան:
- 1928ին ստացել է Բարձրագոյն ուսմանց դպրոցի Պատմագիտական և Բանասիրական բաժինների շրջանաւարտի վկայական:
- 1926–1946 տարիներին դասաւանդել է գրաբար ‘Léon-Henri Lévassier’ բարձրագոյն դպրոցի Արեւելեան հին լեզուների բաժնում:
- 1958ի Նոյեմբերի 19ին վախճանուել է Ուաշինգտոնի Նիւստրիքի քաղաքի նորընծայարանում:

Ստորև ժամանակագրական կարգով ներկայացնում ենք Մարիէսի հայագիտական աշխատանքների մասնագիտական ցանկը, որ առանձնացրել ենք «École des Langues orientales anciennes de l'Institut catholique de Paris, Mémorial du Cinquantenaire (1914–1964)» գրքում (Փարիզ, 1964)

* Սկիզբը տե՛ս ՍԻՈՆ, 1973 թ. 9–10:

լոյս տեսած նրա ամբողջ աշխատութիւնների ցանկից և մասամբ լրացրել ենք երեք աշխատանքի յաւելումով. նշել ենք Մարիէտի աշխատութիւնների մասին լոյս տեսած գրախօսականները, որոնք այդ ցանկում չկան: Գրքերի անունները գլխագրերով են շարուած:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՅԱՆԿ ՄԱՐԻԷՍԻ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ

Յապաւումներ

BSL Bulletin de la Societé de linguistique de Paris.

MSL Mémoires de la Société de linguistique de Paris.

NICP Nouvelles de l'Institut Catholique de Paris.

PO Patrologia Orientalis.

REA Revue des Etudes Arméniennes.

RICP Revue de l'Institut Catholique de Paris.

ROC Revue de l'Orient chrétien.

RSR Recherches de Science religieuse.

1. 1920 Le texte Arménien de l'Évangile d'après Matthieu et Marc. RSR, t. 10, 1920, p. 28-54.

Աւետարանի հայերէն ընդգիրն ըստ Մատթէոսի և Մարկոսի:

2. 1921 Un commentaire sur l'Évangile de saint Jean, rédigé en arabe (circa 840) par Nonnos (Nana) de Nisibe, conservé dans une traduction arménienne (circa 856), REA, t. 1, 1921, p. 273-296.

Նանայի Ասորաց վարդապետի Մեկնութիւն Յովհաննու Աւետարանին, արաբերէն շարագրուած (շուրջ 840 թ.), պահպանուած հայերէն թարգմանութեամբ (շուրջ 856 թ.):

3. 1921 Epikoura = Aboukara. REA, t. 1, 1921, p. 439-441.

Եպիկուրա = Աբուկարա:

4. 1922 Le Meilleur exemplaire de la version arménienne des Évangiles. RSR, t. 12, 1922, p. 69-72.

Աւետարանների հայերէն թարգմանութեան լուադոյն օրինակը:

5. 1924 LE DE DEO D'EZNIK DE KOLB connu le nom de "Contre les Sectes", Études de critique littéraire et textuelle, Paris, Geuthner, 1924, 212 p. (Extrait de la Revue des Études arméniennes, T. IV, fasc. 1).

Եջնիկ ԿՈՂԲԱՅԻ. «ՅԱՂԱԳՈ ՄԱՏՈՒԾՈՅ», յայտնի «Եղծ պաւսնդոց» խորագրով: Մասենադրական և ընդգրագրատական ուսումնասիրութիւն:

Comptes rendus - Դրախօսութիւններ.

1. A. Meillet (Journal Asiatique, CCIX, juillet-septembre 1926, 164-165).
2. P. Peeters (Analecta Bollandiana, t. 44, 1926, 171-174).
3. Adhémar d'Alès (Les Etudes, 326-328).

4. *A. Vincent* (Revue des Questions historiques, 1er avril 1926, 173-174).
5. *R. Draguet* (Revue d'Histoire ecclésiastique, 15 avril 1926. 360-361).
6. *Jules Lebreton* (Recherches de Science religieuse, 1926, t. 15, 387-388).
7. *Fr. Tournebize* (Mélanges de l'Université Saint Joseph, Beyrouth, t. X, 1929, fasc. 7, 238-239).
8. *K. Mlaker* (Orientalische Literaturzeitung, 1926, Nr. 8, 560-564).
9. Գ. Նահապետեան (Բաղժամուկ, 1925, 161-166):
10. Հ. Անտոնեան (Բաղժամուկ, 1926, 170-171):
11. Ն. Ազունց (Բաղժամուկ, 1925, 196, 294, 366. 1926, 12, 69, 108: Ի միջի ալլոց):
12. Եղիա Փեչիկեան (Բաղժամուկ, 1928, 289, 321. 1929, 65, 97, 201, 265: Ի միջի ալլոց):

6. 1925 L'arménien classique pour lui-même. *ROC*, t. XXV. 1925-1926, f. 3 et 4, 378-399.

Դասական հայերէնն իբրեւ այգալիսին:

7. 1926 A propos d'Eznik, p. 241. *REA*, t. 6, 1926, p. 177-178, եզնիկի էջ 241ի առիթով:

8. 1926 Frederick Cornwallis Conybeare (1856-1924). *Notice biographique et bibliographie critique*. *REA*, t. 6, 1926, p. 185-332.

Ֆրեդերիկ Կոնբեարիս Կոնիբեր (1856-1924): Կենսագրական ակնարկ և քննական մատենագիտական ցանկ:

Compte rendu — Դրախտութիւն.

Jules Lebreton (RSR, t. 17, 1927, 355).

9. 1927 Critique de quelques témoignages allégués en faveur de a forme պայ pay, sans n. Հանգ. Ամս., t. 41, 11-12, 1927, 767-772.

Պայ՝ առանց ն-ի ձևի օգտին բերուած մի քանի վկայութիւններ ընդդէմ իւր:

10. 1928 ÉTUDE SUR QUELQUES NOMS ET VERBES D'EXISTENCE CHEZ EZNIK. A propos de la page 241, *Paris*, Geuthner 1928, 132 p. = *REA*, t. VIII, 1928, p. 79-210.

Եզնիկի երկրորդ ԳՈՅՈՒԹԻԻՆ ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՂ ՄԻ ՔԱՆԻ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԵՒ ԲԱՅՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՆ: Էջ 241ի առիթով:

Compte rendu — Դրախտութիւն.

A. Meillet (BSL, t. XXX, 1930, 94-95).

11. 1929 Note sur l'emploi de -n avec *Astuac* chez Eznik, *REA*, t. IX, 1929, 99-112.

Դիտողութիւն եզնիկի գրքում ԱՍՏԱԿ անուն հետ -ն-ի դարձածութեան մասին:

12. 1930 Sur la formation de l'aoriste et des subjonctifs en -ց- en arménien. *REA*, t. X, 1930, 167-182.

Հայերէնի ցոյցական անցեալ կատարելի և ստորագոյնականների կազմութեան մասին:

Comptes rendus — Գրախօսութիւններ.

1. A. Meillet (*BSL*, t. XXXIII, 1932, 89-90).

2. A. Cuny (*Revue des Études anciennes*, t. XXXIV, 1932, 115).

3. R. Godel (*Remarque: REA*, Nouvelle Série, t. II, 1965, 21).

13. 1935 *Hippolyte de Rome* (*scripsit* 200-235). Sur les bénédictions d'Isaac, de Jacob et de Moïse. Notes sur la tradition manuscrite: texte grec, versions arménienne et géorgienne. Paris, *Les Belles Lettres*, 1935, 62 p.

Հիպոլիտոս Հռոմայեցի (գրել է 200-235 թթ.). Իսահակի, Յակոբի և Մովսէսի օրհնութիւնների մասին: Տեղեկութիւններ յունարէն բնագրի, հայերէն և վրացերէն թարգմանութիւնների մասին:

Compte rendu — Գրախօսութիւն.

Jules Lebreton (*Recherches de Science religieuse*, t. 26, 1936, 203-204).

14. 1936 *Collaboration à ESQUISSE D'UNE GRAMMAIRE COMPARÉE DE L'ARMÉNIEN CLASSIQUE* par A. Meillet, Vienne, 1936, 2e édition, 205 p.

Աւստրալիացի Մեյլէի «ՈՒՐՈՒԱԳԻՄ ԴԱՍԱԿԱՆ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ» աշխատութեան, 2րդ հրատարակութիւն, Վիեննա 1936, 205 էջ:

15. 1937 Le sens qu'avait Antoine Meillet de l'arménien classique, dans "Une cérémonie consacrée à la mémoire du Prof. A. Meillet", Paris, 1937, p. 28-49.

Մեյլէն ինչ բնութեամբ ունէր զատական հայերէնի մասին:

[Հայերէն թարգմանութիւնը տե՛ս «ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ», Երուսաղէմ, 1938, էջ 478-494, արտատպւած՝ «Անահիտ», 1937, թիւ 1-2, էջ 78 և յաջ.]:

16. 1938 Arménien *krkin* "double", *Revue des Études indo-européennes*, t. I, 1938, 445-446.

Կրկին:

17. 1952 Le Diatessaron à l'origine de la version arménienne *RSR*, t. 38, 1951, 247-256.

Համարարքա Աւետարանը որպէս հայերէն Աւետարանի հիմք:

18. 1953 Le sens de *naxabarbar* chez Eznik. *Mélanges de l'Université Saint Joseph*, Beyrouth, t. 30, 1953, 51-61.

Նախաբարբառի իմաստը Եզնիկի երկում:

19. 1954 Une Antiphona de saint Ephrem sur l'Eucharistie. *RSR*, t. 42, 1954, 394-403.

Եփրեմ Ասորւ մի կցուրդ Հաղորդութեան մասին:

20. 1954 *HIPPOLYTE DE ROME. SUR LES BENEDICTIONS D'ISAAC, DE JACOB ET DE MOÏSE*. Texte grec, versions arménienne

et géorgienne. Introduction et traduction, notes et tables, en collaboration avec M. Brière et Ch. Mercier, *PO*, t. XXVII, fasc. 1 et 2, 1954, XL-247 p.

ՀԻՊՈԴԻՏՈՍ ՀԻՌՄԱՅԵՑԻ. ԻՍԱՀԱԿԻ, ՅԱԿՈԲԻ ԵՒ ՄՈՎ-ՍԷՍԻ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ (Բնագիր, հայերէն և լրացրէն թարգմանութիւններ):

Compte rendu — Գրախօսութիւն.

Հ. Ն. Ալիկեան, *Հանդէս Ամսօրեայ*, 1954, էջ 602-604.

21. 1956 Pour l'étude du Diatessaron, *RSR*, t. 44, 1956, p. 228-223.

Համարարտա Աւետարանի ռատեմասիրութեան համար:

22. 1957 Deux antiphonae de saint Ephrem: "Le procès de béatification de David", *RSR*, t. 45, 1957, p. 396-408.

Եփրեմ Ասորու երկու կցուրդ. «Իսկի արդարացումը»:

23. 1959 EZNIK DE KOLB. *DE DEO* (en collaboration avec Ch. Mercier). Édition critique du texte arménien, *PO*, t. XXVIII, fasc. 3, 1959, p. 409-538; traduction française, notes et tables, *PO*, t. XXVIII, fasc. 4, 1959, p. 539-776.

ԵԶՆԻԿ ԿՈԼԲԱՅԻ, ՅԱԿՈԲԻ ԱՍՏԻՍՅԱՆ. Հայերէն բնագրի քննական հրատարակութիւն, Ֆրանսերէն թարգմանութիւն և Ծանօթագրութիւններ ու Յանկեր:

Comptes rendus — Գրախօսութիւններ.

1. Maurice Leroy (*L'Antiquité Classique*, t. 29, 1960, fasc. 1, p. 216-217).

2. Léon-Marie Froidevaux (*RSR*, t. 36, 453-459).

3. Lévon Khatcherian (*Patma-banasirakan handès*, 1962, fasc. 2, p. 188-198, en arménien).

24. 1961 HYMNES DE SAINT EPHREM CONSERVÉES EN VERSION ARMÉNIENNE (en collaboration avec Ch. Mercier). Texte arménien, traduction (latine) et notes explicatives, *PO*, t. XXX, fasc. 1, 1961, 270 p.

ՀԻՊՈԴԻՏՈՍ ՀԻՌՄԱՅԵՑՈՒ ԿՏՈՒՐԴՆԵՐԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ՊԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ (Հայերէն բնագիր, Լատիներէն թարգմանութիւն և բացատրական ծանօթագրութիւններ):

Compte rendu — Գրախօսական.

Ն. Ալիկեան (*Handes Amsorya*, 1954, p. 602-604).

25. 1946 De deux caractères de la culture arménienne (*Langue et littérature*) [paraissant ici pour la première fois].

Հայկական մշակոյթի կրկնակի բնոյթի մասին (Լեզու և գրականութիւն):

Մանօր. Առաջին անգամ տպագրուած է այստեղ:

Երուսաղեմ
(Գրուհակի)

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ՀԱՏՄԱԿԱՆ

KITĀB AL-YAMĪNĪ OF 'UTBĪ

AMNON NETZER

The Hebrew University of Jerusalem

Abū Nasr Muḥammad b. 'Abd al-Jabbār al-'Utbi (d. A. D. 1036) was the earliest Muslim historian to write about the reign of Nāsir al-Dīn Subuktegīn (A. D. 977-997), his younger son Ismā'il (997-998) and the first twenty years of the reign of Subuktegīn's elder son, Maḥmūd. The latter ruled for thirty-one years (A. D. 999-1030) over the most extensive empire in the eastern Islamic world since the dismemberment of the 'Abbāsīd Caliphate.

Born in Ray¹ (A. D. 961), 'Utbi left his home in early youth and came to live in Khurāsān with his maternal uncle, Abū Nasr al-'Utbi, who was an important official under the Sāmānids. After his uncle's death, 'Utbi first served as secretary to Abū 'Alī Sīmjūr, the commander of the army of Khurāsān (A. D. 988-993), then for a short time he was in the service of Shams al-Ma'ālī Qābūs, who was living in exile in Khurāsān. Later, 'Utbi was in the service of Subuktegīn and his son Ismā'il (A. D. 997-998).

'Utbi wrote his *Kitāb al-Yamīnī*² in A. D. 1021 and presented it to Sultan Maḥmūd's Vazīr, Hasan al-Maymandī. As a reward he was appointed postmaster of Ganj-i Rustāq. A year later, because of a quarrel which occurred between him and a person named Baghvī, al-Maymandī dismissed 'Utbi³. Toward the end of his life, 'Utbi served Maḥmūd's son, Mas'ūd.

Kitāb al-Yamīnī is a history of Subuktegīn and Maḥmūd and their tangled relations with dynasties such as the Sāmānids, the Farīghūnids, the Khwārazmīans, the Ziyārīds and the Būyīds. In most cases the text is deficient in dates and written in an exaggerated Arabic style, but since it is the only history of Sultan Maḥmūd written during his lifetime, it provides us with many valuable details which are not found in the other two great contemporary sources, Gardīzī's *Zāyn al-Akhbār*⁴, and Bayhaqī's *Tārīkh-i Mas'ūdi*⁵.

The main part of *Kitāb al-Yamīnī* consists of a chronicle of events, often set down in non-chronological arrangement. More than six hundred couplets, most of them in praise of sovereigns, are scattered throughout the text.

'Utbi dealt with the history of the Ghaznavīds up to the death of Nasr b. Nāsir al-Dīn (A. D. 1021), hence he does not mention the conquests of Kālinjār (A. D. 1022) and Sumanāt (A. D. 1025) which were the most important results of Sultan Maḥmūd's expeditions to India.

Because of its importance as a source book on the history of the early Ghaznavīds and the contemporary non-Arab dynasties in the eastern part of the

¹ For geographical names see G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 1905.

² It was first published in Lahore, 1300/1882.

³ *Op. cit.*, pp. 344-371.

⁴ Edited by M. Nāzīm, Berlin, 1928.

⁵ Edited by Q. Ghānī and 'A. A. Fayyad, Tehran, 1324/1945.

'Abbāsīd Caliphate, *Kitāb al-Yamīnī* has been continuously copied, translated and interpreted by Arab and Persian historians of the Middle Ages.

In A. D. 1206, Abū Sharaf Nāsīh Jurbādqānī translated the work of 'Utbi into an ornate and eloquent Persian text which Bahār in his *Sabk Shināsī* regards as one of the two masterpieces of Persian literature⁶. Jurbādqānī incorporated about five hundred of 'Utbi's Arabic verses into his *Tarjuma-yi Tārīkh-i Yamīnī* and added a few Persian verses⁷. Many later writers drew extensively on this Persian version⁸.

Rashīd al-Dīn Fadlullāh (d. A. D. 1318)⁹, the author of the voluminous *Jāmi' al-Tawārīkh*, copied the *Tarjuma-yi Tārīkh-i Yamīnī* without acknowledgment, discarding all the verses and the chapters on Vazīrs and scholars. He skilfully abridged the work of Jurbādqānī, sometimes by joining two chapters into one. To complete the section on the Ghaznavids, Rashīd added one chapter about Nāsir-al-Dīn's predecessors and three chapters about Maḥmūd and his successors, which when compared with the chapters taken from Jurbādqānī are inadequate and inaccurate. The composition is mostly a rhymed prose with a tendency to emphasize words rather than ideas and facts. Although this increases its literary value, it adversely affects its clarity. In many instances the text is vague. The ambiguous links between pronouns and their antecedents are a grave impediment to the understanding of the text.

The Arabic commentary of Ahmad Mu'in b. 'Ali b. 'Umar 'Adadī Dimashqī (1678-1759) known as *al-fath al-wahabi* or *Sharh al-Manīnī*, was published in two volumes in Egypt in 1286/1869¹⁰.

The following is a translation of Rashīd al-Dīn's *History of the Ghaznavids*¹¹, explaining, according to 'Utbi, the overthrow of Ismā'il by his elder brother Saif al-Dīn Maḥmūd. The words inside the square brackets are corrections made according to Jurbādqānī's *Tarjuma-yi Tārīkh-i Yamīnī*¹².

The Amir Saif al-Dawla, and what passed
between him and his brother, Amir Ismā'il

When Nāsir al-Dīn died, and the amirate went to Amir Ismā'il, the army became greedy and asked for money before taking their oath of allegiance to him. He divided the treasures of the earth among them. His belt became too narrow to embrace that office. The enervation of his strength and the debility of his

⁶ Tehran, 1337/1958, vol. II, pp. 387-388.

⁷ Jurbādqānī's *Tarjuma-yi Tārīkh-i Yamīnī* was first lithographed by Bahā' al-Dawla Bahman Mirzā, in Tehran, 1272/1855; edited by 'Ali Qawīm, Tehran, 1334 (s. h.) /1955; and edited also by Ja'far Shu'ār, Tehran, 1345 (s. h.) /1966.

⁸ Such as Mirkhwand's *Rawdat al-Safā*, vol. IV, Tehran, 1339/1960; Muhammad Qāsim Hindūshāh's *Tārīkh-i Firishta*, Nekvalkishore Press, 1874.

⁹ On Rashīd al-Dīn and his Jewish background see W. J. Fischel, "Rashīd ad-Dawla" in *Jews in the Economic and Political Life of Medieval Islam*, London, 1937, pp. 118-125.

¹⁰ See also Th. Nöldeke, *Über das Kitāb Jamīnī des Abū Nasr Muhammad ibn 'Abd al-Gabbār al-'Utbi*, Wien, 1857. Rev. James Reynolds translated Jurbādqānī's work into English in 1858. This translation, as has been noticed by the scholars in this field, is unfortunately full of errors and therefore not reliable.

¹¹ *Tārīkh-i Ghaznawīyān wa Sāmānīyān wa Āl-i Būya az Jāmi' al-Tawārīkh*, ed. by M. Dabīr Siyāqī, Tehran, 1959, pp. 65-69.

¹² Shu'ār, *op. cit.*, pp. 158-165.

disposition [became apparent]. He was not able to run his country. There were two reasons for this: first, he was young and possessed no experience, and could not distinguish between right and wrong. Secondly, he had no confidence in his brother. He knew his roughness and was aware of his powerful intellect, virtues and unbounded vigor. When the army perceived his weakness, they began to ask for allowances and payments beyond their due until the whole of the accumulated treasure left by Nāsir al-Din was exhausted. Amīr Ismā'il tried to seize upon the treasures of the citadel and the trust money of Ghazna. Had the period of his government been extended, he would have broken up the whole system of administration and revenue and the army.

When Saif al-Dawla received the news of what had happened to his father, he first followed the usual rules of mourning and sent a letter of condolence to his brother. He sent Abū al-Hasan Hamūli on a mission to convey the letter, in which he said: "Our brave father has departed. Now for me there is not any one upon the face of the earth more honored than you, and you are dearer to me than my sweet life and the sight of my eyes. Whatever you want to obtain as regards authority, command, treasure, slaves, goods, or troops, I shall feel no regret at your possessing them. Notwithstanding this, my age and my experience in events, my knowledge of the minutest points of military command, my acquaintance with the management of troops, and my practical experience in the manners of the world, may prove a firm foundation and a strong support for the establishment of your kingdom. If you in your supreme power and authority should perform what is expected of you in the transaction of these affairs, I shall be the most obedient and the most satisfied of men. Our father made a will which was affronting to me, because I was in a remote place. It would seem fit, therefore, that you should think with complete insight, distinguish between good and evil in this worldly life, and have your share according to Shari'at. You should relinquish to me Ghazna, which is the rising star of fortune, the source of mastery and the home of the chiefs of the Kingdom, while I shall relinquish upon you the Province of Balkh; or I will settle upon you the government and generalship of the armies of Khurāsān". Amīr Ismā'il did not accept this advice. The Governor of Jawzjān wanted to mediate between them to settle their problems according to the rules of brotherhood and agreement. He said: "It is better that you two brothers go to each other and by personal conversation bring forth your mutual regard or complain of what is hidden within your heart".

Amīr Saif al-Dawla agreed to this, but Amīr Ismā'il, on account of his apprehension and distrust, did not surrender and turned aside from this advice. He preferred to wage war against his brother rather than make an agreement with him.

Amīr Saif al-Dawla could not find a remedy for this, and remained distressed in darning this torn garment and untying this knot. He began to be convinced that when the hand, which is the pillar of the body and the most precious limb, [is bitten by a serpent, and the rest of the body, on account of its dependence upon it, begins to perish, there is no cure except to cut it off]; and also when the teeth, which form the mill of the body and through whose power meals are digested, become eaten by decay, and when the pain they cause makes the delights of life unbearable, then there is no other remedy except to extract and destroy them. He sent a letter to Amīr Abū al-Hārith, told him the state of affairs, and informed him that to proceed to Ghazna was a matter of necessity. He

therefore set off towards Ghazna. When he arrived at Hirât, he wrote a favorable letter again to his brother. He started with words of apology, but he failed to assure his friendship. Saif al-Dawla asked his uncle, Baghrājuq, to come to his aid, and the latter accepted. [He went to Bust.] Amīr Nasr b. Nāsir al-Din, [who was there,] with pure intention proceeded under his flag. When Amīr Ismā'il received the news of the march of Saif al-Dawla, and his intention to go to Ghazna, he hastened to set off from Balkh toward Ghazna. The chiefs and the nobles of his court sent calming messages to Amīr Saif al-Dawla and offered proposals of reconciliation and friendship. When the distance between the two brothers became less, the envoys and intercessors used their utmost endeavors for the establishment of friendship, but the dispensation of Heaven proved victorious and the sparks of iniquity blazed into a flame. Amīr Saif al-Dawla advanced his forces and arrayed his regiments. He arranged his right and left wings. The warriors and chiefs of the army came into the battlefield like fierce lions. Amīr Ismā'il came to meet him with his and his father's followers. He supported the wings with elephants of enormous size, like mountains. When the two armies came together, all shot their arrows and drew out their swords and so great a battle ensued that the iron-hearted weapons wept blood for those young combatants.

Amīr Saif al-Dawla charged and made the green plain blood-colored. Amīr Ismā'il fled to Ghazna, and thus he escaped from one disaster to meet another. Amīr Saif al-Dawla, when his anger was appeased by the result of this war, forgave him, received him under the guardianship of his protection, and forgot the past, so that the fidelity of brotherhood was regained.

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

Ա.— ՆԵՐՔՈՂԵԱՆ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱԽՈՐԶԻՆ*

(ԹՐԳՄ. ԹԵՌՓԻՍԷ ԼՈՒՍԱՐ)

Ներանկարն թէոփիլոսի ասացեալ ներքողեան պատմագրա-
բար սուրբ հարն մերոյ եւ Լուսաւորչի, քահանայապետին Քրիս-
տոսի եւ վկայի, մեծին Գրիգորի արքեպիսկոպոսի Հայոց Մեծաց
աշխարհին:

Ի լուսոյն անմատոյց ճառագայթից պայծառացեալ շառաւղաւք, ա-
րեգակն լուսադարդ, որ ի խաւարարորդ արջմաթոյր նրսեմախուփ ազգաց
Հայաստանեաց մինչ առանց լուսոյ Հաւատոց չըջէին, դի եւ նորա լինէին խա-
ւարեալք կոտորաշուրթեանն մոլեղութեամբ: Եւ անտի պայծառացեալ լուսով
յարփից ուղղափառութեան՝ ուր նախ պայծառացեալ ծաղկեալ յերկնից արե-
գակն լուսոյն, լուսադարդ ճառագայթիւ: Եւ ի կողմանէ արեւմտից անընա-
կան սոփորութեամբ լուսաւորեալ զկողմն արեւելից, եւ զաչա մտաց նոցա:
Առախ սոփորութիւն է լուսաւորել զաչա մարմնոյ ազգի մարդկան, անտի ծա-
ղկեալ առատապէս լուսով. եւ զխաւարս մթոյ, եւ զմէջ կոտորաշուրթեան ի
բոց Հալածեալ յըշտեմարանաց սրտից նոցա, ուստի արփիափայլ վարդապե-
տութեամբն իւրով Լուսաւորիչ անուանեալ յորջորջեցաւ, եւ կոչեցաւ Հայաս-
տանեաց աշխարհին, որ եւ ի նորա արփից ճառագայթիցն եհա յաշխարհն
լուսաց, եւ ի մեծ նախադասութիւնն Հոռմայ: Եւ ձեռնադրեցաւ Հայրապետ
առաքինադարդ, առաջին Հայրապետ Հայաստանեաց, առաջին քահանայապե-
տին երկնաւորի, եւ հովիւ երկրաւոր ազգամածին՝ երկնաւոր հոփուապետին
կուսածնին, եւ ի կողմանէ արեւելից նահատակ առաջին՝ նահատակադրին ա-
ռաջնոյ, եւ զինաւոր երկրաւոր՝ թաղաւորին երկնաւորի, Մեծն Գրիգորիոս
Հայոց մեծաց մեծ Լուսաւորիչ: Մեծի քահանայապետին մեծ քահանայապետն
կործանիչ բազնացն, եւ ուղիղ առաջնորդ քրմապետաց դաւաչիցն եւ առաջ-
նորդեալ մարդկոցն, որ առաջնորդեցան խաւարս՝ յառաջնորդէ շարեաց,
առաջին մարդոյն:

Առ ծաղկեալ լուսապայծառ արեգակն ի կողմանս արեւելից, առաջին
քահանայապետ եւ խորտակաւք բազնացն, եւ հաստատաւք հիման Սուրբ Ն-
կեղեցեաց: Առաջին զիմամարտին առաջին զինաւոր յաղթող, առաջին պատկա-
ւոր առաջին փշակապետ արքային, ի զիշերարորդիցն՝ լոյս շառաւղա-
ւորդ, ի խաւարելոցն, լուսայապայծառ արեգակն, եւ ի ծաղմանէ արեգակնան
արդարութեան՝ առաջին շարաւղադարդ անծածկելի, առաւատաւոր արուս-
եակն, լուսաբեր առաւատն, արեգակնապայծառ տիւն, ի տուէ, լուսին պայ-
ծառացեալ զիշերաց հալածաւք, լոյսն պայծառութեան, ճառագայթն մաքրու-
թեան, ազրերն սրբութեան, վրտակն առողջանութեան, զեան պարարտագոյն,
անդատանն արդիւնարուխ, անգն փշակիղող բոցն, վաստակաւք մշակն,
սերմանողաւք մահախալն, սրմնախրոյղ երկրագործն, երկնամուխ մանկա-

* Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 89 (= Ա):

ղըն, պարարտ հասկիցն հրնծաւն, աւրանաժողով կալն, հեծանոցարարձ յրստակաւն, պարարտ արդեանց ժողովոցն, անպրտուղ յարդին կիզողն, եւ երկնային ըշտեմարանաց լցաւն, մարմնաւոր տաճարն եւ անմարմնոյն բրնակարանն, աստուածաշէն տունն եւ երրորդութեանն աւթեկանն, Հաւր հաւիկի հայրապետն, Որդւոյ քարոզելոյ նըւիրակն, հոգիակիր վարդապետն, աստուածուսոյց ուսուցիչն, աշակերտատէր վարժողն, վարդապետատէր աշակերտն, քանքարատէր վատահացեալն, անհեղեցանող ծառայն, ի սակաւումն հաւատարմն, ի վերայ բազմաց կացաւն, եւ ուրախութեան Տեառն ժառանգաւն:

Գրիգորիոս հրեշտակակրան վարքն, աշխարհատե(ա)ց անմարմինն, երկնատէր մարմինն, երկրարնակ հրեղէնն, երկնարնակ մեղէնն, երկրածին բոցեղէնն, եւ երկնածին հոգեղէնն, երկրաւոր աշակերտն, եւ երկնաւորին հրեշտակն, մարմնապետ հրաձեւն եւ յուսապետ մարմնաւորն, Ջահապետ քահանայն եւ կարմրապետ նահատակն, ղենարանին սպասաւորն եւ արինաների ղինաւորն, անարին սպատարաղին մատուցանողն, եւ արինապետ նահատակն, յերկրի իջեալ սպատարաղին երկնաւորի՝ յերկինս ելեալ սպատարաղ երկրաւոր, ղենոյ արքային ղենեալ սաշտանեայն, խաչելոյն յաղթողին խաչարարձ յաղթողն, զառինն անարատ սպատարաղին՝ անրիժ խոյն սպատարաղող, կարմրացեալ հանդերձի վարդապետին կարմրածորձ հովիւն:

Ի հաւտից ղենոյն հաւտասիրին (եւ) յոշխարաց տանջեալ հաւտապետն, աւրինատու վարդապետին կանոնադիր աշակերտն, աւրինաց սպառող վարդապետին շորհապետ նահատակն, ըստուերաց խափանողին ճշմարտակիր քարոզն, Աստուծոյն եւ մարդոյն մարդ եւ հրեշտակ պաշտուն(ե)այն, քահանայապետն եւ թագաւորին՝ երկնարնակ քահանայն: եւ ղինաւորն երկրարնակ, մեռեալ եւ անմահին Աստուծոյ՝ մահուանն եւ անմահութեան քարոզողըն, մեռեալ Աստուծոյն նըւիրակն եւ անմահ Աստուածութեան քարոզող հրեշտակն, բարեպաշտութեան խոստովանողն եւ կռապաշտութեան հալածողն, մարմնացեալ Աստուծոյն բողոքողն եւ անմարմին պաշտեցելոյն ներածողն, քահանայարանին զարդն եւ զրաւչիցն ղիմամարտն, զառինն անարին սպատարաղողն եւ զոհից արինաւոր խափանողն, քահանայապետաց ձեռնադրողն եւ տանջանարանին համբերողն, ուստերաց եւ դստերաց զոհից խափանիչն եւ մարմնոյ եւ հոգւոյ նուիրելոյ ուսուցիչն, ի տղիտութենէ աղքատն եւ իմաստութեամբ մեծատունն, ի փառասիրութենէ փանաքին եւ խոնարհութեան ճութիւն, անմարմին ղիմամարտիցն մարմնով սպառապինեալ մարտիկն, հոգեղինին հոգւոց սպանողին հոգէկիր հոգւոյն հալածողն, ի բանէն Այ. կաղմեալ սաղաւարտի սկեցողն եւ սուսերաց իշխանութեանցն շլացուցանողն, աստուածահիւս զրահիցն սպառաղինող եւ միեալ նետից թշնամւոյն մանրող, աստուածադորձ վահանացն բարձողն եւ աղեղանց պետութեանցն փչրողն:

Գրիգորիոս հաստատուն սիւնն:

Գրիգորիոս, եկեղեցեաց հիմն, անասանելի խորիսին, անչարժելի հիմն, անթընդալի պարիսպն, անխախտելի աշտարակն, անրեկանելի վէմն, անյերկունալի յուսացեալն, անասանելի լեռն Սիւփնի, անպարտելի բմբիւն, անմարանչելի մարտիկն, անյաղթելի սպառերազմողն, ճշմարտապետ նահատակն, ճգնաւոր քահանայն, անտրտում քաղաքաւարութիւնն, անվեհեր մշակն, անլուծանելի ամոյն, անձանձրանալի մահակաւն, անխափանելի սերմանողն, անծուլանալի բուսուցանողն, ասանց վնասու անհեղեցանողն, խնամելով բուսոյն հրակողն, հասկաճութիւն արտիցն հրնծողն, խրճանցն հասկալի

Հաւաքողն, բարդից աստուածադէզ աւարտողն, եւ առանց միասու ի տարա-
փից՝ արդեանցն ըշտեմարանողն :

Եւ արդ զի՞նչ կարացից զովել զգովելին հրեշտակաց, որ ի Հաւրէ
քնարեցաւ, եւ յՈրդւոյ սիրեցաւ, եւ Հոգւոյն Սրբոյ եղև ընակարան, եւ եր-
բորդութեանն եղև աթևախոն : Կամ զո՞ր երդ զգովութեան կարացից Հասուցա-
նել առն աշն, կամ զուրախ առնողն զերկնաւորն՝ երկրաւոր լեզուա զովառա-
նութիւնս մատուցանել արժանապէս . զի ո՞չ զիտեմ թէ՛ յոր բարձրութիւնս
կարացից Հասուցանել զկարի խոնարհագոյն բարբառ կորճարուդիս լեզու ի
մոյ, կամ ընդ որ դասս լինել պարակից, եւ պարելոյն լինել տառնակից, մա-
սաւոր տառնիս այս եւ հրաշալի . կամ ընդ որ դասս դասաւորեալ զՀայրապետս
այս եւ զնապելին մարտիրոսաց, կամ ընդ որ գունդս միարանեալ՝ զնահատակն
եւ զցանկալին մարտիրոսաց, կամ յո՞ր դասս Համարեալ զճգնասցեառն, որ
միարանեալ ընդ խումբս առաքելականաց . կամ ընդ որ ջնկս թրեալ զրդճալին
քահանայապետաց :

Քանզի ընդ դասս մարտիրոսաց պաակաւորաց բանաւոր սպասաւորու-
թեամբ եւ մատուցանողութեամբ անարիւն պատարազին պայծառանայ, եւ ե-
թէ ընդ գունդս Հայրապետացն խնդրեցից զգափաղելի այրս այս՝ արիւնա-
ներկ ծիրանաքն եւ պաակասցեառ պայծառութեամբն ծաղի առաւել լուսով
քան զարեղակն : Եթէ ընդ աճեցուցանողսն քանքարացն, եւ ընդ լուսդս ուրա-
խութեան բարբառոյն Տեառն մտանելոյն յուրախութիւն, տաացից պատրաս-
տել գունկն իւր ընդունողին աճելոյն, որ արեամբն իւրով պայծառացեալ ընդ
ծաղկազարդ պաակասցեառ աճեցեալքն, եւ առաւելապէս պայծառանայ քան
զվարդն եւ զմանիշակն : Եւ եթէ ընդ աճեալսն փութացայց պայծառացուցանել
զաճեցուցանող փարդասցեառ, ընդ դասս առաքելական զնզից, զլուսաւորիչ
Հայրապետս դայս, անձանձրանալի ուսուցանելոյն, որով ի բաց կիզեցին ըզ-
կառապաշտութեան արմատն հրով էակցին, որով ի վերնատունն վառեցան իջ-
մամբն բոցարձակ ճառապայթիւն, եւ պայծառացան լուսով երբեակ անմա-
տոյց, եւ առին դուրսութիւն ոտքն նոցա աստուածամերձ ձեռացն շնորհաւք,
ուր թեաքողութեան զոյացուցանողն հպեցաւ, եւ աւրինակաւ նոցունց թե-
ւոցն սրաթոխ լինէին, շրջելով ընդ տիեզերս մարմնական ոտիւք անվհերս,
եւ անձուլանալի յաւթարութեամբ Հանկոյն թեւերթացիկ անմարմնոցն սպա-
սաւորութեամբ : Որպէս եւ Պաւղոս, որ կուրանալոյն սղալի աշաւքն, լուսա-
ւորեցաւ իմանալի աշաւք, որպէս զբէր առ Գաղատացիսն, «Գնացի, ասէ, յՈ-
րարիայ եւ դարձեալ դարձայ ի Գաթակոս, ապա յետ երկց ամաց դարձայ
յԵրուսաղէմ, տեսանել զՊետրոս : Եւ յետ այնորիկ, ասէ, եկի ի կոզմանս Ս-
սորոց՝ եւ Կիլիկեցոց, եւ դարձեալ ասէ ելի յԵրուսաղէմ ընդ Բառնարայ» :

Այնպէս երկցս երանելի եւ երրորդայոյս ճառապայթիւ պայծառաց-
եալ պաակասցեառ Հայրապետս այս, եւ Հոգիակիր մարտիրոսս, եւ առաքելա-
կան շնորհաւքն զարդարեալ վկայս, ո՞չ եթէ ընդ Հայրապետս միայն փառա-
ւորի այլ եւ ընդ մարտիրոսս դասաւորին, եւ դասաւորութեամբ մարտիրոսա-
կան ոչ բաւականանայ այլ եւ քահանայապետութեամբ վերադոյն պաակեցի,
զի պաակերաւ առաքելական պատուեսցի, զի եթէ զՀամեմատութիւն Հասա-
բակաց ի սմանէ պահանջեցի, որով Հաստատութիւն Հաւատոց Հիմնացաւ,
սա՛ իսկ առաւելապէս որ արեամբն պայծառացաւ : Եւ եթէ աճմամբ քանքա-
րացն նոքա զովեցին՝ սա իսկ վերագոյն զովեցի, վերագոյն բերելով զպատ-
կեր աճեցուցանելոյն . զի ոչ եթէ ծնելոցն Հոգւովն բանիւք սրբութեան տկա-

նահուս արկանելով դիրտակոս սրբելոյ յաղտեղութեան յանցանաց մաքրելով, բղխելովն ի բերանս իւրս աշնոցիկ, ոչք աւագանան սրգիք Աստուծոյ կոչեացին. ալլ եւ վարդապետութեամբ առաքելական զծրնեալքն ի մարմնոյ ուսուցանէր, զի ծնանելովն ի հոգւոյ եւ ի ջրոյ կոչեացին սրգիք Աստուծոյ, սրպէս եւ Աստուածարան Աւետարանիչն առէ եւ Որդի Որոտմանն Յովհաննէս.

«Եթէ որք բնկալան զնա ետ նոցա իշխանութիւն սրգիս Աստուծոյ լինել»։ Որպիտի՞ սրգիք, առէ, որք ոչ յարենէ եւ ոչ ի կամաց առն եւ ոչ ի կամաց մարմնոյ ալլ յԱստուծոյ ծնան, աշինքն ի ջրոյ եւ ի հոգւոյ. ջրով աւրինակաւն Յորդանանու եւ հոգւով աղաւնակեալ իջմամբն. որ եւ զայնպիսի արժանաւորեալքս մաքրութեան, յանհաւատութենէ յանցանաց մեղաւք, եւ զործովք չարադուստիք, որ վրիպելոց էին ի վաշխմանէ արքայութեանն, զոր առանց հաւատոց զործս առաքինութեան խափանէ՝ զայնպիսիս ուսուցանէր, որք հաւատովք մուրեակք էին եւ զործովք չարեաց ապականեալք, զայնպիսիս ջրով՝ զհաւատն հառատեալք, եւ ուսուցանելովն զառաքինութիւնն ուղղէր. եւ այս առաւելապէս համարիւր ամուսն աշն, որ երկոյնմքն պակասիւր հաւատոցն եւ զործոցն, քան զայնոցիկ որ զործքն միայն պակասին եւ ոչ հաւատքն եւ զործքն։

Իսկ հաւաք հաւտապետիս այս՝ որք յերկոցունց աշոցիկ մուրեակ լինէին, եւ ուղղէին երկոքումք այսոքիմք ի հաւտապետէս յաշմանէ, առաւելապէս լինէր բնդունելի զործս նորա ի ձեռնէ իւրմէ սիրեղաց աշոյրսեաց, քան զայնոսիկ որ միովն պակասեալ լինէին, զի եթէ որ զմիոյն պակասութիւնն ուղղէին՝ մեծ կոչէին յարքայութիւնն երկնից, ուր եւ ուրախութիւն մեծ լինէին վասն միոյ մեղաւորի ապաշխարելոյ, ո՞րչափ եւս առաւել վասն այնքան բազմացն, որ երկոքումքն պաշտոնացան ի ձեռն սորա, հաւատովք եւ զործովք, ի ձեռն լուսապաշտաւ եւ լուսաւորչի առնա այս ոչ լինէր առաւելապէս առաքինութեան պատկն։ Զի որչափ եւս առաւելապէս ուրախութիւն լինէր յերկինս վասն ուղղութեան եւ ապաշխարութեան անթիւ բազմացն քան ի վերայ միոյ ապաշխարելոյ՝ այնքան եւս առաւել պատուոյ արժանաւորեացի աշն, որ ի ձեռն իւրում այնպիսի ուղղութիւն եւ ապաշխարութիւն զործեցաւ։

Քանզի առաքելական է պարզեալ, որ վասն անհաւատիցն տանջեալ յաւժարանային, եւ վասն տանջողացն առ Աստուած աղաչանս մատուցանէին, եւ հոգածէին վասն նոցունց մուրումնեան, սրպէս եւ զի երբեմն կողոպտիչն եկեղեցեաց, եւ զարդն տաճարին Աստուծոյ Պաւղոս տա կորնթացիսն վասն տանջանաց իւրոց եւ առէ. «Երիցս ձաղկեցայ, միանգամ քարկոծ եղէ, երիցս նաւակոծ եղէ, դախ եւ զղիչեր յանդունդս տառապեցայ, միշտս ի գետոց, միշտս յաւաղակաց, միշտս ի սուտ եղբարց, ի քանս եւ ի վատտակս եւ ի տրքնութիւնս բաղում անդամ, ի քողց եւ ի ծարաւ, ի ցուրտ եւ ի մերկութիւն, եւ ի վերայ այսր ամենայնի խուժանն ի վերայ իմ կուտէր, եւ հոգք ամենայն եկեղեցեաց։ Եւ կրելով զայս ամենայն վասն տանջեցողացն, առէ. Թէ ո՞ հիւանդանայ. եւ ես ոչ հիւանդացայց, ո՞ գալթաղղի. եւ ես ոչ տապանամ»։²

Այնպէս եւ լուսաւորիչ այրս այս յաւժարացաւ վշտաց բազմաց լինել կրող, եւ առաւել եւս. քան զի ոչ եթէ երիցս անգամ ձաղկեցաւ ալլ երիս տմտանջեալ, եւ ոչ եթէ մի անգամ քարկոծ եղեւ, ալլ բաղում անգամ զպատճառս մահու կրեալ, ոչ եթէ դախ եւ զղիչեր յանդունդս տառապեցաւ միայն ալլ զամս առաւել քան զերկուտասանս ի թոր Վիրապին տապնապեցաւ. ոչ եթէ միշտս ի գետոց կրեալ ալլ տանջանս վշտաց ի գետանման հոսեալ ժողովրդե-

նէն, ոչ եթէ վիշտս ի սուտ եղբարց ալ ի ճշմարիտ հալածող կռապաշտիցն, ոչ եթէ յաւազակաց ալ ի տանջեցողաց, ոչ եթէ ի կախաղանս եւ ի նահատակութիւնս, ոչ եթէ ի տրքնութիւն եւ ի ցուրտս ալ զամս բազումս ի պէսպէս չարչարանս: Եւ այնպիսի հոգածութիւն եկեղեցեաց կուտէին ի վերայ նորա³, եւ մոլորութիւն ժողովրդեանն ստիպէր զնա: Եւ արդ զայսպիսի այր որպիսի՝ երանութեամբ երանեցից, կամ որպիսի՝ զոխտանութեամբ զովեցից, որ առաքելական շնորհաւքն զարդարեալ է, եւ հայրապետական լուսով պայծառացեալ, եւ մարտիրոսական պսակաւքն զարդարեալ. եւ զայս իսկ դիտեմ զովասանել զերանելի այրս այս: Զի ընդ առաքեալս զսեցաւ անվեհերս չրջելովն ընդ աշխարհս Հայաստանեաց, ընդ հայրապետս պայծառացաւ ուսուցանելովն զժողովուրդսն, ընդ մարտիրոսսն պրտակաւք զարդարեցաւ վասն նահատակութեանն յաղագս Քրիստոսի, եւ ընդ արդարսն ճեմեալ ի ծաղկազարդ զբախտին աստուածատունին եղեմայ:

Ո՞վ շնորհազարդ փառացն այն, որով զարդարեցաւ եւ փառաւորեցաւ այրս այս, քահանայ վիպյն, եւ մարտիրոս հայրապետն, նահատակ ճշնաւորն, երիցս երանելին Գրիգորիոս, որ յեկեղեցիս հովիւ երեւելով՝ զհոփուապետն իրեւ. զառն անարատ պատարադ մատուցանէր, եւ յատեան ի տանջանարանն յաւթարանայր, սակա չարչարելոյն վասն նորա, լուսովն նորա լուսաւորեալ զաչս իւր, եւ ճանաչեաց զյոյսն ի լուսոյ, անդ որ ոչ ճանաչեաց զյոյսն, ուստի ծագէր հրաշագործեալն ի լուսոյն անմատոյց, զի խաւարեալք էին ի նանրութիւնս իւրեանց, ալ թանձրացեալք ի սառնապինդ մառաղիսէ՝ փախչելովն ի սառնալոյժ տապոյ արեգականն արդարութեան, որ ջնուացուցանէ զջերմն հաւասն, որ կարէր ի բաց հալածել զթանձրութիւն թերահաւատութեան թանձրութեան ամպոյն, որ սառուցանելովն ձմեռնափորձ ժամանական՝ ըզփախուցեալքն ի ջերմութեանէ հարաւային տապոյն, եւ հանապաղ ի կողմանս հիւսիսոյ տարածէին զարեւանունս աչաց սրտից իւրեանց, եւ անդ հանապաղորդէին զսպասաւորութիւն աչաց իւրեանց, եւ վրիպեցուցանէին զսպասաւորութիւն նոցա ի հարաւային կողմանէն ուստի ծագեցաւ արեգակն անմատոյց լուսովն, եւ սառնահալած տապովն եւ յարակա նկատէին ի կողմանս հիւսիսոյ, ուստի սոփորութիւն է սառուցանելո զջերմութեան աւզո խաղաղական, մինչեւ ի կողմանէ արեւմտից ծագեցաւ շնչաւոր արեգակնս այս, որ բանք նորա այնպէս լուսապայծառ շառաւղաւք սփռեցան, իրրեւ զճառագայթս արեգակաւորն, առ ի լուսաւորել զկողմանս արեւելից, եւ ուստի մարմնական աշաւք լուսաւորեցան կողմանքս արեւմտից, անտի հոգւոյ աշաւք կողմանքս արեւելից պայծառացան յարեգակնէ անտի, որ յարեւմտից ծագեցաւ, որ եւ լուսովն այնր զարդարեալ էր, որ ի թեմանայ ծագեցաւ, ըստ Ամրակումայ բարբառոյն, եւ հալածեցաւ խաւարն, որ սփռեալ ի հիւսիսային կողմանէն, ուստի զիւլիսան խաւարին զիրն կոչել սոփորի, որպէս եւ ասէ. եթէ յորս լցեալ ամպք հեղցին ի վերայ երկրի, եւ եթէ անկանիցի փայտն ի հարաւ եւ ի հիւսիսի, ի տեղւոջ ուր եւ անկանիցի, զիտելով իսկ, զի ուր եւ անկանիցի փայտն անդ մնացէ հանապաղ. եթէ ի կողմանս հարաւոյ եւ եթէ ի կողմանս հիւսիսոյ:

Այլ եթէ վասն սգալի ծառոց էր բանս, սակայն չէր ինչ պէտս մեկնութեան բանիս, քանզի աստանաւր յայտնի է բանս, զի բնութիւն փայտի եւ արմատոյ ծառոց, ուր եւ անկանիցի անդ մնացէ, եթէ ոչ ոք փոխաշարժեալ տանիցի զնա ի տեղւոջէ յայնմանէ, անդ մնացէ յաւիտեանս:

3 Ի՞նչն այստեղ հրատարակուած է Արտաւազդ Արք. Սիւրմէեանի կողմէ. — Հմտ. Բուցակ Զեռ. Երուսաղէմի. Ա. Հատոր, 1948, վեցերորդ, էջ 218—221:

Իսկ զբանք աշտխիսի ասացուածոցս, որպէս ի ձեռն առաջին արանց եւրեւելեաց չարժելով հոգւոյն զքմիտս նոցա, զապագայիցն իրր ընդ հայելի տեսին, եւ զապառնին ճարտարապէս ճառեցին, եւ զհանդերձեալն իրրեւ առաջի աշաց տեսանէին, ճառէին զիրսն աւրինակաւ, եւ յայլ ինչ իմացութեան խորհուրդ վերացուցանէին զքմիտս իւրեանց, եւ այլ ինչ կարծիս լինէր բանք նոցա ունկնդրողացն: Վասն այնորիկ ի ծագմանէ լուսոյն շնորհաց հոգւոյն, որով նոքա մարդարէութեամբն պայծառացան աւրինաւքն եւ ստուերաւքն, եւ զլինելոցն խաւսեցան այնպէս եւ շնորհաւք եւ ճշմարտութեամբ լուսաւորեցան միտք հայրապետաց, զառակս եւ զնրչանս եւ զբանս ծածկեալս, որ ապառնին կատարելովն յայտնի բազմաց ոչ լինէր, եւ տաին իմացութիւն ի շնորհացն, որով եւ առաջինքն նախասացութեամբն լցան: Եւ որպէս զամենայն ինչ ստուգապէս մեկնեցին՝ այնպէս եւ զծառն զայն զխտացին. զի զմարդն ասաց մարդարէն, եւ ոչ եթէ աստ միայն բայց եւ յայլ զիրս զոր զրբեցին հոգէկիր մարդարէքն: Քանզի այն որ երանեցաւ որ ոչ զնաց ի խորհուրդրս անբարբառաց, եւ հրաժարեաց ի ճանապարհաց մեղաւորաց. եւ ի նրստելոյ յաթոռս ժանտից, եւ զովեցաւ լեզու նորա ի ստացաւդէ իւրմէ, եւ իրր զրբիչ երազապրի յորջորջեցաւ զպրի, եւ ի չրթանց նրազաւղի, եւ ի սաղմոսարուղիս բերանոյ, զզլուիս զովութեան եւ զաւարտն առաքինութեան աւրինակաւ ծառոյ կացուցեալ տնկելոյ ի զնացս ջուրց, վասնզի լինէր յաւերժարար եւ յարակայ յաւրէնս Տեառն. «Եղիցի նա, ասէ, որպէս ծառն տնկեալ ի զնացս ջուրց»:

Զծառն տնկեալ ասէ, որ ի կողմանս հարաւոյ տնկեալ, զոր առաքինի խաւսեցան զի զնացին զհետ բանից վարդապետութեան, որ եկն ի հարաւոյ, եւ բարձին ի վերայ ուսոց իւրեանց զղէնքն այն, յորոյ վերայ իրր զատապարտեալ տարածեցաւ վասն զատապարտելոյն առաջին վայտիւն, զի այնիւ ժառանգէին զվայելումն ծառադարդ, զծագկապայծառ եւ զգեղեցկասադարթ աստուածաստաց զբախտին:

Իսկ որ ասաց «ի զնացս ջուրց», ջուրք զայն ասէ, զոր միտ մարդարէն փողեալ ասէ. «Լըցեալ հեղցին ամպք ջրով ի վերայ երկրի»: Եւ երեմիաս, որ ոչ ստացաւ զյոյս իւր ի մարդ այլ յլստուած, զարձեալ ասելով. «Եթէ տնիծեալ է ամենայն ոք որ զնէ զյոյս իւր ի մարդ մահկանացու»: Նա՛ իսկ ասէ եթէ եղիցի որպէս ծառ ուղիկ ի ջուրս, եւ որպէս ուր ի զնացս ջուրց, եւ բաւանդակ վասն հասարակաց ծառոց ասաց մեծն Դաւիթ. «Յայնժամ ցնծացեն, ասէ, ծառք անտառի յերեսաց Տեառն». եւ սակս աշգորիկ առաջնորդութեան բանիցըղ ունի բան իւրաքանչիւր զբարձրագոյն մեկնութեան ցոյց, որ եւ առատաբույրն պարզեւս հոգւովն, առաջնորդեալ մտաց երկրորդաց շնորհակրաց, առ ի մեկնել զծածկեալն, որ ամբարեցաւ ի միտս հոգէասպետից առաջնոցն, եւ ըզխեաց ընդ դրունս ըշտեմարանաց նոցա, ուր շնարհաւք ամբարեցան բանք վասն տնարէնութեան բանին, ի պեղելոցն լցաք եւ յարբուցանողացն արբուցանեմք տրուպ աշակերտեալքս, եւ զսղուշութիւն տացուք զբասէր, վերձանողաւք եւ յաւազաւք եւ աստուածաւք ժողովրդեանդ, զի իւրաքանչիւրոց ծառոց աշտոյիկ բանաւորաց, որոց հասեալ է մնալ ի տեղուջն իւրեանց ուր եւ լինիցի կալ առնթիւր կենցաղոյս, եթէ յաշտիճանս արդարոց եւ եթէ ի տեղի մեղաւորաց, զի եթէ կողմանս հիւսիսոյ հասանէ կալ ի կարգս եւ ի դասս աստանայի գտեսցի, իսկ որ ի հարաւոյ կացցէ կողմանս՝ այն ի Քրիստոսի ճըշմարիտ:

Քանզի հիւսիսի աւրինակ է աստանայի, եւ հարաւ ճշմարիտ Քրիստոսի. քանզի հարսն յերգս երգոցն զխիստ եւ զյանդուզն եւ զայլ զմեղակն այս-

պիսի անուամբ վարեալ, եւ զցուրտ որ ի ջերմութենէ հոգւոյն տրոհեալ իմանալով զբանասարկուն, եւ անուամբ հիւսիսոյ ի բաց հալածելով յանձնէ իւրմէ ասէ . Զարթիր, հիւսիսի, եւ ապա զհեղոյ եւ զջերմին հոգւոյն գործէր ի կոչել, յորդորեալ կոչէր ասելով . Եկ հարաւ, քանզի հիւսիսի ցրտագունտօյն չընչէ զշունչ իւր, եւ հովացուցանէ զսէրն որ ի ջերմութենէ եռացեալ լինի, եւ զճանապարհն այն յանձանց մերկանալ պատրաստէ, եւ ոչ տայ թոյլ բղխել զջերմութիւն, որով ծաղիկ սիրոյն անուշահոտութեամբն պայծառանայ, այսինքն որով գործք առաքինութեան կատարին, եւ ոչ ի բաց ցրուեալ սովորի յանձանց յայնպիսեաց . զայցէ հարաւ, քննէ եւ պրնդակազմ գործէ զարմատան եւ զերակն, որ եւ ի ջերմութենէ հոգւոյն եռացի, եւ որպէս յազրերէ բղխեալ զջուր անուշահոտութեան, եւ նա ինքն եւ որ ի նմանէ հաղորդեսցին ի ճանապարհս զիտութեան անդլորելի մնացեն : Եւ եթէ անգանիցի ծառն այն, որ ի հիւսիս ունիցի զըկացումն իւր, զհիւսիսին ի հիւսիս վկայէ, ապա եթէ ի հարաւ, ի հարաւ կայցէ, ուստի ի գալուստն ասի ըստ գրոյն որ ասէ . «Աստուած ի հարաւոյ եկեացէ, եւ միւսն ասէ, Անկան ասէ հաւտք ի հարաւ» :

Վասնորոյ զայնպիսին ընդ աջմէ իւր կացուցանել ասաց փրկիչն, զի հարաւ՝ այսինքն քրիստոնեայք անուանին, անկան ասէ այժմէն ի հիւսիսոյ տեղւոջ, զոր եւ ընդ ահեկէ կացուցանել երկեցոյց, բայց իսկ կացումն հիւսիսոյ ոչ արմատանայ յաւերժարար, եւ ոչ յաւէտ հաստատի արմատ ծառոցն այնոցիկ ի հաստատութիւնս, քանզի ոչ ակն ունիցին հաստատել ի բնական շարիսն, որպէս կարծեն ոմանք եւ խոտորին ի ճշմարտութենէ, եւ անարդեն զհրաշայտործաւոյն, եւ զԱստուած կացուցանեն պատճառ մոլորութեան եւ որոշման յարքայութենէն երկնից . չաղփաղփութեան բարբառնջմունս, եթէ որպէս զրեալ էր, այնպէս կատարեցաւ, եւ եթէ ամենայն մեծատունք յԱստուծոյ ստանան զփարթածութիւնս եւ զմեծութիւնս, եւ զիս՞րդ հնար է ասել զայդ Աստուծոյ, զի զխափանիչն արքայութեան տացէ բնութեան մարդոյ, զոր եւ ինքն բերանով իւրով սրբով, «Իւրագոյն ասաց մալիսոյ ընդ ծակ ասղան անցանել, քան մեծատանց յարքայութիւն Աստուծոյ մտանել», զոր ամենայն հնարք իմաստնոց տկարանան ի հրնարից այդր . զի միայն զկարի նուագագոյն չուան տղաւտ ինչ քան զդերձանս թանձրագոյն անցանել, թող թէ մոլորի : Եւ զիս՞րդ իսկ զայն տացէ՝ որ այնքան անհրնարին է այնպիսոյն մրտանել յարքայութեան իւրում, զոր եւ նա ինքն հաճեցաւ մեռանել եւ բանալ վասն աղղի մարդկան, քան մալիսոյ ընդ ծակ ասղան մտանել :

Քանզի ասէ զիր վասն մեծատան, որ ակն ունէր արքայութեան զայնպիսին, եւ ես գովեցից եւ յԱստուծոյ համարեցայ . իսկ այլքն այդպէս ո՛չ իցէ, քաւ լիցի, ի բաց տար զբանդ զայդ անաւրէնութեան : Թէպէտ եւ եղեն բաւաւմբ մեծատունք, որպէս եւ այրս այս որ ասացի, եւ որպէս Արահամ, Յովբ, Յովսէփ, Դաւիթ, Կոստանդիանոս, Թէադոս, եւ իշխանք մեծամեծք բարեպաշտք, եւ Հայաստանեաց մեծ արքայն Տրդատ, որ բարեպաշտութեամբ կատարեցաւ ի ձեռն լուսաւորչի առնրս այս մեծի եւ հռչակաւորի, որ հաւատարեալ է առաքելական շնորհացն, որ զայնքան անչափ, անթիւ, շարապաշտամբօն բազմութեանն զարձոյց ի բարեպաշտութիւնս Աստուածգիտութեան, որում համարձակեցայ շարժել զբանս ներբողական բանիւք անփայլս, եւ աստի շալիղ իմն հանդիպեցաւ ամել զմեղ բանքն, եւ չրջեցաք ի բանս, ուստի լինէր խափանումն Աստուածպաշտութեան այն անթիւ բազմութեանն :

Եւ մեղանաց բան ինչ ասել յաղաղս մեծատանց, եւ կացուցաք դաւրինական եւ զայնպիսին, որ յԱստուծոյ եղեն մեծատունք, եւ ոչ զայնպիսին ասել որ ի հաղրս պոռնկութեան, շնութեան, արուաղիտութեան, անողոր-

մութեան, անխեղճութեան, արծաթախրութեան, ստախաւսութեան, յաշաղութեան, նախանձութեան, անախառութեան, ամբարհաւանութեան, ազահութեան, չաղախեալ են: Եւ են մեծատունք՝ եւ զԱստուած ասն տուաւդ այնպիսեացն, քաւ լիցի, մի եղիցի ասել զայդ: Եւ արդ զի՞նչ ասացից զայդպիսեաց մեղաւորաց, այլ ասացից զարանց անաւրինաց եւ կռապաշտից, որք թողին զարարիչն, եւ ի պատկերի անասնոց եւ շորքոտանեաց եղձանելի փոխեցին զպատկեր անեղծին Աստուծոյ, եւ անասնոց անարդաց, եւ զարչելեաց մկանց, աւձից, երկիր պազանէին եւ զանարդ արարածքն, Աստուածս անուանէին, եւ էին մեծատունք յոյժ, եւ զայն իսկ եւ եթ ի կոոցն պարզեւս համարէին, եւ զպարզեւաւ Աստուածն անարգէին:

Արդ զայնպիսեացն փարթամութիւն յԱստուծոյ պարզեւս համարձակիցի ոք ասել, կամ եթէ զայր մի ճանաչես, շնացող, արծաթասէր, ազահ, զրկող, խիստս, անողորմ, յապաղկոտ յաղաթելոյ, եւ լինիցի մեծատուն քան զմիւսն, որ յայդմ ամենայնէ ի բաց կալ յաւժարեցաւ, եւ զործել զնորին հակառակն: Եւ եթէ ոչք համարիս զայն յԱստուծոյ, զի այնպիսոյն ետ որ զանազան մեղաւք այդպիսեաւք չաղախեալ իցէ, եւ առն առաքինոյ զայն ընդէ՞ր ոչ ետ, որ բարի գործաւք զարգարեալ իցէ:

Այլ ոչ է այդպէս, այլ այնպէս որպէս եւ ի գիրս Մեկնութեան Կաթողիկեաց թղթոցն ասացաք: Եւ զարձեալ անցք որ անցանեն ընդ մարդիկ, ամենայնն գրեալ է յԱստուծոյ, առհասարակ ընթանուր փորձութեան անցք փտանկաց յԱստուծոյ ոչ իցէ. զի բազում անգամ զայցէ ոմանց, որպէս Յովբայն, Աբրահամուն, Յովսեփայն եւ այլոց բազմաց: Իսկ զգործս չարեաց զիա՞րդ կարէ ասել ոք, թէ գրեալ է յԱստուծոյ, ապա եթէ գրեալ է ուրեմն գործաւորն անպարտ լիցի յաւուրն դատաստանին. այլ ոչ է այդպէս, այլ անձնիշխանութեամբ գործեն զգործս չարեաց եւ բարեաց եւ ոչ որպէս գրեալ է: Ապա եթէ այդպէս իցէ՝ եւ գործ կռապաշտութեան գրեալ է: Եւ որք փութացան եւ զանձինս իւրեանց մատնեցին ի ջանս եւ ի վատակս եւ ի քրտունս եւ ի հալածանս եւ ի կոփանս զանազանս, զի ի կռապաշտութենէ մոլորութեան կորզէին զայնպիսին, եւ ի ճանապարհս Աստուածապաշտութեան առաջնորդէին, ապա ոչ յանցաւորքն զկիրան պատժոց կրէին, եւ ոչ ուսուցանողքն ծառայ բարի եւ հաւատարմք կոչէին: Քանզի ըստ քում ասացելոյդ, որպէս գրեալ էր, այնպէս գործեցան կռապաշտութիւն, եւ առաջնորդութիւն առաջնորդացն ի հաւատուողափառութեան:

Այլ վասնզի յանձնիշխանութենէ գործին չարիքն եւ բարիքն՝ Աստուած զչարագործսն տանջէ, եւ զառաջնորդեցուցանողն ի ճանապարհս արդարութեան պատկեցէ: Որպէս եւ զերիցս երանելի նահատակս այս եւ զհայրապետս, որ յաւժարացաւ փտն առաջնորդութեան մոլորելոցն զանձն իւր ի չարչարանս մատնել եւ ի տանջանս, եւ մատուցանել զանձն իւր պատարապ փափաղեցաւ, եւ արիարար քաջացաւ ներել տանջանաց, որպէս հաւատաւէր ետ զանձն իւր փտսն ոչխարաց: Որպէս եւ զհոփուապետն նահատակութեամբն փկայեաց փտն նահատակադրին, որով փութացաւ զգեկնուլ զառաքելական պատմութեանն զարձուցանելով զարարածս յերկրապաշտութենէ արարածոցն, եւ լինել երկրպապութք արարողին, եւ յաւժարացաւ զարգարել զգլուխ իւր մարտիրոսական պրտակութք, եւ փկայութեամբն փութացաւ լինել հետեւող տաղին պատկաւորին, եւ արփայր սեռանել զարչարողսն եւ զտանջեցողսն իւր ըստ Պաւլոսի յաւժարութեանն հասանել շնորհացն անկապուտ: Զի պայծառանայր փառաւք առաջին փարգապետին, ըղձայր խընդրել զճուղն քանքարացն անփեհեր փառաւքս, եւ ցանկայր բանալ զգրուես ականջաց առ ի յընդունել զպատիւ զհա-

ւատարիմ, զբարի, և զպղնիւ ծառային, և ըղձանալովն փութայր զԴաւթա-
կանն երգս տառիցն բղխել ի բերանոյ իւրոյ, առ ի խաւսել զվրկայութիւնս
վարդապետին իւրոյ առաջի թաղաւորաց, և ոչ ամաչել:

Յուսալով ի նա, որ յոյսն էր ամենեցուն, որդին լուսոյ, զի լուսաւո-
րէր զմիտս իւր ի մէջ նրսեմափակ որդւոցն խաւարի, որ առաջնորդութեամբ
խաւարարնակին հանդերձեալ էին մոլորել ի խաւար աղջամղջին, զարձեալ ըզ-
Դաւթականն վերերդէր զՍաղմոսն. «Ի նա, ասէ, յուսացաւ սիրտ իմ և աւկ-
ուցաւ»: Վասն այսորիկ որ յուսայ ի Տէր՝ ողորմութիւն Տեառն չուրջ եղիցին
զԴոքաւք, և հաստատեսցի նա իրբեւ զլեառն Սիւսին: Բայց և վերագոյն փա-
ռացն ճեպիւր հասանել, զոր և ստացաւդաց աշխարհոյն ճեպեալ կայ փոխարէն,
զոր և աստուածաշայր արքայն մարդարէական բարբառով հրնչեալ ասէ. «Եւ-
րանելի է ան, ասէ, որոյ անուն Տեառն յայ է նորա»: Եւ Երեմիաս վերա-
ռուցելով պարէ. «Աւրհնեալ, ասէ, մարդ որ յուսացեալ է ի Տէր, և եղիցի Տէր
յայ նորա»: Եւ Եսայիաս ասէ. «Տէր թաղաւոր մեր, Տէր Փրկիչ մեր, նա
փրկէ զմեզ և ևս յուսացայց ի նա և ապրեցայց»: Բայց և Վարդապետն տիե-
րերաց ասէ. «Ունիմք, ասէ, զաւետիս յուսոյն, զի հաւատարիմ է որ խոստա-
ցաւ մեզ»:

Յուսովս այս կերակրիւր երանելի երջանիկս այս, որ կայ և մնայ յա-
ւիտեանս, և այսիւ պայծառանայր առաւել քան զարեգակն, և եղև լուսաւո-
րիչ մեծ՝ խաւարելոյց ազդին մեծաց, որ խաւարաւն ծածկեալ էին, զանմացա-
կանս արհամարհէր զամենայն և մնացականին փութայր հասանել: Եւ ոչ ե-
թէ զսիրելիսն միայն սիրէր, որով փաթիտական և մաքսաւորական պատկերա-
նայր զործ առաքինութեան, այլ զատելիսն իւր սիրէր, որով զնմանութիւն
որդիութեան Հաւր, որ յերկինսն է, կացուցանէր զդործողն, որով հանդերձ
խրճամբք առաքինադարդաւք զիղկլով և այնու զաւարտն հաստատարոյն կա-
ցուցանէր:

Որպէս և կատարեաց առ արքայն Տրդատ յաշխարհին յունաց, մին-
չև նախ քան զաւծումն ընդունէր զթաղաւորութիւնն, եղև փախրատական
յեւ խոյսեղելոյն հաւրն նորա, ի ձեռաց հաւրն առաջնորդիս այս լուսաղար-
դի, և երկնապայծառ լուսաւորչի, որ առաջնորդութեամբ առաջնորդի խա-
ւարին զորձեալ որդի մթոյ, և ի նմանէ որդի լուսոյ պայծառացաւ Լուսա-
ւորիչ հայրս այս երանելի և փառաւորեալ:

Բանդի լինելովն Անակայ առ արքային Պարսից, և խնդրէին ընդ մի-
մեանս ճակատել: Նա՛ իսկ և Սոսրով արքայն Հայաստանաց՝ հայրն Տրդա-
տայ մինչ կոտորաչառութեան խաւարաւն երկոքեան կողմանքն լինէին խաւար-
եալք, և խորամանկութեան ախտիւ լինէր Անակ թելադիր արքային Պարսից,
զի կարէր արհեստիւ այնր, որով խորհեցաւ զորձել, զի այնիւ ստատկէր զար-
քայն Հայոց աշխարհին, որպէս և զխոսամունս լեզուի իւրոյ կատարէր ձե-
ռաւք իւրովք, զոր և զայլպիսիզ զորձելով զանաւրէնութիւնդ՝ փութայր ըզ-
կատարն ցուցանել զտարփողին, որ յառաջն մարդասպան էր, զի և նմա Անակ
մարդասպանութեամբ հաւասարէր, և յափշտակէր արիւնհեղութեամբն յա-
ղպէն զպատիւ փառացն այն, որով և յորդորողն այնպիսի չարագոյն զոր-
ծոյն յաշխարհիս այս անցուսրացս՝ փառաւորիւր: Եւ խորհելով զայլ իսկ՝
գայր առ Սոսրով, իւր թէ պրծել ի նմանէ. գայր ի պաշտել զնա և յարքայն
Պարսից երեսնայր փախրատական:

Գայր առ նա, և վերին մարդոյն մտերիմ աչաց իրբեւ սղաւնի, և
ներքին մարդոյն խորամանկ իրբեւ զաւճ համարիտ, լինէր այնիւ ընդ մեծա-
մեծս աշխարհին թշնամին և ընդ մըտերիմսն նենդութեամբն պատուիւր, և

սպանութեամբ խորհրդովն ընդ անձնապահս թագաւորին համարիւր, եւ վերագոյն քան զկարգաւորեալքն այնպիսի սպասաւորութեամբ թուէր արքային, եւ լինէր ատելի մարդովն ներքին՝ ատելի յԱստուծոյ, որ վերնաւն լինէր ի մարդկանէ :

Չեւ եւս էր իսկ զգուշացեալ արքայն, եւ ոչ զսովորական բարբառն վարդապետին աշխարհիւս ընդունել ականջաւք զբրանն վարդապետական, զոր եւ ժամանակաւ մերով ուսուցանէր ուսուցիչն ամենեցուն, սիւնն հաստատուն եկեղեցեաց՝ ոսկէշար զբիւն, որ բերանովն խաւէր զմարդարիտն եւ չթամբքն բլխէր զոսկեպայծառ բարբառն, որ եւ բլխող ոսկոյ՝ բերան նորա աստուածազարդ յաստուածազարդից, եւ ի մեղրարուղիս լեզուաց, կոչեցաւ Ոսկի Բերան, ասէր ընդ որում եւ ուսուցանէր. Փրկեա՛յ զիս, Տէր, յայնցանէ որ կարծեմ վարիլ բարեկամութեամբ ընդ իս, իսկ ի թշնամոյն եւ զ(ս)գուշացայց : Ուստի յայտնապէս թշնամութեամբն ոչ երեւեցաւ, եւ ի թուելոյ բարեկամէ նա ոչ զգուշացաւ, եւ առաջին թշնամոյն թելադրութեամբն՝ թշնամին ընդ առաջնոյն վառեալ նախանձու՝ չկամեցաւ մերկացուցանել ի բաց զարքայն այն ի բնակութենէ իւրմէ, որպէս նախանձաւորն զառաջինն ի բնակութենէ իւրմէ, եւ բարեկամութեան կերպարանաւն ծածկեալ ունէր զթշնամութեան պատկերն, եւ մորթիւ գտինն զքնութիւն յափշտակող զայլուն, եւ աղաւանձեւ կերպարանաւն թաքուցանէր ըզպատկեր զիշակեր բարձրաթոխ արծօլու. երեւանայր լծամուղ ամոլ հնազանդելով տեառն իւրոյ, եւ ծածկէր զառեւծակերպ կերպարանն, որ եւ մանրեալ սովորի զգաւրութիւն արջառոց : Եղև մինչ թելադրութեամբ խաւէր ցարքայն ի պէտս պատերազմաց ընդ արքային Պարսից, եւ առեալ զնա մեկուսի կազէր ընդ նմա, եւ մինչ խաւէր ցնա զայն, զայն իսկ փութացաւ կատարել ընդ նմա, զոր եւ բազում հեծելեաւք եւ սպասիւք արքայն Պարսից հասանել տընշանացն ակն ոչ ունէր՝ զայն առանց պատերազմաց կատարէր Անակ, զկամս փափաղողին. եւ մինչ մեկուսի լինէին՝ եհաս ի վերայ նորա եւ եհար զնա մահու, եւ կորստեամբ նորա փութացաւ կորուսանել զկեանս իւր, զնորայն կատարեալ զմարմնոյ կենդանութիւն, եւ ինքն զրկեալ յիւրոյ կենդանութենէ, ածեալ ի վերայ նորա մա՛հ տարաժամ, եւ ինքն ճաշակեալ զմահու տարաժամ բաժակն, եւ ընդ փախուստ առնելովն ի մահու բաժակէ՝ պատճառ կենդանութեան եղև նմա որովայթ մահու : Քանզի մինչ լինէր փախրտական, զի լինէր աւետաւոր խնդութեան տանն արքային Պարսից այնմ որ եղև պատճառ վշտաց տան թագաւորին Հայաստանեաց, եւ շարժելովն զուրն սակա մահուան արքային՝ եղև ըմպող բաժակին մահու : Թէպէտ եւ պատճառանաւքն երկոցունց մահուանն՝ ի կենդանութենէ մահացելոցն հաւատովք կենդանութիւն պարգեւեցաւ, ի ձեռն մնացորդացն անաւրինացն եւ թերահաւատիցն :

Եւ մինչ փութաց այրս այս Անակ զի ժառանգէր սպանութեամբ Խոսրովայ զնախագահութեան պատիւն իշխանութեան մեծ աթոռոյ արքայութեանն Հայաստանեաց, փոխանակ ակնկալութեան այդ պանդուխտ եղեն իսկոյն ժամու մնացորդք նորա տարաշխարհի եւ աւտարտի :

Քանզի յետ մահուանն Խոսրովայ արքային՝ նախ քան զպալն արքային զարսից յաշխարհն Հայոց, մինչ ստուգեցաւ սատակումն Անակայ, զատարտաւրական ի հոռոմոց աշխարհին, ուր եւ Տրդատայ յետ խողովողելոյ հաւր իւրոյ եղեալ պաշտպարան կենդանութեան նորա, եւ երթեալ պաշտէր զմի ոք ի մեծամեծաց ամբարիշտ արքային հոռոմոց՝ բռնաւորին Դիոկղետիանոսի, ուր եւ մայրաքաղաքն էր կոստալատութեան կրանիցն :

Ով առաւել սքանչելեացն մեծագոյն, որդի անաւրէն պաշտուն(այ) [է]ի արքայի, անբարբառի երկրաւորի, ի ձեռն սպանութեան եղև պաշտունեա երկնաւորի արքային, որ Հնադանդեցաւ պաշտել զպաշտելին, որ եւ պաշտէր անդիտութեամբ պաշտելին զպաշտանեայն, բռնութեան անբարբառ արքային, որ եւ ի ձեռն պաշտամամբ պաշտանային թագաւորեաց ի վերայ տան Հաւր իւրոյ, ուստի զրկեցաւ ի ձեռն պաշտանայի Հաւր իւրոյ, որ նախ սպառազինեալ զմարմնաւոր սպառազինութիւն՝ յազթեալ միամարտութեան քաջութեամբն յազթողին բազմաց, որ եւ ճակատել փութայր ընդ արքային յունաց, եւ անտի ընկալաւ զթագ արքայութեան իւրոյ Հայրական իշխանութեան, եւ անդրէն սպառազինեալ զսպառազինութիւնն Աստուծոյ, պատերազմեցաւ ընդ պետութիւնս եւ ընդ իշխանութիւնս եւ ընդ այսս շարութեան, որ ի ներքոյ երկնից, եւ յազթելոյն զգեցաւ զթագս բարեպաշտութեանն, եւ Հաւատարեցաւ աստուածադարգիւ թագադարդութեան պատուոյն, բարեպաշտ սուրբ եւ մեծին կոտորանդիանոսի արքային Հոռոմոց, եւ որպէս բարեպաշտութեամբ թագով զարդարեցաւ զլուսնորս, այնպէս եւ յազթելով անբերեց թշնամոյն սրտակեցաւ հոգևոյ իւրով ի ձեռն հոգեւոր առնս այս եւ հոգէկիր Հայրապետիս, եւ Հաւատարեցաւ դասուց մարտիրոսաց, որպէս եւ քահանայ վրդալոս այս՝ դասուց տառաքելոցն եւ Հայրապետացն, որք ժողովեցան ի Նիկիայ, յորոյ վերայ Հաւատարեցաւ ուղղափառութեան Հաւատն եւ պատուեցաւ Հերետիստաց Հերձուածնոցական կրօնն, եւ որպէս խնայելով ի մարմին առնս այս երանելոս երթալ յաշխարհն յունաց, եւ եղև լեզուն զրահ, սաղաւարտ եւ սուսեր, որովք ապրեցաւ ի նեախ թշնամոյն, եւ որով հոգեւոյն յազթեալ հոգեւոր պատերազմաւն բազում Հնարից անմարմին պատերազմին Հակառակամարտին, այնպէս եւ միւսն խնայելովն ի Հասակ մանկութեան իւրոյ եղև զի զպարտութիւն բազկի իւրոյ արարեալ զէն փոխանակ ամենայն զինուց եւ սպառազինութեանց՝ նոյաւ ապրեցաւ ի սուսերաց մարմնաւոր թշնամոյն, եւ նոյաւ յափշտակեալ զգիմամարտն յերիւարէ իւրմէ, եւ բերեալ կացոյց տառջի արքայի տեսնն իւրոյ: Եւ որպէս թագադարդեալ փան ճանաչելոյ գնա թագաւոր յունաց յազթելոյն, նոյնպէս ընկալաւ զհայրենի թագաւորութիւն իւրում, եւ ընդ յազթութիւն մարմնաւոր թշնամոյն ի ձեռն դուրութեան մարմնոյ իւրոյ, եւ սրտակեցաւ ի մարմնաւոր արքայէ զմարմնաւոր պրտակն: այնպէս եւ հոգեւոյ զպարտութեամբն յազթեալ հոգեզէն զիմամարտին՝ ստակեցաւ յանմարմին թագաւորէն զհոգեւոր պրտակն:

Հրատ: Ա. Յ. ՍՐՃՈՒՆԻ

(Շար. 1)

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

UNE COMPILATION SUR LA GRAMMAIRE
DE L'ARMÉNIEN ANCIEN

(fin; voir le début dans *SION*, 1973, fasc. 5-8, p. 162-170;
fasc. 9-10, p. 279-83)

É. G. TOUMANIAN, *ARMÉNIEN ANCIEN* (en russe:
Drevnearmyanskii yazik), Moscou, Académie des sciences,
Institut de linguistique, 1971, 448 pages.

38. P. 356: "D'autres formes participiales se constituent à partir des formes déclinaées de l'infinitif(?), ce qui doit être considéré sans doute comme un fait purement régional". Ce fait nous est inconnu en arménien ancien, et on voudrait bien en voir un exemple que T. a jugé inutile.

39. P. 357: "En grabar, l'infinitif peut, sans mot modal, exprimer la contrainte et le commandement: ճանաչել զիմաստութիւն 'connaître la sagesse!'" L'infinitif peut bien exprimer un ordre, mais l'exemple de T. est mal choisi. Quand on commémora en Arménie, ces dernières années, la création de l'alphabet arménien, ces mots furent souvent pris pour un impératif, car Mesrob Machtotz aurait commencé la traduction de la Bible par les Proverbes. Cependant au début du Livre des Proverbes, I, 1-2, cet infinitif est final ou complément circonstanciel de but: Առաւիք Սողոմոնի, որդւոյ Դաւթի, թագաւորի Իսրայելի, ճանաչել զիմաստութիւն est traduit en français: "Proverbes de Salomon, fils de David, roi d'Israël: pour connaître la sagesse ...".

40. P. 359: A côté de la désinence d'aoriste -այք, à la 2e p. pl. de la conjugaison médio-passive, T. omet la forme -աբաւք qu'on trouve, par exemple, dans l'Évangile: Լսաբաւք, զի ստացաւ (Mat., V, 21, 27, 33, 38, 43) 'Vous avez entendu qu'il a été dit', Քանիցս անգամ կամեցայ ... և ոչ կամեցաբաւք (Luc, XIII, 34) 'Combien de fois je voulus ... et vous n'avez pas voulu'. Ces exemples ont été cités par Meillet: "Il y a des exemples d'une 2e pers. pl. du type médio-passif en -աբաւք" (*Esquisse*, p. 125).

41. P. 359: T. déclare qu'à l'aoriste actif, l'augment -է "s'emploie devant les monosyllabiques à initiale voyelle". Il fallait dire "... à initiale a-". Dans la conjugaison active de l'aoriste la 3e personne du singulier monosyllabique ne peut commencer que par ա-, է- ou է-; devant les deux dernières voyelles, l'augment է- ou է- ne peut pas se mettre; il ne reste donc que ա-. C'est une faute qui vient, aussi, du *Manuel de grabar* d'Abrahamian (1964, p. 140).

42. P. 354: En parlant de la dissimilation en -ա- du -գ- final des thèmes d'aoriste, toujours d'après le *Manuel de grabar* (1964, p. 145), T.

écrit: "Au cas où l'élément *-g* est un élément de la racine (cf. notre remarque 33), il ne subit pas de changement: *բաց-ցես* 'tu ouvriras'. Les verbes monosyllabiques non plus ne subissent pas ce changement". Pas d'exemple! Comme il s'agit ici du thème d'aoriste, il fallait dire: "Les thèmes monosyllabiques d'aoriste...", etc. comme le fait Meillet, toujours précis: "Le groupe (*-gg-*) subsiste dans les thèmes monosyllabiques, ainsi *բաց-ից* ... 2me personne *բաց-ցես*" (*Esquisse*, p. 112). Justement l'exemple de T. étant un thème monosyllabique, sa phrase, que nous avons soulignée, est inutile. Elle devait citer d'abord un exemple du thème polysyllabique comme *բնթիւրց-ցիս* 'tu liras'.

43. P. 367: En traitant des deux impératifs formés du thème d'aoriste: de l'impératif proprement dit et de celui en *-ջիբ* au singulier et *-ջիբ* au pluriel, que les grammairiens arméniens appellent *exhortatif*, toujours à l'exemple du *Manuel de grabar* (p. 267), T. écrit: "Le deuxième exprime l'ordre sous une forme beaucoup plus molle, en tant que souhait". Abrahamian avait pris déjà cette explication de la grammaire *Քերականութիւն հայկազնեան լեզուի* (1885, p. 372), mais en exagérant et omettant la remarque suivante: "Parfois, les deux formes d'impératif s'emploient l'une pour l'autre, sans distinction" (*ibid.*, p. 373). Cette interprétation, peut-être bonne dans un manuel scolaire, est à remplacer par des explications savantes, comme celles de Meillet qui y voit le souci des auteurs d'exprimer l'aspect et le mode de l'action (v. *Emploi des formes personnelles des verbes*, ELP Arm., 1962): "Même à la 2me personne, on se sert du subjonctif pour exprimer un ordre quand on veut marquer la nuance d'aspect entre le présent et l'aoriste" (*ibid.*, p. 115); "L'emploi du subjonctif présent et aoriste permet de distinguer les deux aspects, ce qui est impossible à l'impératif" (*ibid.*, p. 116). On sait que la désinence *-ջիբ* de l'exhortatif est en même temps celle de la 2me pers. pl. du subjonctif aoriste.

D'autre part, Abrahamian et T., à la différence de la grammaire citée et de Meillet, ne notent pas que les désinences de l'exhortatif, *-ջիբ* plus souvent que *-ջիբ*, s'ajoutent parfois au thème de présent, dont on peut voir plusieurs exemples chez Meillet (*op. cit.*, p. 95): "Pour tenir lieu d'impératif positif du présent, il a été quelquefois employé au pluriel (au singulier aussi mais rarement. M. M.) une forme particulière de subjonctif ... Il ne s'agit pas ici d'impératifs ... mais de subjonctifs" (ELP Arm., 1962, p. 95).

En parlant encore des deux impératifs, T. écrit: "Les deux impératifs distinguent la deuxième personne du singulier et du pluriel, ainsi que les types actif et passif des flexions" (p. 367). Les mots que nous avons soulignés feraient croire que l'exhortatif, tout comme l'impératif proprement dit, aurait des désinences différentes selon les types de conjugaisons ou les voix active ou passive. T. laisse planer ce doute même quand elle ne parle que de l'exhortatif (p. 370) et évite de traduire les exemples cités. Cette imprécision vient de sa source, *Manuel de grabar* (p. 158). En fait, l'exhortatif n'a que les désinences *-ջիբ* et *-ջիբ* pour toutes les conjugaisons et les deux voix active et passive.

44. Pp. 367-368: "La formation de l'impératif I (du présent de l'impératif) peut être présenté de la manière suivante:

Type actif de conjugaison

Sing.	Pl.
2 ^{me} Le thème d'aoriste sous sa p. forme pure, accentuée.	Thème d'aoriste + - <i>t.p.</i>

Type passif de conjugaison

Sing.	Pl.
2 ^{me} Thème d'aoriste + - <i>h.p.</i> p.	Thème d'aoriste + - <i>u.j.p.</i> , - <i>u.p.u.p.</i> , - <i>h.p.u.p.</i> »

Voici nos remarques au sujet de ce tableau et des explications qui lui font suite:

a) Après avoir enseigné qu'en arménien l'impératif a une seule personne — la 2me — il était inutile de noter "2me p." dans le tableau.

b) Au singulier de l'impératif actif, les thèmes dérivés d'aoriste en -*g* perdent ce -*g*, comme d'ailleurs T. le fait remarquer dans les explications qui suivent. Il fallait donc le noter dans le tableau.

c) Au sujet de la formule "Pl. Thème d'aoriste + - *t.p.*", T. écrit dans la note 70: "Comparer la désinence -*t.p.* et la forme du prohibitif *մի բերէք* 'ne portez pas'. Meillet leur trouve une relation avec skr. *bhārata*, grec *φέρτε* 'portez'". T. donne encore une fausse idée de ce qu'a enseigné Meillet. On ne peut rien déduire de cette comparaison ou de cette coïncidence fortuite de la désinence -*t.p.* de l'impératif, formé du thème d'aoriste, avec celle du prohibitif actif des verbes en -*h-* seuls, formé du thème de présent. En effet, comment peut-on comparer l'impératif *գնացէք* du verbe 'aller' et son prohibitif *մի գնայք*, qui ont des désinences différentes? Il était nécessaire plutôt de faire remarquer d'abord, avec Meillet, que "La 2me personne du pluriel de l'impératif a la même forme qu'une 2me personne du pluriel de présent ou d'aoriste" (*Esquisse*, p. 119): de présent pour le prohibitif, d'aoriste pour l'impératif proprement dit. Après quoi seulement, Meillet a écrit: "En effet *բերէք* répond à skr. *bhārata*", etc.

d) Dans la formation de l'impératif singulier passif, il fallait noter aussi dans le tableau, que le thème d'aoriste dérivé en -*g*, comme *բազմաց-* de *բազմիմ* 'je m'asseois', *սիրեաց-* de *սիրիմ* 'je suis aimé', s'emploie comme tel en tant que le singulier de l'impératif passif. Car tous les verbes, malgré ce qu'on pourrait croire d'après le tableau, ne forment pas leur impératif singulier passif d'après la formule "Thème d'aoriste + - *h.p.*". Même dans les explications du tableau, T. reste toujours imprécise, bien qu'elle remédie en partie à ce défaut: "*Beaucoup de verbes* (?) emploient le thème invariable et accentué de l'aoriste pour la formation de l'impératif passif du singulier, au lieu de la terminaison ordinaire". Ce sont les verbes transitifs en *h*, conjugués à la forme passive, pour exprimer la voix passive, et des verbes en -*h-*. Et il y a des détails ou des "exceptions" que nous laissons de côté, mais T. devait les rappeler.

45. PP. 378-408: T. présente tous les paradigmes des verbes ap-

pelés *irréguliers*. Il était tout à fait inutile de remplir des pages entières avec les paradigmes des temps formés sur le thème du présent, puisque les verbes dits "anomaux" ne s'y distinguent en rien des types réguliers de conjugaison auxquels appartient leur thème du présent. Il fallait présenter seuls les paradigmes des temps formés sur le thème d'aoriste, car c'est là qu'apparaît l'anomalie. T. a suivi, en cela aussi, Abrahamian.

46. P. 406: Dans le paradigme de la conjugaison du verbe *իմ* 'je suis', il fallait noter aussi l'impératif, le seul formé du thème du présent, employé dans l'expression *ողջ էր* 'sois sain et sauf, Salut!' au singulier (Mat., XXVI, 49; XXVII, 29; Mc., XV, 18), *ողջ էք* 'ou երբուք' au pluriel (Mat., XXIX, 9 et ailleurs); ces exemples, sauf avec *երբուք*, ont été cités par Meillet (*Emploi des formes personnelles des verbes* dans EL-PArm., 1962, 94).

47. P. 409: En parlant des périphrases impersonnelles ou unipersonnelles, telle que *պարտ է նմա լսել* 'devoir est à lui d'écouter' (litt.) = 'il doit écouter', T. écrit: "Dans ces tours, le sujet *peut être mis* au datif, et le complément à l'infinitif... Et il s'en est fallu de peu qu'elle ne présente toute la conjugaison d'un tour pris comme type! Nous ferons remarquer que ces "tours" sont de véritables phrases pour la grammaire: le sujet grammatical y est l'infinitif (*լսել*), et le mot au datif (*նմա*) est un véritable complément indirect. Le datif que T. considère comme sujet, ne l'est que quand on traduit la périphrase par une phrase à verbe personnel: "Il doit écouter". Donc ce datif n'est qu'un sujet logique, et dans le tour originel non pas il "peut être mis", mais il *doit être mis* au datif, en tant que complément indirect de *պարտ է* 'devoir est à...'. — T. considère, de même comme "sujet", tout court le génitif des périphrases telle que *գրեալ է իմ* (p. 412). Ici, *իմ* n'est que le sujet logique, sujet de la traduction 'j'ai écrit'; dans l'original arménien ancien c'est un génitif de possession; voir une explication de ces tours dans *Esquisse*, p. 129, § 98.

48. PP. 412-413: A la p. 14, T. annonçait qu'elle avait donné une nouvelle explication savante des causes de l'origine des temps composés. Aux pp. 412-413, nous en voyons un exemple que nous traduisons littéralement pour donner en même temps une idée de son style: "Quand on caractérise les sphères de fonctionnement des constructions temporelles analytiques avec le verbe *em*, il faut noter qu'elles s'emploient le plus souvent au cas où la forme synthétique personnelle du verbe donné constitue des séries de paradigmes comme un verbe déponent (la terminaison passive forme un verbe de voix moyenne). Ceci est caractéristique, par exemple, pour les formes du présent des verbes de la conjugaison en -i, pour les formes d'aoriste de beaucoup de verbes à suffixes, etc. En des cas pareils, les formes synthétiques personnelles-temporelles passives, qui ne correspondent pas réellement au sens, sont remplacées par des constructions analytiques avec le verbe *em*: *Յերկուց ... արկնոջ իմոյ փախուցեալ եմ* 'Je me suis enfuie à cause de ma maîtresse' (verbe *փախալ*); *Զարմացեալ էին ամենեքեան* 'Ils étaient étonnés'. Ici, de la sorte, il y a aplanissement de l'opposition de voix dans le but de faire correspondre la forme au sens".

Il nous semble avoir saisi l'explication ou le raisonnement de T.. Mais elle en revendique en vain la priorité ou le côté savant. En plus, ce qui est plus grave pour ses lecteurs, ses deux exemples sont très mal choisis: les verbes y étant intransitifs, ils ne prouvent pas du tout ce qu'elle a voulu dire. D'après elle, si le narrateur a employé le temps composé *փախուցեալ եմ* dans le premier exemple, au lieu de l'aoriste *փախեալ*, c'est parce que ce dernier évoquerait un sens équivoque d'actif ou de passif, disons comme l'aoriste *սիրեցաք* du verbe *սիրել* 'aimer' peut avoir un sens actif et un sens passif: 'nous aimâmes' et 'nous fûmes aimés'. Cet aoriste-ci peut en effet exprimer les deux sens, étant donné que le verbe *sirel* 'aimer' est transitif direct, et que, d'autre part, la désinence *-աք* de la 1re pers. pl. de l'aoriste est commune aux deux conjugaisons active et passive. Mais l'aoriste *փախեալ* bien que de conjugaison 'passive', ne peut signifier que 'je me suis enfui', étant donné que c'est un verbe intransitif; sa conjugaison 'passive' importe peu ici.

De même, si le narrateur avait employé l'aoriste *զարմացան* 'ils s'étonnèrent', au lieu du tour composé ou du parfait *զարմացեալ էին* 'ils étaient étonnés', il n'y aurait pas eu d'équivoque d'actif et de passif, puisque le verbe *zarmanal* 's'étonner' est intransitif. Mais si le narrateur a choisi plutôt les tours composés *փախուցեալ եմ* et *զարմացեալ էին*, c'est parce que les sujets en question se trouvaient encore dans l'état exprimé par les participes en *-eal*. C'est là tout le sens des temps composés formés avec ce participe; c'est ce qui ressort de l'étude du P. St. Lyonnet, *Le parfait en arménien classique*, Paris, 1933.

49. P. 414: En parlant encore des temps composés formés avec le participe en *-eal* et l'auxiliaire *linim* 'je deviens', T. a eu recours à une citation du *Manuel de grabar* d'Abrahamian: "Ces formes s'emploient surtout avec les verbes transitifs en *-u-* et en *-a-*, aux temps formés du thème du présent. Ici ... les verbes indiqués n'ont pas de terminaisons propres pour la distinction des voix active et passive" (p. 223). Mais comme au subjonctif présent les verbes transitifs en *-a-* ont des désinences différentes pour les deux voix, Abrahamian a ajouté aussitôt: "Sauf le futur I (le subjonctif présent. M. M.) des verbes en *A*, qui a des terminaisons de forme active et passive". Et il a raison; mais comme rédacteur responsable de ce livre, il n'a pas remarqué comment T. lui a fait formuler une règle boiteuse en abrégant la citation.

50. P. 415: En parlant toujours des temps composés, formés du participe en *-eal* et de l'auxiliaire *em* ou *linim*, T. ne mentionne pas l'ouvrage *Le parfait en arménien classique* du P. St. Lyonnet. On sait que ces temps composés de l'arménien ancien désignent "essentiellement un état, l'état acquis à la suite d'une action et qui en résulte" (*là-même*, p. 9).

Dans son *Manuel de grabar*, Abrahamian ne dit rien de cet état acquis, exprimé dans le parfait formé avec *em* 'je suis'. A la p. 224, il note seulement que les temps composés avec *linim* 'je deviens' expriment parfois, à part le passif, le résultat de l'action. Ce que T. n'a pas manqué de répéter, en renvoyant à Abrahamian, et avec un exemple de ce dernier: "Ainsi le tour *argealeal linim* signifie non seulement 'je suis enrhumé'

mais aussi 'je me trouve en état d'arrêt'. Le verbe *zarmanam* 'je m'étonne', prenant la forme *զարմացեալ էիմի*, signifie plutôt 'je me trouve en état d'étonnement', tandis que s'il est construit avec le verbe *em* 'je suis', *զարմացեալ եմ*, il doit exprimer simplement le sens de 'je suis étonné'" (p. 415 bas). Cette dernière assertion est tout à fait fausse. Il ressort de l'étude du P. Lyonnet, citée plus haut, que le participe en *-eal* employé avec l'auxiliaire *em* 'je suis' exprime, plus qu'avec *linim* 'je deviens', l'état ou le résultat acquis. D'ailleurs à la p. 415, T. contredit ce qu'elle avait écrit à la p. 411: "Se joignant au présent du verbe d'existence (*em*. M. M.), le participe passé (en *-eal*. M. M.) exprime une action qui a commencé dans le passé et dont le résultat dure dans le temps présent". Nous avons vu dans la remarque 47, que T. interprétait autrement *զարմացեալ էիմ*.

51. Pp. 413-415: Dans ces pages, T. ne cesse de répéter, à tort, que les temps composés qui sont formés du participe en *-eal* et de l'auxiliaire *linim*, servent à exprimer la voix passive: "Ces formes (participe en *-eal* + présent de *linim*. M. M.) ont le sens d'un présent d'indicatif passif" (p. 413); "La périphrase: Participe passé + formes conjuguées de l'imparfait du verbe *linim*, a un sens passif" (*ibid.*); "Le même principe agit aussi dans le paradigme du subjonctif" (p. 414), de l'impératif; et enfin: "Le trait le plus essentiel de ces formations avec le verbe 'devenir' (*linim*. M. M.) est qu'elles ont un sens passif, du type passif allemand avec le verbe *werden* 'devenir'" (p. 414). Puis, à la suite d'Abrahamian, T. indique à la longue les temps où les tours composés avec *linim* s'emploient le plus pour exprimer toujours le passif. A la fin, elle tire des conclusions sur les causes de la création des "constructions temporelles analytiques": "Ici, les formes conjuguées du verbe *linel* 'devenir', jouent le rôle de terminaisons passives" (p. 415). Nous savons déjà que T. considère ces conclusions comme quelques uns de ses mérites personnels (p. 14): ces tours de temps composés seraient créés pour suppléer le manque de l'expression formelle du passif, surtout à certains temps. Cependant en un point seulement T. n'a pas suivi le *Manuel de grabar*: celui-ci déclare, d'ailleurs avec raison, que "Même les temps et les verbes possédant des terminaisons actives et passives peuvent avoir des formes composées" (p. 223); et l'auteur cite des exemples. De plus: "On ne peut affirmer que les formes personnelles constituées par le participe passé et le verbe *linel* aient seulement un sens passif" (*ibid.*); suivent des exemples de verbes intransitifs et même de transitifs. Nous nous contentons, cette fois, du témoignage seul, juste, d'Abrahamian. Les temps qui sont composés du participe en *-eal* et du verbe *linim* de l'arménien ancien ne sont donc pas créés uniquement pour exprimer la voix passive et, d'autre part, ils ne l'expriment pas toujours.

En appendice, Toumanian a présenté des spécimens "d'arménien ancien classique", extraits des Évangiles de Matthieu et de Marc, du traité bien connu d'Eznik, des historiens Fauste de Byzance et de Moïse de Khoren. On fera remarquer que la langue de ce dernier n'est pas de l'époque de l'arménien classique, au sens propre du mot, c'est à dire de la première moitié du Ve siècle. Les extraits sont accompagnés de traductions russes. Voici ce que nous pensons de celles-ci.

a) Pour donner une idée exacte de la version arménienne des Évangiles, il fallait traduire en russe le texte arménien même, et non pas le faire suivre des versets correspondants de la traduction russe de l'Évangile parue à St. Pétersbourg, en 1916. On voit très clairement que les différentes versions ne se couvrent pas littéralement. T. a emprunté aussi les traductions russes des extraits des deux historiens arméniens; nous n'en dirons donc pas plus.

b) La traduction russe des extraits d'Eznik est empruntée à la traduction de V. Tchaloyan (Erévan, 1968); cette dernière est erronée, voir notre article dans REArm., Nlle. série, T. 9. T. a reproduit, dans ses extraits de l'original, l'édition défectueuse de Tiflis, 1914, ignorant le texte critique des PP. Louis Mariès et Ch. Mercier, Paris, 1959. Dans ses notes bibliographiques sur Eznik, elle oublie la traduction française de ces deux savants, ainsi que la traduction allemande de Simon Weber, München, 1927.

Malgré tous nos *desiderata* et remarques, que nous avons présentés ici en partie, il nous semble que l'ouvrage de Toumanian peut rendre service à ceux qui ne sont pas à même de lire dans l'original les études des grammairiens et linguistes arméniens qui ont traité de l'arménien ancien. Puissent nos remarques être utiles aux lecteurs.

Mevo Yoram, 2/6.

Martiros MINASSIAN.

Jérusalem.

ՏԻՐՈՒՆԻ

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ

Տ . ՎԱՐԳԱՆ ՔԶՆՅ . ԱԻԱԳԵԱՆԻ

(1908 — 1973)

Միացեալ Նահանգներու Լորենս քաղաքին մէջ 9 նոյեմբերին իր մահ-
կանացուն կնքեց տեղւոյն հայ համայնքին հոգեւոր հովիւ Արժ . Տ . Վարդան
Քհնյ . Աւագեան, վաթսունհինգ տարեկան հասակին :

Հանդուցեալը ծնած էր Պիթլիս 1908ին, աշխարհական անունով Ռա-
ֆայէլ : Տակաւին մանուկ , Մեծ Եղեռնի ընթացքին կը կորսնցնէ ծնողքն ու ըն-
տանիքի այլ պարագաները , եւ , երկար թափառումներէ ու տառապանքներէ
ետք իրբւ . Արարատեան որրանոցի սան Երուսաղէմ կու գայ 1922ին , ընդուն-
ուելով Ս . Աթոռիս Ժառանգաւորաց Վարժարան :

1925ին իրր գրաշար կը սկսի աշխատիլ Ս . Յակոբեանց Տպարանին
մէջ , ուր առաջին իսկ օրէն երեւան կու գան իր բարեխղճութիւնն ու քանտէր
ողին : Տպարանէն ներս իր պաշտօնավարութիւնը կը շարունակէ անխափան
մինչեւ 1951 : 1938ին կ'ամուսնանայ եւ նուիրեալ ու հոգածու հայր կ'ըլլայ իր
բազմանդամ ընտանիքին :

1951ին Կիպրոսի մէջ քահանայ կը ձեռնադրուի Լառնաքայի ծուխին
միջոյ . հոն կը պաշտօնավարէ մինչեւ 1957 , երբ ընտանիքով կը մեկնի Միաց-
եալ Նահանգներ եւ կը հաստատուի Լորենս , իրբեւ հոգեւոր հովիւ : Այդ պաշ-
տօնը նուիրումով եւ հաւատքով կը վարէ մինչեւ իր վախճանումը :

Հանդուցեալը համեստ , գործունեայ եւ հաւատացեալ անձ մըն էր ,
միշտ իր պարտականութիւններուն դիտակից , պարտաճանաչ եւ օգտակար ե-
ղող :

Կ'աղօթենք իր հոգիի խաղաղութեան համար , եւ Ս . Հոգիին միւրթա-
րութիւնը կը հայցենք իր ընտանիքի անդամներուն , ինչպէս նաեւ Լորենսի հայ
համայնքի բոլոր ծխականներուն :

ՕՐ. ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ ՆԱԼ ՊԱՆՏԵԱՆ

(1900 — 1973)

Երկարատեւ հիւանդութենէ մը ետք, Զորեքչըսթի, 7 Նոյեմբերին իր մահկանացուն կնքեց զաղութիւն երկարամեայ եւ բազմալատատակ զատարարակ, սերունդներու նուիրումը մայր եւ կրթող Օր. Տիգրանուհի Նալպանտեանը :

Ծնած էր 1900ին, Երուսաղէմ : 1920ին արդէն սկսած էր ուսուցչութեան՝ զատատանդելով Երուսաղէմի Գայիանեանց աղջկանց նախակրթարանին մէջ : 1929ին, երբ Ս. Աթոռիս հովանաւորութեամբ բացուած էր Սրբոյ Թարգմանչաց Վարժարանը, Օր. Տիգրանուհի նշանակուած էր մանկապարտիզդանուհի : պաշտօն, զոր բացառիկ եռանդով, պարտաճանաչութեամբ եւ գիտակցութեամբ շարունակեց մարել մինչեւ 1970, երբ, Ֆիդիբայէս ընկճուած հիւանդութիւններէ, զրեթէ պարտադրարար հեռացաւ իր այնքան սիրած մարժարանէն ու մանուկներէն : Ինչպէս ինք կ'ըսէր զառն ժպիտով մը, մարմնով հետեւ՝ այլ հոգիով միշտ իր փոքրիկներուն հետ էր, անոնց մասին կը մտածէր, կը մտահոգուէր, կը հարցնէր, կը խրատէր :

Յուդարկաւորութիւնը կատարուեցաւ Հինգշաբթի, 8 Նոյեմբեր, երեկոյեան ժամերգութենէն ետք, Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ, նախազահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասքանեանի եւ մասնակցութեամբ բովանդակ Միաբանութեան : Ս. Թարգմանչաց Երկրդ. Վարժարանի տեսուչ Հոգւ. Տ. Կիւրեղ Մ. Վրդ. Գարիկեան եկեղեցիին մէջ, իսկ ուսուցիչներէն Պրն. Պետրոս Լէփէճեան մարժարանի մուտքին զամբանականեւրով զրուստեցին հանգուցեալին դործունէութիւնն ու դերը : Ապա, Թափօրը, կազմուած միաբան հայերէ, ժառանգաւոր սաներէ, Ս. Թարգմանչաց Երկրդ. Վարժարանի ուսանողութենէն եւ խումն բազմութենէ ուղղուեցաւ դէպի Ս. Փրկչի աղղային դերեզմանատունը, ուր ամփոփուեցաւ հանգուցեալին յոյնածմարմինը :

Օր. Տիգրանուհի Նալպանտեանի կիսադարեայ մանկավարժական դործունէութիւնը կը յատկանշուի այն նուիրումով, անանձնական այն խնամքով, որով առաջին անգամ մարժարանին սեմին կեցող մանուկին զողորմուն ձեռքէն բռնելով զայն կ'առաջնորդէր դէպի գրասեղան, կը հետեւէր անոր յառաջացող քայլերուն՝ մինչեւ նախակրթարան, մինչեւ երկրորդական բաժին ու շրջանաւարտութիւն, շարունակելու համար իր հոգածութիւնը զարդէն ալ դուրս, երբ երէկի մանուկը արդէն երիտասարդ, դործունեայ եւ ընտանիքի տէր՝ իր զաւակները կու գար այս անգամ յանձնել զրան առջեւ սպասող Մանկապարտիզդանուհիին : Գաղութիւն յաջորդական երեք սերունդներուն մէջ չկայ զրեթէ անձ մը որ իր վրայ զգացած չլլալ բարի այդ զատարարակին շուքը, հովանին եւ քաջակրթութիւնը :

Մահէն քիչ մը առաջ, փողոցին մէջ, բժիշկէն վերադարձին, նախկին իր աշակերտներէն մէկուն կ'ըսէր. «Ամբողջ կեանքս զաւակներուն տուի. ես ալ հայեցայ, մաշեցայ եւ հիմա մոմի նման՝ վերջիս հասած եմ, շատ չմնաց» :

Մոմի նման հալող բայց յուսաւորող յոյս ալդ հոգիին է որ կ'ըսենք իբր հրաժեշտի խօսք. Վարժքը կատար, մեր բոլորին մայր եւ զատարարակ, թող յոյնածմարմինդ ալ իր հանգիստն ու խաղաղութիւնը գտնէ յաւիտենական քունիդ մէջ :

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ — ԲԵՄԱԿԱՆՔ

* Ծր. 3 Նոյմ.— Ս. Չորից Աւետարանչացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխադիր, փոխան Ս. Յարութեան Տաճարի գալթի Ս. Յովհաննէս Աւետարանիչի եկեղեցիին, Տաճարին բակը նորոգութեանց շինուածանիւթերով գրաւուած ըլլալուն: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Աթղ. Յովակիմեան:

* Կիր. 4 Նոյմ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. Դարիպեան:

* Բշ. 5 Նոյմ.— Ս. Յովսէփայ Աստուածաբուն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովսէփի գերեզմանին վրայ: Ըստ սովորութեան, պատարագիչն էր Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Մուշեղ Աթղ. Թաշնեան: Երթուղարձի թափօրները գլխատրեց ժամօրհնող Հոգշ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամուր:

* Ծր. 10 Նոյմ.— Ս. Երկուտասան Վարդապետացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գիսակ Աթղ. Մուրատեան:

— Վաղուան Գիստ Խաչի տօնին առիթով, կէսօրէ ետք, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր զըլխատրութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար: Պատանատեղիին, Ս. Գերեզմանին եւ Գիստ Խաչի այրին ուխտերէն ետք, վերջինիս կից Ս. Գրիգոր Լուսաորիչ եկեղեցիին մէջ պաշտուեցաւ ժամերգութիւն եւ նախատօնակ: Ապա կատարուեցաւ տնօրինական սրբատեղիներու այցելութեան հանդիսատր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Հոգշ. Տ. Հայկասէր Վրդ. Պայրամեան:

* Կիր. 11 Նոյմ.— Գիստ Խաչ: Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան եւ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Լուսաորիչ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Խաժակ Աթղ. Պարսամեան: Ս. Պատարագի կիսուն՝

Ս. Խաչափայտի մասունքը տարուեցաւ Գիստ Խաչի այրը, ուր Ս. Պատարագէն ետք իջաւ ամբողջ Միաբանութիւնը, զլխատրութեամբ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր: Ապա թափօրը երիցս շրջան ըրաւ Ս. Գերեզմանին շուրջ եւ մէկ անգամ՝ Պատանատեղիին շուրջ: Ն. Ամենապատուութիւնը ամպհովանիի տակ եւ Կենաց Փայտի մասունքն ի ձեռին կը նախագահէր թափօրին, որ «Խաչի քո Քրիստոս» շարականի երգեցողութենէն եւ խնկարկութենէ ետք աւարտեցաւ Ս. Լուսաորիչ եկեղեցիին մէջ:

* Ծր. 17 Նոյմ.— Տօն Ամենայն Սրբոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Աթղ. Յովակիմեան:

* Կիր. 18 Նոյմ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան:

* Որ. 23 Նոյմ.— Ս. Հրեշտակապետաց նախատօնակը պաշտուեցաւ համանուն եկեղեցիին մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան:

* Ծր. 24 Նոյմ.— Տօն Ս. Հրեշտակապետացն՝ Գաբրիէլի եւ Միքայէլի: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ եւ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Վանքի Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Նարեկ Վրդ. Մարգարէտեան: Ապա, ըստ սովորութեան, կատարուեցաւ բարեբարութի Աղանի Ժէվահրեանի եւ պարագաներու հոգիներուն համար հոգեհանգստեան պաշտօն՝ նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի: Ապա Միաբանութիւնը պատուաւիրուեցաւ Վանքի Տեսչարանը, Տեսուչ Հայրսուրբին կողմէ:

* Կիր. 25 Նոյմ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. Դարիպեան:

* Ծր. 1 Դեկտ.— Ս. Առաքելոցն Անդրէի եւ Փիլիպպոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկասէր Վրդ. Պայրամեան:

* Կիր. 2 Դեկտ.— Բարեկենդան Յիսնակի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան:

* Բշ. 3 Դեկտ.— Ս. Կոյսի ընծայման տօնի հանդիսատր նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս Ասլանեան:

* Դշ. 4 Դեկտ.— Ընծայումն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն, Լուսարարապետ Գերշ. Սրբազանի գլխատրութեամբ, միաբան հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանիի ձորը եւ «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրումն հանդիսատր Ս. Պատարագը մատուց Գերշ. Հանդիսապետ Սրբազանը:

Ս. Պատարագէն ետք, ընկալեալ սովորութեան համաձայն, կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն ազգային բարերար Կիւլայի Կիւլպէնկեանի եւ Կիւլպէնկեան գերդաստանի ննջեցեալներու հոգիներուն համար:

* Եր. 8 Դեկտ.— Ս. Նիկողայոսի եւ Գրիգորի Սբանչելագործ հայրապետացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Արդ. Յովակիմեան: Վերաբերումը կատարուեցաւ Մայր Տաճարի ներքին գաւիթը գտնուող Ս. Նիկողայոսի սեղանին վրայէն:

* Կիր. 9 Դեկտ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Նարեկ Վրդ. Մարգարէլեան:

* Ուր. 14 Դեկտ.— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

* Եր. 15 Դեկտ.— Ս. Առաքելոց եւ առաջին Լուսաւորչացն մերոց՝ Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Գլխադիր մատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկասեր Վրդ. Պայրամեան:

* Կիր. 16 Դեկտ.— Ս. Պատարագը մա-

տուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Նուրհան Վրդ. Մանուկեան:

* Դշ. 19 Դեկտ.— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

* Եշ. 20 Դեկտ.— Տօն Ս. Հարցն Եգիպտացոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատրան մէջ: Ըստ սովորութեան, պատարագիչն էր Խոստովանահայրը՝ Հոգշ. Տ. Մաշտոց Վրդ. Բարիլուսեան:

* Ուր. 21 Դեկտ.— Ս. Կոյսի Յղութեան տօնի հանդիսատր նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

* Եր. 22 Դեկտ.— Յղութիւն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի գլխատրութեամբ, միաբան հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրումն հանդիսատր Ս. Պատարագը մատուց Գերշ. Հանդիսապետ Սրբազանը:

* Կիր. 23 Դեկտ.— Բարեկենդան Ս. Յակոբայ պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Արդ. Յովակիմեան:

* Ուր. 28 Դեկտ.— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

* Եր. 29 Դեկտ.— Ս. Յակոբայ Մծբնայ հայրապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Նուրհան Վրդ. Մանուկեան: Վերաբերումը կատարուեցաւ Առաջ Սեղանին դիմաց՝ Սր. Յակոբի նկարով շինուած շարժական սեղանին վրայէն:

* Կիր. 30 Դեկտ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գիւսակ Վրդ. Մուրատեան:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

* Գշ. 6 Նոյմ.— Իտալական ընդհ. հիւպատոսը, Ս. Քաղաքէն իր մեկնումին առիթով, հրաժեշտի այցելութեան եկաւ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր:

* Ուր. 9 Նոյմ.— Պելճիքական ընդհ. հիւպատոսը, Ս. Քաղաքէն իր մեկնումին առիթով, հրաժեշտի այցելութեան եկաւ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր:

* Դշ. 14 Նոյմ.— Ս. Ռիստիս երիտասարդ միաբաններէն Սէյնթ-Էթիէնի (Ֆրանսա) հոգևոր հովիւ Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան ժամանեց Ս. Աթոռ:

* Դշ. 21 Նոյմ.— Սպանական ընդհ. հիւպատոսը, Ս. Քաղաքէն իր մեկնումին առիթով, հրաժեշտի այցելութեան եկաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր:

* Եշ. 29 Նոյմ.— Ֆինլանտական ընդհ. հիւպատոսը, ընկերակցութեամբ իր տիկնոջ, այցելեց Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր:

— Նոյն օր, Աւստրիոյ դեսպանը, ընկերակցութեամբ իր առաջին քարտուղարին և մամլոյ կցորդին, այցելեց Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր:

* Կիր. 23 Դեկտ.— Երեկոյեան, Քաղաքապետ Վսեմ. Թէտի Քօլլէքի հրաւերին ընդառաջելով, Քաղաքապետարանի մէջ, քրիստոնէական Ս. Ծնունդի, հրէական Խանուկայի եւ իսլամական Գուրպան Պարամի տօ-

ներուն առիթով սարքուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասրանեան, ընկերակցութեամբ Տիար Կ. Հինդլեանի:

* Դշ. 26 Դեկտ.— Երոպացոց Ս. Ծննդեան տօնին առթիւ, կէսօրէ առաջ, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր գլխաւորութեամբ, ամբողջ Միաբանութիւնը շնորհաւորութեան գրեաց Ֆրանչիսկեանց Գերշ. Կիսթոտին եւ Լատինաց Ամեն. Ս. Պատրիարքին: Ապա, Նորին Ամենապատուութիւնը, Հոգեշնորհ Հայրերու ընկերակցութեամբ, այցելեց Պապական Գերշ. Նոյիրակին և Անկլիքան Արքեպիսկոպոսին ու իր փոխանորդին: Իսկ Հոգշ. Տ. Հայկասեր Վրդ. Պայրամեան, նոյն առիթով եւ Հոգեշնորհ Հայրերու ընկերակցութեամբ, այցելեց Յոյն-Կաթօլիկներու Եպիսկոպոսին, Մարոնիք համայնքի եւ Լուտերականներու Մեծաորներուն: Հոգշ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամուր այցելեց Հայ-Կաթօլիկ Մեծաոր Գերշ. Տ. Յովհաննէս Ծ. Վրդ. Կամսարականի:

* Եշ. 27 Դեկտ.— Նոր Տարւոյ առթիւ, Իւրայէլի Նախագահ Ն. Վսեմ. Էֆրայիմ Քացիրի ապարանքին մէջ տրուած աւանդական ընդունելութեան, այլ յարանուանութեանց պետերու շարքին ներկայ գտնուեցաւ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի եւ Տիար Կ. Հինդլեանի:

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԱԽԱԶԱՆԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏԸԻԶՈՒԹԻՒՆ

Շաբաթ, 17 Նոյեմբեր, երեկոյեան ժամերգութեան աւարտին, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ վարդապետութեան չորս աստիճանները շնորհեց Ս. Աթոռոյս երիտասարդ միաբաններէն Հոգշ. Տ. Նուբան Արդ. Մանուկեանի, Հոգշ. Տ. Գիւսակ Արդ. Մուրատեանի, Հոգշ. Տ. Վիգէն Արդ. Այբապեանի, Հոգշ. Տ. Խաթակ Արդ. Պարսամեանի եւ Հոգշ. Տ. Մուշեղ Արդ. Թաճեանի, որոնք քահանայական ձեռնադրութիւնն ու օծումը ընդունած էին 1971ին, Նորին Ամենապատուութեան ձեռամբ:

Արարողութեանց խորտաւելակն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս Ասլանեան:

«Սիւն» շնորհաւորելով Հոգեշնորհ Հայրերը, անոնց արգիւնաչափ պաշտօնավարութիւն կը մագթէ:

ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ՆՈՒԵՐՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ և օրհնութեամբ կ'արձանագրենք 1973 տարւոյ ընթացքին

Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին եւ այլ Սրբավայրերու տրուած հետեւեալ
բարեպաշտական նուէրները:

1. Տկն. Լուսաբեր Սանտրունի, բնիկ Ատա-
նացի, Երուսաղէմաբնակ, կը նուիրէ վարա-
գոյր մը Ս. Կոյս Վառվառէի պատկերին:

2. Տկն. Եղիսաբեթ Դանիէլեան, բնիկ Կե-
սարացի, Պոլսաբնակ, կը նուիրէ զանազան
գոյներով վեց սեղանի ծածկոց՝ յանձնուած
Ս. Հրեշտակապետաց Տեսուչ Հոգշ. Տ. Նա-
րեկ Վրդ. Մարֆազէլեանի, ի գործածութիւն
նոյն եկեղեցւոյ սեղաններուն:

3. Տկն. Արշալոյս Տարագնեան, բնիկ Տիգ-
րանակերտցի, Պէյրութաբնակ, կը նուիրէ ե-
րեք փուլու խաչի բոնիշներ Ս. Յակոբայ Տա-
ճարին:

4. Անդրանիկ Համբարձեան, Նոր Զուղա-
լեցի, Թեհրանաբնակ, կը նուիրէ զոյգ մը ար-
ծարթ փոքր աշտանակ Ս. Յակոբայ Մայր
Տաճարին:

5. Հալեպէն բարեպաշտունի Սալթի Թօփն-

եան դրկած է ճերմակ յատակի վրայ կապոյտ
ծաղիկներով եւ խաչերով քանուած սեղանի
ծածկոց մը:

6. Թեհրանէն հանգուցեալ Տկն. Հայկանուշ
Պապանի յիշատակին ողջութեան ըրած նը-
ւերք՝ Թեհրանաբնակ Պօղոս Պօղոսեանի
կողմէ՝ զոյգ մը յախճապակեայ ծաղկաման
եւ Աւետարանի տպածոյ բոնիշ մը Ս. Յակո-
բայ Տաճարին բերուեցաւ:

7. Տկն. Մարի Քէշիշեան, բնիկ Մարաշցի,
Պէյրութաբնակ, կը նուիրէ մութ կարմիր թա-
ւիշէ սկիֆի ծածկոց մը, ոսկեթել ծուպերով եւ
խրաչատուկ յիշատակարանով մը:

8. Տկն. Շաքէ Գալայնեան, բնիկ Մարաշ-
ցի, Երուսաղէմաբնակ, կը նուիրէ Ս. Գլխադ-
րի սեղանին ծածկոց մը կանաչ ապակիէ
խաչով եւ կանաչ ապակիէ եզերքով՝ իր փոք-
րիկ Յակոբիկի անուան տօնին ստիթով:

ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ԳՈՎԵԼԻ ԱՐԱՐՔ ՄԸ

Տիար Յարութիւն Արամ Խաչատուրեան իր
բարեպաշտական եւ եկեղեցասիրական սո-
վորութեան համաձայն, այս տարի եւս, ոսկե-
զօծեց Ս. Յակոբայ Տաճարին դրան հրեշ-
տակներու թեւերը: Ոսկեզօծած է Ս. Հրեշտա-
կապետաց եկեղեցւոյն խորանին եւ աջ ու

ձախ գոմնուղ պատկերներու շրջանակները,
Զարչարանաց սեղանի խաչկալը, ներկած է
արտաքին եւ ներքին դուռները, ոսկեզօծած
է դասերու վարդերը եւ մոմատան դուռը,
Տեսչարանի մուտքին դուռը եւ Տաճարին ա-
ռագ դուռը:

«Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի»:

ՀԱՅՐԻԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Լուսարարապետ Ս. Աթոռոյ

Ս Ի Ո Ն

ՑԱՆԿ ՆԻԻԹԵՐՈՒ 1973 ՏԱՐԵՇՐՁԱՆԻ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ.—

ԽԱՂԱԲԻԱ ԱՐԲԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ. Տեսա-
կան Աստուածաբանութիւն 324

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.—

Ն. ԵՊՍ. ՊՈՂԱՐԵԱՆ. Ստեփանոս Քինյ.
Երիցորդի 122

Սարգիս Քինյ. Պիծակ 236

Նատեր Գրիչ Եւ Նատերեանք 358

ԽԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ. Հայագէտ Լուի
Մարիէս 240, 361

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ.—

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ. Նահատակ Բանաստեղծ
Սեմայի Յիշատակին 21
(Թրգմ.). Արու Լալա Մահարի 211, 337

Գ. ՃԱՐՏԱՐ. Ամանորի Խոհ 23

ԹՈՄԱՍ ՄՈՒՐ (Թրգմ. Ե). Յաճախ Գի-
շերուան Անդորրութեան Մէջ 210

ՇԱԹԼ ՊՈՏԼԷՐ. (Թրգմ. Ս. Ա. Մ.). Թըշ-
նամին 336

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ.—

Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ. «Լեզու Նախնեաց» 72
*Une Compilation Sur la Grammaire de
l'Armenien Ancien* 162, 279, 381

Յ. ՔԻԻՐՏԵԱՆ. Էջեր Հայ ժողովրդի
Պատմութեան Եւ Բանասիրութեան 80
Երկուսն Եւ Նրա Շրջակայք 81

Յօդուածների ժողովածու 81

Պետրոս Դուրեան. Երկերի ժողովա-
ծու 81

Ֆաուստ 82

Լոյս Եւ Ստուեր 82

Երկեր 83

Նոր Զուգայի Անգիր Գրականութիւնը 83

Դիւան Հայ Վիմագրութեան 284

Հայաստանի Բերդերը 286

Գ. ԲԱՄՊՈՒՔՃԵԱՆ. Յուցակ Զեռ. Նոր
Զուգայի Ամենափրկիչ Վանքի 275

ԳՐԱԿԱՆ.—

Տաղարան Յովհ. Կարնեցիի 114, 213, 349
Յ. ՔԻԻՐՏԵԱՆ. (Հրատ.). Նամականի
Արշակ Զօղանեանի 221, 339

ԳԻՒԱՆ Ս. ՅԱԿՈԲԻ.—

ԱՐԱՅ ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ. (Հրատ.). Նամա-
կանի Գրիգոր Շրթայակիր Պատրիարքի
41, 145, 259

ԶԵԿՈՅՅ—ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.—

Հաղորդագրութիւն Մայր Աթոռ Ս. Էջ-
միածնէն 18, 318

Նախագահ Ա. Մանուկեանի Բացման Ճառը
Հ. Բ. Ը. Մ.—ի 59րդ Ընդհ. ժողովին 87

Հ. Բ. Ը. Մ.— Համալսարանական Կըր-
քաբոշակներ 91

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ.—

Ա. Գ. Գրական Մրցանակները 2

Մեր Կորուստները 102

Յակոբ Օշական 202

Ս. Ներսէս Շնորհալի 305

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ.—

Ն. ԵՊՍ. ՊՈՂԱՐԵԱՆ. Սիմէոն Եպս. Սկեւ-
ռացի 24

ԿՈՆԴԱԿՆԵՐ.—

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վեհափառ
Հայրապետի Կոնդակը՝ Ս. Ներսէս Շը-
նորհալիի Մահուան Ուրհարիւրամեակի
Առիթով 302

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վեհափառ

Հայրապետի Կոնդակը՝ Գերշ. Տ. Նորայր
Եպս. Պողոսեանի եւ Գերշ. Տ. Շահէ Եպս.
Անէմեանի Արքեպիսկոպոսի շնորհուե-
լուն առիթով 316

ԿՐՕՆԱԿԱՆ.—

Գէորգ Ս. ձեռնվիճեան. Ո՞վ է Սատա-
նան 19

Սուրբ Հոգին 112

Մահուան Գաղափարը 207

Մարմնական եւ Հոգեկան Մահեր 334

ՀԱՆԳԻՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—

Այցելութիւն երովպիոյ Պատրիարք Ն.

Ամեն. Թէոփիլոսի 105

Տարեկան Հանդիսութիւններ Ս. Թարգման-
չաց երկրդ. Վարժարանի 190

ՁԵՌԱԳՐԱԿԱՆ.—

Յ. Քիւրճեան. Իրլանտայի Տրայինի Մա-
տենադարանին Թիւ 556 Հայերէն Ձեռա-
գիրը 38

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ.—

Ա. Յ. ՍՐՃՈՒՆԻ. (Հրատ.). Սրբոյն եփրե-
մի ի Յուսէփ Եւրն վահանգի 26, 137

Ներբողեան Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւոր-
չին 370

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ.—

Յանկ «Սիւն»ի Խմբագրութեան եւ Գ. Կիւ-
պէնկեան Մատենադարանին Կողմէ
Ստացուած Գիրքերու 96, 296, 396

ՇՆՈՐՀԱՒՈՐԱԿԱՆՔ.—

Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Հօր Պատ-
գամը Բեքդեհէմի Ս. Ծննդեան Այրէն 5

Ս. Ծննդեան Շնորհաւորական Գիր Ն. Ս.
Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց
Կաթողիկոսէն 8

Ս. Ծննդեան Շնորհաւորական Գիր Ն. Ս.
Օ. Տ. Տ. Խորէն վեհափառ Կաթողիկո-
սէն 9

Ս. Ծննդեան Պատգամ Ն. Ս. Պողոս Զ.
Պապէն 10

Ս. Ծննդեան Շնորհաւորական Գիր Քէն-
բըրպըրիի Արքեպիսկոպոսէն 16

Ս. Ծննդեան Շնորհաւորագիր Վսեմ.

Տիար Ալեքս Մանուկեանէն 17

ՊԱՏՄԱԿԱՆ.—

Ա. ԵՊՍ. Տ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆՅ. Կենսագ-
րութիւն Բարեյիշատակ Տ. Պողոս Վար-
դապետի Աղրիանապոլսեցոյ 51

Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ. «Պատմութիւն Բաղ-
դատի» 58, 127, 249

AMNON NETZER. Kitab Al-Yamini
of 'Utbi 366

Ս. ԳՐԱԿԱՆ.—

Ե. Հեթանոսաց Առաքեալը 109, 319

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ.—

Յունուար-Ապրիլ 93

Մայիս-Օգոստոս 193

Սեպտեմբեր-Հոկտեմբեր 290

Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր 390

Ձեռնադրութիւն Ս. Արուստէս անքս 205

Վարդապետական Գաւազանի Իշխանու-
թեան Տրւչութիւն 392

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐ.—

ՇԱՀԷ ԵՊՍ. ԱՃԷՄԵԱՆ. Տարեկան Տեղե-
կագիր եւ Ամսվերջի Հանդէս Ժառնգ.
Վարժարանի եւ Ընծայարանի 171

ԿԻՒՐԵՂ Ծ. ՎՐԴ. ԳԱՐԻԿԵԱՆ. Տարեկան
Տեղեկագիր Ս. Թարգմանչաց երկրդ.
Վարժարանի 177

ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՅՅԵԱՆ. Տարեկան Տեղեկա-
գիր երուսաղէմի Գ. Կիւլպէնկեան Մա-
տենադարանի 189

ՏԵՐՈՒՆԻ.—

Հանգիստ Մաշտոց Եպս. Թաքիթեանի 86
Էլիզ Մայրապետ Մոմենեան 192

Ուրարակիր Յովսէփ Իսկէնեան 192

Հանգիստ Տ. Վարդան Քինյ. Աւագեանի 388
Օրիորդ Տիգրանուհի Նալպանտեան 389

ԱՅԼԵՒԱՅԼՔ.—

Եկեղեցիներու Միութեան Եօթնակը Ս.
Քաղաքիս մէջ 84

Ս. ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ. Սահմանք Հա-
յաստանեայց Եկեղեցոյ 308

Ողբ Եղեսեայ 314

Բարեպաշտական Նուէրներ 393

«Սիւն» — Յանկ Նիւրբերու 1973 Տարե-
շրջանի 394

ՅԱԻԵԼՈՒԱԺ

«ՍԻՈՆ»-ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԿԻՒԼՊԵՆԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵԻԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Տարագրելի Մը Յուշերը (Վարդան Գեորգեանի Յառաջաբանով) — Անդրէաս Գարամանեան (Տարաս): Նուէր հեղինակէն: Պ. Այրէս, Տպ. Անթարթիտա, 1972, էջ 149:

Գունագեղ Տարիներ և Հոգեգալուստ — Շնորհք Արքեպօս. Գալուստեան (Նուիրատու): Իսթանպուլ, 1972, էջ 75:

Անուշ — Յովհ. Թումանեան: (Հայերէն և Անգլերէն): Նուէր Արսէն Սրկ. Յովակիմեանէ: Երևան, «Հայաստան» Հրատարակչութիւն, էջ 18:

Յեղափոխական Ալլաով — Գրգ. Հատար Թիւ 3 (99), 1972: Պէյրուսթ, Հրատ. և Նուէր Աւոյի: Էջ 65-96:

Ազիզլիբի Էօմբի — Հայ Առաք. Քիլիսամբղոտա Պալուսեան Գրարար Յայամաւորքան Պիթիքէրէմէ: Հրատ. Հայ Առաք. Եկեղեցասիրաց Եղբայրակցութեան: Փ. Տպարարութիւն: Պէյրուսթ, 1954, էջ 432:

Կարօս Հայրենի — Անուշ Գրիգորեան (Նուիրատու): Պոսթն, «Հայրենիք» Տպարան, 1972, էջ 305:

Վայրենիների Հեռ — Էյվանա: Եղիշէ Յակոբեան (Հորիւնեանց): Նուէր հեղինակէն: Լոս Անժէլէս, Գալիֆոնիա, 1972, էջ 287:

Թաւառայուշեր և Նիւբեր Լիբանանեայ Թաւառնի Պաամուբան — Դաւիթ Յ. Էլեբրեկիան (Նուիրատու): Պէյրուսթ, Տպ. Սեան, 1971, էջ 212 և Յաւելուած-վերջաբան Պարոյր Մասիկեանի կողմէ:

ՀՍՍՀ Գրտութիւնների Ակադեմիայէն Նուէր ստացանք: —

ա) **Միկերի Ժողովածու** — Պետրոս Դուրեան: Հատար 1. Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԴԱ Հրատ., 1971, էջ 306:

բ) **Վախան Թէլեկան** (Կեանքը և Ստեղծագործութիւնը) — Լեոն Ամարեան: Երևան, Հրատ. ըստ նախորդին, 1971, էջ 229:

գ) **Հայոց Հին Գուսանական Մեղեր** — Շ. Ս. Գրիգորեան: Երևան, Հրատ. ըստ նախորդին, 1971, էջ 23:

դ) **Մարգիւ Ապուլեիցի** (Ուսումնասիրութիւն և բնագրեր) — Մանիկ Մկրտչեան: Երևան, Հրատ. ըստ նախորդին, 1971, էջ 90:

ե) **Յունարան Դպրոցը և Նոս Դեր Հայրենի Գեղականական Տեմիմարանուրիան Սեղծման Գործում** — Ա. Ն. Մաւրադեան: Երևան, Հրատ. ըստ նախորդին, 1971, էջ 361:

Դերիգը Տղայ — Բանաստեղծութիւններ և Պոէմներ: Աշխատասիրութեամբ Ա. Շ. Մնացականեանի: Նուէր Մատենադարանէն (Մաշտոցի Անուան): Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԴԱ Հրատարակչութիւն, 1972, էջ 450:

Արա Գեղեցիկ և Էջար — Նիման ու Նիկոն: Հեղինակ՝ Գեղամ Գեղակ (Նուիրատու): Պէյրուսթ, Համազգայինի վաճէ Սէթեան Տպարան, 1972, էջ 166:

Հայկական Նոր Գիցարանուրի — Գեղամ Գեղակ (Նուիրատու): Պէյրուսթ, Տպ. Համազգային, 1971, էջ 240:

Դիրմ Սաղմսաց Դաւիթ — Կ. Պոլիս, Տէր և Տպարար: Ս. Ղ. Պարալկպանեան, 1888, էջ 416:

13 մանկապատանեկան գրքոյկներ՝ Նուէր Մ. Մինասեանէ:

Նախադական Աշխարհ — Էդուարդ Աւագեան: Նուէր՝ ըստ վերնոյն: Երևան, «Հայաստան» Հրատարակչութիւն, 1971, էջ 90:

Սիփան Տարեգիրք 1972 — Հայ Աւետարանական Գովէնի: Պէյրուսթ, Գալիֆոնիա Հրատ. Տուն, 1972:

Ասեմագրուրի 59դ՝Ընդհանուր Ժողով — Հ. Բ. Բ. Մ.: 28 Հոկտ. 1972: Նիւ Եորք, էջ 7:

Նախագահ Տիար Ա. Մանուկեանի ձառք 59րդ Հնդհանուր Ժողովին — 28

Հոկտ. 1972: Նիւ Եորք, էջ 3:

Պատմական Բազումաճներ (Արատապուած շէտիւն շարաթաթերթից): Պրակ Ա-
ռաջին — Յովսէփ Կաթողիկոս Արղուէթեան: Կազմեց՝ Եղիշէ ա. ք. Գեղամ-
եանց: Հրատարակութիւն Մանուշար Աւագեանցի. Բագու, Տպարան Ն. Ա.
Երեանցեանի, 1909, էջ 50:

Յեղափոխական Ալպոմ — 9րդ Հատոր թիւ 4 (100) 1972: Հրատ. և նուէր Աւոյի:
Պէյրուս, 1972, էջ 97-128:

Նոյնին 9րդ Հատորը թիւ 5 (101) — 1973: Պէյրուս, 1973, էջ 129-159:

Հայերէն Կարդա — Հ. Բ. Ը. Միսիթեան Արթաքի Գալիաքեան Վարժարան՝ Ա-
թէնք: Պէյրուս, Տպ. Սեան, էջ 118:

Իփերան — (Ճապոնական Ոճով Ծաղիկների Դասաւորում): Հեղինակ՝ Սեդալ
(Նուիրատու): Թեհրան, Տպ. Մոզերն, 1972, էջ 98:

Պարոյր Սեակ Հաս Արեւիկեան Վարդապետեան — Լիւսի Մալխասեան (Նուիր-
ատու): Բաքի, Տպ. Պ. Էլեկեան, 1972, էջ 39:

Անոնց ու Կու Լան — Գ. Ու. Լեթիւրը: Նուէր և տպ. ըստ վերնոյն: 1970, էջ 31:

Կեանքի Գաղտնիք — Տօքթ. Աննի Բեդանդ: Նուէր, տպ. և էջ ըստ վերնոյն: 1971:

Պատմութիւն Պղնձէ Բազալին — Յորում են բանք խրատականք և օգտակարք
իւրեքայ իմաստնոյ և Այլ բանք պիտանիք: Կ. Պօլիս, յՕրթագիւղ, ի Տպա-
րանի Պօղոսի Արապեան Ապուշեթից: 1850, էջ 262: [1971, էջ 38:

Մումու — Իվ. Տուրքենե: Նուէր Մ. Մինասեանէ: Երեան, «Հայաստան» Հրատ.,

Կախարդներին Յաղթող Զաօն (Հէքիաթ-վիպակ) — Պ. Գ. Ամատունի: Նուէր ըստ
վերնոյն: Երեան, «Հայաստան» Հրատ., 1971, էջ 110: [էջ 41:

Կարմիր Սահնակը — Մարա Մեհրաբեան: Նուէր և հրատ. ըստ վերնոյն: 1971:

Անտառային Ուրուականներ — Յարութիւն Ասլանեան: Նուէր և հրատ. ըստ
վերնոյն: 1971, էջ 27:

Եղբայրական Հանդիպում — Խմբագիր՝ Վ. Ռ. Բալայեան: Նուէր և հրատ. ըստ
վերնոյն: 1971, էջ 118:

Լ. Գ. Մինասեանէ (Իրան) տապանք Նոր Զուղա տպուած իր հետեւալ գրքերը. —

ա) **Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ Վանքի Թանգարանը** — 1973:

բ) **Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ Վանքը** — 1973:

գ) **Նոր Զուղայի Տպարանն ու իր Տպագրած Գրքերը (1636-1972)**: 1972, էջ 175:

Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ Մրալոյս Միւռոնի Օրհնութեան
Կարգը (Անթիլիասի Միւռոնօրհնութեան առթիւ) — Պօղոս Աւ. Քննյ. Պետրոս-
եան (Նուիրատու): Թեհրան, Տպ. Մոզերն, 1973, էջ 14:

Յօրիկնական Մասեան Սեփանցոս Արեւիկեան Յովակիմեանի — Գահա-
նայական Վաթնամեայ Յօրեկեան Կատարուած 1930 Յունիս 15): Կազմեց՝

Գ. Մ.: Նուէր Տիկին Աղանի Սրապեանէ՝ ի յիշատակ իր հանգուցեալ զա-
ւակաց — Արամայիսի և Ստեփանի: Սոփիա, Ռաֆիթիայ Տպ., 1931, էջ 175:

Երջանիկ Ապրումներ Մայր Հայրենիքի Մէջ (Նոր Հաճրն Աւանի Տասնամեակը)
— Արքանաճ Գ. Գրանեան (Նւրտ.): Պ. Այրէս, Տպ. Արարատ, 1972, էջ 130:

Բարի Լոյս Քեզի Նոր Գարշաշան — Յ. Պէրպէրեան (Նուիրատու): Երուսաղէմ,
Տպարան Սրբոց Յակոբեանց, 1973, էջ 293:

Ճէնքի Գրգռի — Կոյր Երգանանը (1820-1915): Թարգմ. Ս. Յ. Փաշկեան: Պէյ-
րուս, Տպ. Տօնիկեան, 1973, էջ 32: Նուէր Կարապետ Բ. Աշրգեանէ:

Կենդան Հարցեր և Անոնց Լուծումը — Կարապետ Բ. Աշրգեան (Նուիրատու):
Պէյրուս, Տպ. Տօնիկեան, 1973, էջ 79:

Նոր Աշխարհէն Հին Աշխարհ — Սիոն Արքեպս. Մանուկեան (Նուիրտ.): Պատ-
կերազարդ: Տիթրոյթ, Միշիկըն: Պէյրուս, Տպ. Տօնիկեան, 1973, էջ 103:

Սպասեանի Համալսարանի Դրական Բաժանմունքի Հայերէն Ճիւղը — Լ. Գ. Մի-
նասեան (Նուիրատու): Հաստատման 1(ամեակի առթիւ, 1961-1971: Առանձ-
նատիպ «Հուր» Ամսագրից: Թեհրան, Տպ. «Նուրբաշխ», 1971, էջ 14:

Աշուղ Մարգար (Օհան Օղլի) — Լ. Գ. Մինասեան (Նուիրատու): Կեանքն ու Գու-
սանական երգերը: Թեհրան, Տպ. «Նուրբաշխ», 1972, էջ 437 + 25 էջ պարսկ.:

Երկեր — Ոստանիկ: Իրանահայ Գրողների Միութիւն (Նուիրատու): Հրատարա-
կութիւն թիւ 2: Թեհրան, Տպ. «Նայիրի», 1972, էջ 176:

Զիրոյ Գաշի Կարնոյ — Վարդիթեր Կոնդուզեան Յովհաննէսեան (Նուիրատու):
Պէյրուս, Տպ. Համազգային, 1972, էջ 364:

Դրախօսական՝ «Լեզու Նախնեաց» — Պետրոս Ս. Պէտրեան: Դրախօսեց՝ Մարտիրոս Մինասեան (նուիրատու): Առանձնատիպ՝ Սինն Ամսագրի 1972, Թիւ 11-12 և 1973, Թիւ 1-4: Երուսաղէմ, Տպ. Ս. Յակոբեանց, 1973, էջ 17:

Դործնական Բառարան Զափահաններու Հայերէն-Անգլիերէն — Աշխատասիրեց՝ Գ. Կ. Գուլամանեան (նւրտ.): Դահիրէ, Տպ. Ոսկետառ, 1972, էջ 544:

Եղուարդ Յակոբեան կը նուիրէ հետեւեալները. —

ա) **Կոմիտասի Հմայփին Տակ** — Եղ. Յակոբեան: Երաժշտական Ուսումնասիրութիւններու և Քննախօսականներու Ժողովածու: Պէյրութ, Հրատարակութիւն «Շիրակ» Հրատարակչատան, 1972, էջ 187:

բ) **Ոսկէ Աշուն** — Եղ. Յակոբեան: Դպրոցական խմբերգ՝ դաշնամուրի նուագակցութեամբ: Խօսք՝ Ռուբէն Ղարիբեանի: Պէյրութ, Հրատ. Նոյն, 1970:

գ) **Դուշակեան Տաղեր** — Եղ. Յակոբեան: Դաշնամուրի նուագակցութեամբ: Խօսք՝ Նահապետ Քուչակի: Դահիրէ, Հրատ. Հայ Գեղարուեստասիրաց Միութեան, 1967, էջ 17:

դ) **Մահերգ Նահապետեաց** — Խմբերգ՝ Երգեհոնի նուագակցութեամբ: Բանաստեղծութիւն՝ վահան Թէքէեանի: Երաժշտութիւն՝ Եղուարդ Յակոբեանի: Դահիրէ, Հրատ. ըստ նախորդին, 1965:

ե) **Հաւուն Հաւուն** — Տաղ Երգեհոնի նուագակցութեամբ: Խօսք՝ Գրիգոր Նարեկացիի: Դաշնամուրով՝ Եղ. Յակոբեանի: Դահիրէ, Հրատ. Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ «Շնորհալի» Երգչախումբի: 1969:

զ) **Օրեմ Տաղ** — Մենեգրեներ Երգեհոնի նուագակցութեամբ: Մշակում՝ Եղ. Յակոբեանի: Դահիրէ, Հրատ. «Եփրատահայ Երգչախումբի», 1969:

է) **Սիրոյ Օրգեր** — Դաշնամուրի նուագակցութեամբ: Եղուարդ Յակոբեան: Դահիրէ, Հրատ. ըստ նախորդին, 1969:

ը) **Քնարական Օրգեր** — Դաշնամուրի նուագակցութեամբ: Բ. Տպագրութիւն: Խօսք՝ Աւետիք Իսահակեանի: Երաժշտութիւն՝ Եղ. Յակոբեանի: Դահիրէ, Հրատ. Եփրատահայ «Թաթուլ Ալթունեան» Երգչախումբի, 1967, էջ 12:

թ) **Ալիք Յանցանաց** — Խմբերգ՝ Երգեհոնի նուագակցութեամբ: Խօսք և եղանակ՝ Մեսրոպ Մաշտոցի: Մշակում՝ Եղուարդ Յակոբեանի: Դահիրէ, Հրատ. Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ Միացեալ Հոգարարութեան, 1969:

Օրմանեան Սրբական և Ազգայնական Դաղուրք (1896-1918) — Գրիգոր Պամբանեան: Նուէր Ալեք Մանուկեան Մշակութային Հիմնադրամի կողմէ: Դահիրէ, Տպ. Ոսկետառ, 1973, էջ 188:

Ծագէ Ծագ (Պատմութեան) — Երուանդ Պարսումեան (նուիրատու): Պէյրութ, Տպ. Սեան, 1973, էջ 204:

101 Գառնակներ (Հայերէն և Անգլիերէն) — Մուրատ Մանուկեան (նուիրատու): Երուսաղէմ, Տպարան Ս. Յակոբեանց, 1973, էջ 109:

Տարեգիրք Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ Մեսրոպեան Նախկերպարան և Եկեղեցական Վարժարան — Զ. Տարի, 1970-1971 (Հայերէն և Անգլիերէն): Բիքօ Ռիվէրա, Դալիֆօրնիա, 1971, էջ 82:

Նոյնին Է. Տարին, 1971-1972: էջ 108: [1972, էջ 250:]

Ասփար (Վէպ) — Զ. Մ. Որբունի (նւրտ.): Իսթանպուլ, Հրատ. «Մարմարաի»,

Աւետարան քս Յովհաննու — Յունական Բնագրէն Թարգմանուած: Վիեննա, Ամերիկեան Առտուածաշունչի Ընկերութիւն, 1934, էջ 243-315:

Ամերիկահայութիւնը Երէկ և Այսօր — Լեռն Մարտիրոսեան (նուիրատու): Պէյրութ, Տպ. Մշակ, 1973, էջ 112:

Օրերայի Ծագումն ու Զարգացումը — Մովսէս Գ. Յովսէփեան (նուիրատու): Երուսաղէմ, Տպարան Ս. Յակոբեանց, 1973, էջ 21:

Դիտութեան Դասեր (Իրագրութիւն), Երկրորդ Գիրք, Ը. Տպագրութիւն — Մ. Ասլանեան: Պէյրութ, Տպ. Օնիպար, 1951, էջ 95:

Աշխարհագրութիւն (Պատկերազարդ և Քարտեաւոր, Վաւերացուած Եփրատահայ Ուսումնական Խորհուրդէն, Միջին Դասընթացք, Գ. Տպագրութիւն) — Զ. Ամիրեան: Դահիրէ, Տպ. «Յուսարբ», 1955, էջ 121: [էջ 26:]

Տիրամայր, Քեզ Սրանէն Ամենայն Ազից — Պ. Վ. Ա. (Զ. Մ.): Պէյրութ, 1964, Մուրաի Ճամբորդութիւնը Սրվագէն Պարում — Զապէլ Եսայեան: Հրատ. «Մշակ» Մատենաշարի: Պէյրութ, Տպ. Մշակ, 1969, էջ 118:

Հայկական Հարցը Փաստաբույրներու Լոյսին Տակ — Գրիգոր Զօհրապ: Նուէր Շիրակ Տպարանէն: Պէյրութ, Շիրակ Հրատարակչատուն, 1973, էջ 32:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. վազգէն Ա վեհափառ Հայրապետի Կոնդակը՝ Ս. Ներսէս Շնորհալիի Մահում 800-ամեակի Առիթով		302
ԵՄԲԱԳՐԱԿԱՆ		
Ս. Ներսէս Շնորհալի	Ա. Գ.	305
Սահմանք Հաստոյ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Ողբ Եղեռնայ	Ս. Ներսէս Շնորհալի	308
Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. վազգէն Ա վեհափառ Հայրապետի Կոնդակը՝ Գեորգ. Տ. Նորայր Եպս. Պողոսեանին Եւ Գեորգ. Տ. Շահէ Եպս. Անէմեանին Արքութեան Պատիւ Շնորհուելուն Առիթով	Ս. Ներսէս Շնորհալի	314
Հաղորդագրութիւն Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի		316
Ս. ԳՐԱԿԱՆ		318
Հեքամոսաց Առաքելը	Ե.	319
ԱՍՏՈՒԱՆՆԱՐԱՆԱԿԱՆ		
Տեսական Աստուածաբանութիւն	ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐԲԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ	324
ԿՐՕՆԱԿԱՆ		
Մարմնական Եւ Հոգեկան Մահեր	ԳԷՈՐԳ. Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ	334
ԲԱՆԱՍՏԵՂՆԱԿԱՆ		
Թշնամի	ՇԱԽԼ ՊՈՏԼԷՐ Թրգմ. Ս. Ա. Մ.	336
Աթու Լալա Մահարի	ԱՌԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ Անգլ. Թրգմ. Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	337
ԳՐԱԿԱՆ		
Նամականի Արշակ Զօպանեանի Տաղարան Յովհաննէս Կարնեցիի	Հրատ. Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ	339
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ		349
Նատեր Գրիչ Եւ Նատերեանք Հայագէտ Լուի Մարիէս	Ն. ԱՐԲԵՊՍ. ՆՐԱՎԱԿԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ	358
ՊԱՏՄԱԿԱՆ		361
Kitab Al-Yamini of 'Utbi	AMNON NETZER	366
ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ		
Ներբողեան Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին	Հրատ. Ա. Յ. ՍՐՃՈՒՆԻ	370
ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ		
Une Compilation sur la Grammaire de l'arménien Ancien	MARTIROS MINASSIAN	381
ՏԵՐՈՒՆԻ		
Հանգիստ Տ. Վարդան Քինյ. Աւագեանի Օրիորդ Տիգրանուհի Նալպանտեան		388
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ		392
Եկեղեցականք — Բեմականք Պաշտօնականք		392
Վարդապետական Գաւազանի Իշխանութեան Տըւչութիւն		392
Բարեպաշտական Նուէրներ «Սիւն» — Յանկ Նիւրբու 1973 Տարեշրջանի		393
ՅԱՒԵԼՈՒՆ		394
Յանկ «Սիւն»ի Խմբագրութեան Եւ Գ. Կլայկեան Մատենադարանին Նուիրած Գիրքերու		396
Բովանդակութիւն		399

C O N T E N T S

Pastoral letter of His Holiness the Catholicos	302
EDITORIAL	
St. Nerses Shenorhali	A. K. 305
Excerpt from the Pastoral Letter	St. Nerses Shenorhali 308
Excerpt from the Lament of Edessa	St. Nerses Shenorhali 314
Pastoral letter of His Holiness the Catholicos	316
THE BIBLE	
The Apostle of the Gentiles	Y. 319
THEOLOGY	
Rudiments of Theology	Archbp. Maghakia Ormanian 324
RELIGION	
Bodily and spiritual deaths	Kevork S. Genevisian 334
POETRY	
The enemy	Charles Bodelaire 336
	Trans S. A. M. 337
Abou'l Ala Mahari	Avedic Isahakian 337
	Trans. M. Manoukian
LITERATURE	
The letters of Arshag Tchobanian	Ed. H. Kurdian 339
The poems of Hovhannes Garnetzi	349
PHILOLOGY	
The Scribe Nader	Archbp. N. Dzovagan 358
Louis Mariès	Martiros Minassian 361
HISTORY	
Kitáb Al-Yamini of 'Utbi	Amnon Netzer 366
PHILOLOGY	
Eulogy for St. Gregory the Illuminator	Ed. A. H. Serjouni 370
REVIEWS	
Une Compilation sur la Grammaire de l'Arménien Ancien	Martiros Minassian 381
OBITUARIES	
Rev. Vartan Avakian	388
Dikranouhi Nalbandian	389
Monthly news from the Armenian Patriarchate	390
Gifts received	393
Sion - Table of Contents (1973)	394
SUPPLEMENT	
Books received by the Redaction of "Sion" and the Gulbenkian Library	396
Contents	400

Yearly subscription: 5 U. S. Dollars

All correspondence should be addressed to:

Ara Kalaydjian, The St. James Press

P. O. Box 14001, Jerusalem — Israel